

Op deze uitgave is de CC-BY-NC-licentie van toepassing.

Het is toegestaan om deze uitgave te kopiëren, distribueren, vertonen en op te voeren, en om afgeleid materiaal te maken dat op dit werk gebaseerd is zolang dit geen commerciële doeleinden heeft en uitsluitend als de auteur vermeld wordt als maker: J.A. de Kok / Theologische Universiteit Apeldoorn

Een veelbelovend verbondsprediker

Een historisch en homiletisch onderzoek naar
de preken van Wilhelmus à Brakel (1635-1711)

Student: J.A. de Kok [1051]

Begeleider: prof. dr. H.J. Selderhuis

Vakgebied: Kerkgeschiedenis

Datum: 26-06-2020

INHOUDSOPGAVE

Afkortingen.....	x
1 INLEIDING	1
1.1 INTRODUCTIE.....	1
1.2 HISTORISCHE INLEIDING.....	2
1.2.1 <i>Leven en werk van Wilhelmus À Brakel</i>	2
1.2.2 <i>À Brakels erfenis</i>	4
1.3 STAND VAN ONDERZOEK.....	5
1.3.1 <i>Breder kader</i>	5
1.3.2 <i>Preken van À Brakel</i>	7
1.4 ONDERZOEKSOPZET.....	11
2 AUTHENTICITEITSONDERZOEK.....	12
2.1 JOHAN HOFMAN (1666-1735).....	12
2.1.1 <i>Biografisch overzicht</i>	12
2.1.2 <i>Werkwijze als publicist</i>	19
2.1.3 <i>Deelconclusie</i>	28
2.2 PREKEN VAN À BRAKEL.....	29
2.2.1 <i>Comparatief onderzoek</i>	29
2.2.2 <i>(Ver)taalkundig onderzoek</i>	30
2.2.3 <i>Inventarisatie</i>	32
2.3 HET BEGRIP 'AUTHENTICITEIT'.....	37
2.4 RECAPITULATIE EN CONCLUSIE.....	40
3 HOMILETISCH ONDERZOEK	42
3.1 PREEKMETHODE.....	42
3.1.1 <i>Inleiding</i>	43
3.1.2 <i>Thema en verdeling</i>	44
3.1.3 <i>Verklaring (explicatio)</i>	45
3.1.4 <i>Leringen (documenta)</i>	49
3.1.5 <i>Toepassing (applicatio)</i>	51
3.1.6 <i>Slot</i>	52
3.1.7 <i>Deelconclusie</i>	53
3.2 THEOLOGISCHE ANALYSE.....	54
3.2.1 <i>Boeteprediking</i>	54
3.2.2 <i>Bevindelijke prediking</i>	59
3.2.3 <i>Classificerende prediking</i>	65
3.2.4 <i>Verbondsprediking</i>	70
3.3 RECAPITULATIE EN CONCLUSIE.....	79
4 CONCLUSIE	81
Samenvatting.....	83
<i>Bijlage 1: À Brakel en Thomas Watson over 1 Kor. 9:24</i>	84
<i>Bijlage 2: À Brakel over vreedzaamheid</i>	91
<i>Bijlage 3: Excerpt uit een preek over Hoogl. 6:13</i>	98
Literatuurlijst.....	100

AFKORTINGEN

BEST: Biblical Exegesis and Systematic Theology (Onderzoeksgroep TUA en TU Kampen)

DNR: Documentatieblad Nadere Reformatie

ENR: Encyclopedie Nadere Reformatie

KZGW: Koninklijk Zeeuws Genootschap der Wetenschappen

PRJ: Puritan Reformed Journal

PRTS: Puritan Reformed Theological Seminary

RHB: Reformation Heritage Books

TUA: Theologische Universiteit Apeldoorn

UP: University Press

1 INLEIDING

1.1 INTRODUCTIE

Door de (kerk)geschiedenis heen zijn er talloze predikanten geweest die een onuitwisbare indruk achterlieten op hun tijdgenoten. De één deed dat door zijn eruditie, de ander vanwege zijn indrukwekkende ambtelijke loopbaan. Velen van hen zijn door de tijd heen vergeten, maar enkelen waren te bekend en geliefd om hun roem en invloed mee het graf in te nemen. Binnen de beweging van de Nadere Reformatie, de kerkhistorische beweging die het decor vormt voor dit onderzoek, kunnen bijvoorbeeld de ‘geleerde doctor’ Guilielmus Amesius (1576-1633) en de ‘Utrechtse Paus’ Gisbertus Voetius (1589-1676) genoemd worden. Hun bijnamen zeggen veel over hoe ze in hun tijd bekend stonden. Het waren theologische voormannen met een internationale academische reputatie. Minstens zo veelzeggend is de bijnaam van de hoofdpersoon van dit onderzoek. Wilhelmus à Brakel (1635-1711) staat al eeuwenlang bekend als ‘Vader Brakel’. Gedurende zijn leven bouwde hij geen academische, maar veeleer een pastorale reputatie op. Zijn bijnaam verraadt dat hij voor velen een (pastoraal) vaderfiguur was.¹

À Brakels pastorale vaderschap gold allereerst voor de inwoners van Rotterdam, de stad waar hij 28 jaar lang predikant was. Toen À Brakel stierf, sprak zijn ambtgenoot Abraham Hellenbroek in een lijkpredicatie over “De beklaglyke dood van uwen overdierbaren leeraar, en mynen zeer geliefden Amptgenoot Wilhelmus à Brakel”.² Ja, À Brakel was het, “die u dierbaarder geweest is dan de Appel van uw oogge”.³ Die woorden had Hellenbroek evenwel ook kunnen richten aan de vele lezers van *De Redelijke Godsdienst*.⁴ Dit was À Brakels buitengewoon populaire theologische hoofdwerk. Hij stierf elf jaar na de eerste druk, maar volgens Hellenbroek was dit werk “zoo dierbaar dat het den Tyd wel zal verduuren [...] door het zelve zal hy nog blyven spreken na dat hy gestorven is.”⁵ Dit zijn profetische woorden gebleken: sinds de jaren ‘90 van de vorige eeuw is de *Redelijke Godsdienst* nota bene vertaald in het Engels, Chinees en Koreaans. Gelovigen van over de hele wereld zijn daardoor bekend geworden met Vader Brakel.⁶

¹ Cf. Van 't Hul, ‘Wilhelmus’: “Hij had wat vaderlijks, waardoor de mensen vertrouwen in hem stelden. Hij was echt Vader Brakel. En dat is hij voor velen nog steeds.”

² Hellenbroek, *Rouw-klagt*, 5.

³ Hellenbroek, *Rouw-klagt*, 13.

⁴ À Brakel, *Latreia*. In deze scriptie is gebruik gemaakt van de vierde druk, waarin À Brakel verschillende hoofdstukken heeft toegevoegd ten opzichte van eerdere drukken.

⁵ Hellenbroek, *Rouw-klagt*, 23.

⁶ Beeke, ‘Christian’s’.

Deze internationale verspreiding van À Brakels hoofdwerk had als neveneffect dat het wetenschappelijk onderzoek naar À Brakels theologie nieuw leven in werd geblazen.⁷ Binnen dat kader vindt ook dit onderzoek plaats. De *Redelijke Godsdienst* staat de laatste jaren volop in de internationale (wetenschappelijke) belangstelling. Andere facetten van À Brakels leven en werk blijven echter onderbelicht. Eén van deze aspecten, de preken van À Brakel, staat in dit onderzoek centraal. Dit betreft een onderzoeksterrein dat ontoegankelijk is voor de meeste Engelstalige onderzoekers, vanwege het feit dat het uitsluitend onvertaald bronmateriaal betreft. Ik beschouw dit onderzoek dan ook als een onderdeel van de verantwoordelijkheid die Nederlandse onderzoekers hebben richting de internationale kring van lezers en onderzoekers van À Brakel.⁸

In het vervolg van dit inleidende hoofdstuk staat allereerst À Brakels leven en werk centraal (§1.2). Vervolgens wordt het onderzoek naar zijn preken historiografisch geduid (§1.3), waarna de opzet van het onderzoek wordt geschetst (§1.4).

1.2 HISTORISCHE INLEIDING

1.2.1 LEVEN EN WERK VAN WILHELMUS À BRAKEL

Op 2 januari 1635 werd Willem, later Wilhelmus, geboren in Leeuwarden. Hij was de enige zoon van Theodorus à Brakel, een bekende predikant die tot de mystieken van de Nadere Reformatie wordt gerekend.⁹ In 1654 begon Wilhelmus aan de studie theologie te Franeker. Voordat hij beroepbaar gesteld werd, studeerde hij nog enkele maanden in Utrecht. Na afronding van zijn studie keerde hij terug naar Friesland. Hij werd achtereenvolgens predikant in Exmorra (1662), Stavoren (1665), Harlingen (1670) en Leeuwarden (1673). Zodoende kwam hij door de jaren heen in steeds grotere gemeenten te staan. Hij kwam bekend te staan als het “grote licht der Friezen”.¹⁰ Zijn gaven werden daarnaast ook buiten Friesland bekend. In 1678 ontving hij een beroep uit Middelburg, dat hij afsloeg. Vijf jaar later werd hij beroepen naar Rotterdam, een beroep dat hij in eerste instantie ook afsloeg. Daar namen de Rotterdamse kerkenraad en magistraat echter geen genoegen mee; ze brachten een nieuw beroep uit en ditmaal nam À Brakel het beroep wel aan. Hij is tot aan zijn dood in de Maasstad gebleven, ondanks een tweede beroep naar Middelburg in 1688. Hij stond maar liefst 28 jaar in Rotterdam, langer dan het aantal jaren in zijn eerdere vier standplaatsen bij elkaar.¹¹

⁷ Zie §1.3.1.

⁸ Zo heeft Joel Beeke (RHB/PRTS), uitgever van *The Christian's Reasonable Service*, interesse getoond in de resultaten van dit onderzoek. Voordat er wordt overgegaan tot vertaling van de preken van À Brakel is er immers helderheid nodig over de authenticiteit van deze preken.

⁹ Steenbeek, 'Theodorus', 55-56.

¹⁰ Hellenbroek, *Rouw-klagt*, 18.

¹¹ Hellenbroek, *Rouw-klagt*, 17-19.

Gedurende zijn leven bracht hij verschillende geschriften uit. Een opvallend groot aandeel wordt ingenomen door polemische geschriften. À Brakels eerste publicatie, *Davids Hallelu-jah*, was een preek over Psalm 8:2, die hij hield nadat er in de gemeente van Leeuwarden opschudding was ontstaan door de coccejaanse uitleg van een andere predikant. Om zijn eigen visie op deze psalm breder bekend te maken, publiceerde À Brakel de preek die hij had gehouden, ook al was hij naar eigen zeggen nooit van plan geweest om de drukpers op te zoeken.¹² In de jaren '1680 verschenen drie geschriften van À Brakels hand in zijn strijd tegen de Labadisten.¹³ Daarnaast verschenen in dezelfde periode drie werken waarin À Brakel pleitte voor minder staatsbemoeyenis in kerkelijke aangelegenheden.¹⁴ Eén van deze werken was een omgewerkte preek over Psalm 2:6. De publicatie hiervan leidde ertoe dat de Rotterdamse stadsbestuurders À Brakel twee jaar lang het traktement ontzegden. Uit deze polemische geschriften komt À Brakel naar voren als iemand die voor de eenheid en onafhankelijkheid van de kerk streed. De eenheid bepleitte hij contra de Labadisten, de onafhankelijkheid contra staatsbemoeyenis.¹⁵

Gedurende deze jaren groeide bij À Brakel het verlangen een theologisch werk te schrijven over de praktische toepassing van het verbond der genade. Hij breidde zijn eerste werk, *Davids Hallelu-jah*, uit met een uitvoerig traktaat over het genadeverbond. Daar was hij echter nog niet tevreden mee, zo valt te lezen in het voorwoord van de vierde druk (1689):

*Daerom hebben wy groote genegentheit, van dit Tractaet, een geheel werk te maken, in een verhandelinge van het Verbondt der genade, ende de handelinge Godts met de zielen in de toeleidinge tot, ende bestieringe [sic] der zielen in het selve, ten opsichte van de verlichtinge, sterkte swakheden, blydtschap, ende droefheit, gezontheit ende siekte, enz. [...] Wy bidden dat de Heere ons daer toe tydt ende bequamheit gelieven te geven, om dat noch voor onsen doodt te doen, alsoo wy bemerken dat dit werkje niet ongezegent is.*¹⁶

Deze langgekoesterde wens kwam in 1700 uit: de *Redelijke Godsdienst* verscheen in druk.¹⁷ Het bevatte een complete verhandeling over het genadeverbond en de hoofdzaken van de gereformeerde leer. À Brakel was er jarenlang mee bezig geweest en had het “onder veel nagtbrakens en ernstige

¹² À Brakel, *Davids Hallelu-jah*, fol. [*2]r^o: “Van het begin mijnes Dienstes af was dit mijn vast voornemen, my eenzaam en verborgen in mijn Plaets te houden: en noyt yets te laeten drucken. Doch des Heeren voornemen was anders [...] En ziet nu moet ick noch oock onder den Druck-Pers.”

¹³ À Brakel, *Waerschouwinge*, idem, *Leere* en idem, *Yvon*.

¹⁴ À Brakel, *Waarachtig*, idem, *Souveraine* en idem, *Bleyswijk*.

¹⁵ Over À Brakels visie op de kerk, zie Graafland, *Kerk*, 163-186 en Eisele, *Moeder*.

¹⁶ À Brakel, *Hallelujah*, fol. *4r^o.

¹⁷ Los, *Wilhelmus*, 146.

biddingen tot God opgesteld”.¹⁸ Binnen een jaar na verschijning was het uitverkocht, waarna vele drukken volgden. À Brakel koos ervoor verschillende stichtelijke werkjes die hij door de jaren heen uitbracht een plaats te geven in opeenvolgende drukken van zijn hoofdwerk. De vierde druk (1713) werd bijvoorbeeld aangevuld met een eerder uitgegeven preek over 1 Kor. 15:29.¹⁹

Deze vierde druk heeft À Brakel zelf echter niet meer in handen gehad. Op 30 augustus 1711 hield hij zijn laatste preek. Twee maanden later stierf hij. Bij de lijkpredicatie die Hellenbroek vervolgens hield was een “overkroppende menigte”²⁰ aanwezig – een zichtbaar teken van À Brakels populariteit. Die populariteit ging echter verder dan de Rotterdamse gemeente – À Brakel had “eene Naam gemaakt de geheele wereld door”.²¹ Hij heeft zijn vrouw, Sara Nevius, overleefd. Zij hadden samen vijf kinderen gekregen, die hij op dochter Sulamith na overleefde – de andere vier kinderen hadden hooguit enkele weken geleefd. Sulamith was in 1689 getrouwd met Franco van der Kluyt, die van 1693 tot aan zijn dood in 1727 predikant was in Alblasserdam. Na de dood van hun (schoon)vader werden zij samen verantwoordelijk voor verdere uitgaven van zijn werk.²²

1.2.2 À BRAKELS ERFENIS

De *Redelijke Godsdienst* bleef gedurende de achttiende eeuw erg in trek. Uit deze periode zijn minstens twintig herdrukken bekend.²³ “Op den grondslag van Gods Woord is Brakel’s geschrift de meest populaire dogmatiek van Neerlands Gereformeerden geworden”,²⁴ schreef Frans Johannes Los in zijn dissertatie over À Brakel uit 1892, en hij voegde eraan toe: “en het verdient dat te blijven.”²⁵ Toch was het in de negentiende eeuw de vraag of de populariteit van À Brakels werk zou beklijven. Hoewel het in de achttiende eeuw buitengewoon succesvol was geweest, stond de *Redelijke Godsdienst* aan het begin van de negentiende eeuw “in algemeene verachting”.²⁶ De Afscheiding in 1834 betekende echter een kentering in dezen; de *Redelijke Godsdienst* groeide uit tot één van de populairste boeken in afgescheiden kringen.²⁷

¹⁸ Hellenbroek, *Rouw-klagt*, 23.

¹⁹ À Brakel, *Bedenkingen*, cf. idem, *Latreia*. deel 1, hoofdstuk 39, 972-979.

²⁰ Hellenbroek, *Rouw-klagt*, 4.

²¹ Hellenbroek, *Rouw-klagt*, 19.

²² Zie §2.1.2.

²³ Los, *Wilhelmus*, 148.

²⁴ Los, *Wilhelmus*, 158.

²⁵ Los, *Wilhelmus*, 158.

²⁶ Los, *Wilhelmus*, 153.

²⁷ Van der Har, ‘Welke’, 66 en Bos, ‘Geboorte’, 408.

De afgelopen halve eeuw heeft het werk opnieuw aan populariteit gewonnen, zowel in binnen- als buitenland. Het aantal Nederlandse drukken lag in deze periode hoog.²⁸ In de jaren 2016-2019 is bovendien nog een hertaalde editie uitgegeven.²⁹ Een kwart eeuw eerder kwam de Engelse vertaling uit: in de jaren 1992-1995 werd het vierdelige werk *The Christian's Reasonable Service* uitgegeven.³⁰ Dit werk heeft sindsdien vijf herdrukken gekend en is ongeveer 30.000 keer verkocht. Op basis van deze Engelse vertaling zijn daarna vertalingen gemaakt en uitgegeven in het Chinees en Koreaans.³¹ In het Engels verscheen verder nog een vertaling van een stichtelijke oefening van À Brakel³² en ook het laatste (controversiële, niet eerder vertaalde) onderdeel van de *Redelijke Godsdienst*.³³

1.3 STAND VAN HET ONDERZOEK

1.3.1 BREDER KADER

Met de zojuist geschetste herleving en internationalisering van À Brakels werk is ook het wetenschappelijk onderzoek naar zijn theologie nieuw leven ingeblazen. Om daarvan een indruk te geven, is een volledig overzicht van publicaties binnen het kader van dit onderzoek onnodig. Ik beperk me tot een overzicht van de thematiek die in de afgelopen vijf jaar (vanaf 2015) is langsgelopen in het À Brakel-onderzoek. Er waren in deze periode publicaties over À Brakels sabbatsopvatting,³⁴ intellectuele context,³⁵ visie op Israël,³⁶ predestinatieleer,³⁷ verbondsopvatting,³⁸ verhouding tussen ethiek en spiritualiteit,³⁹ gebruik van de metafoer van het geestelijk huwelijk,⁴⁰ visie op de verheerlijking⁴¹ en preken.⁴² Daarnaast is er over À Brakel gedoceerd op buitenlandse universiteiten en seminaries, en zijn er ten gevolge daarvan verschillende scripties over zijn theologie verschenen.⁴³ Opvallend genoeg zijn deze publicaties – op één uitzondering na – in het Engels. Het merendeel van

²⁸ Zie hiervoor Vlastuin, 'Spiritual', 28n4, die 10 drukken noemt tussen 1965 en 2010.

²⁹ À Brakel, *Redelijke*.

³⁰ À Brakel, *Christian's*.

³¹ Beeke, 'Christian's'.

³² Brakel, 'Discourse'.

³³ Dit betreft Brakel, *Ignored*. De vertaler van *The Christian's Reasonable Service* heeft dit deel niet meegenomen in zijn vertaling omdat het een controversiële post-chiliasische uitleg van het Bijbelboek Openbaring betreft. Zie Elshout, *Pastoral*, 23. Deze keuze is vervolgens overgenomen in de Chinese en Koreaanse vertaling.

³⁴ Stodghill, 'Reasonable' en Dieleman, 'Wilhelmus'.

³⁵ Van Lieburg, 'Warning'.

³⁶ Van Vlastuin, 'Retrieving'.

³⁷ Hurd, 'Pastoral'.

³⁸ Van Vlastuin, 'Fruitfulness'.

³⁹ Beeke & Smalley, 'Wilhelmus'.

⁴⁰ Van Vlastuin, 'Spiritual'.

⁴¹ Crawford, 'Felicity'.

⁴² Muis, 'Wilhelmus'.

⁴³ Eisele, *Moeder*, Briggs, *Watchfulness* en De Melo, *Human*.

deze publicaties is bovendien geschreven door Engelse onderzoekers, die wat bronnen betreft (vrijwel) uitsluitend gebruik maken van *The Christian's Reasonable Service*. De publicatie over À Brakels preken is de enige publicatie in een Nederlands tijdschrift. Deze publicatie vraagt echter om vervolgonderzoek c.q. herziening (zie §1.3.2).

Het onderzoek naar À Brakel staat in het bredere kader van het zogeheten *Post-Reformation* onderzoek. Dit onderzoek richt zich op de wijze waarop de idealen van de Reformatie in de Vroegmoderne Tijd werden doorontwikkeld en verwezenlijkt. Daarbij is veel aandacht voor bewegingen als het puritanisme en de Nadere Reformatie. Eén van de meest vooraanstaande kerkhistorici op dit gebied is momenteel Richard A. Muller. In 2016 schreef hij een belangwekkend artikel over nieuwe lijnen in het *Post-Reformation* onderzoek.⁴⁴ Een aantal van deze lijnen komt samen in dit onderzoek naar À Brakels preken:

1. Muller signaleert een snelle toename van beschikbare bronnen, die ten grondslag ligt aan de opleving van het *Post-Reformation* onderzoek. Hij noemt online catalogi en digitaliseringsprojecten als belangrijkste verbeteringen.⁴⁵ In dit onderzoek naar À Brakels preken wordt hier veelvuldig gebruik van gemaakt. Ten opzichte van eerdere onderzoeken betekent dit dat relevante primaire en secundaire bronnen ontdekt en/of beter benut worden.
2. Muller signaleert verschillende veelbelovende onderzoeksthema's. Zo noemt hij "the identification and analysis of backgrounds, personal networks, institutional associations, and ecclesial or political contexts."⁴⁶ Dergelijke thema's zijn nodig gebleken bij het onderzoek naar À Brakels preken (zie §1.3.2). Dit houdt verband met wat Muller vervolgens zegt over "more topical and contextualized biographical research, that [...] will bear further fruit."⁴⁷
3. Tegelijkertijd kan dit onderzoek alleen vruchtbaar zijn als het beschikbaar gekomen bronnenmateriaal ook daadwerkelijk wordt onderzocht: "Use of expanded digital resources, whether printed texts, manuscripts, or catalogues is imperative, as is archival research."⁴⁸ In het onderzoek naar À Brakels preken is dat tot dusverre nog onvoldoende gebeurd.

In deze drie punten ligt het potentieel van een nieuw onderzoek naar de preken van À Brakel.

⁴⁴ Muller, 'Directions'.

⁴⁵ Muller, 'Directions', 4.

⁴⁶ Muller, 'Directions', 5.

⁴⁷ Muller, 'Directions', 7.

⁴⁸ Muller, 'Directions', 12.

1.3.2 PREKEN VAN À BRAKEL

Om dit potentieel nauwkeurig in kaart te brengen, volgt in dit onderdeel een historiografisch overzicht van het onderzoek naar de preken van À Brakel. Vanuit het zojuist geschetste brede kader wordt kortom gefocust op het onderwerp van dit onderzoek.

Direct na À Brakels dood verscheen een bundel met tien van zijn preken: *De Waare Christen*.⁴⁹ Dit werk heeft in de eeuwen daarna gefungeerd als belangrijkste 'graadmeter' van À Brakels prediking. In de negentiende eeuw was het de enige bron waaruit kerkhistorici de preken van À Brakel beschouwden. Dit is bijvoorbeeld te zien in Annaeus Ypeij's werk *Geschiedenis van de Kristlijke Kerk in de Achttiende Eeuw* (1797-1815). Hij zag À Brakels preken als producten van de voetiaanse school, vol met toepassingen en onderscheidingen. Tegelijkertijd zou À Brakel beïnvloed zijn door de predikwijze van de puriteinen. Ypeij komt tot de slotsom dat À Brakel de zogenaamde analytisch-mystieke methode bezigde. Dit laat hij zien aan de hand van een fragment uit de zevende preek in *De Waare Christen*. Storend aan À Brakels prediking was de vergeestelijking en de veronderstelling dat zijn hoorders voornamelijk ongelovigen zouden zijn.⁵⁰ Dit komt overeen met het oordeel van Jan Hartog in zijn *Geschiedenis van de Predikkunde in de Protestantsche Kerk van Nederland* (1861). Deze voegde als kritiek toe dat À Brakel nauwelijks bij zijn preektekst bleef. Hij zag ook een lichtpuntje: het psychologische element in de preken van À Brakel. Hoewel dit zich "openbaarde in een zeer dwazen vorm",⁵¹ viel van À Brakel en zijn geestverwanten volgens Hartog te leren "hoe voortreffelijk zij de karakters wisten te ontleden, en de schuilhoeken van het menscheijk hart wisten bloot te leggen."⁵²

In zijn dissertatie over À Brakel (1892) heeft Los het een en ander geschreven over de preken van À Brakel.⁵³ Hij zette daarbij in met een bericht van Franco van der Kluyt, de schoonzoon van À Brakel. Na de dood van zijn schoonvader had Van der Kluyt mensen gewaarschuwd dat er preken in omloop waren die onterecht op naam van zijn schoonvader stonden. Los kon hier weinig mee: "Doch van Brakel's in 't licht verschenen preken zijn wij enkel het algemeen als echt erkende tental, *De waare Christen*, machtig geworden."⁵⁴ Verder laat Los zien bekend te zijn geweest met de in §1.2.1 genoemde 'polemische' preken over Ps. 8:2, Ps. 2:6 en 1 Kor. 15:29. Hij bracht deze echter niet onder de noemer 'preken', vanwege het feit dat deze preken door À Brakel klaargemaakt zijn voor publicatie

⁴⁹ À Brakel, *Waare*.

⁵⁰ Ypeij, *Geschiedenis*, 574-577.

⁵¹ Hartog, *Geschiedenis*, 114.

⁵² Hartog, *Geschiedenis*, 114.

⁵³ Los, *Wilhelmus*, 133-145.

⁵⁴ Los, *Wilhelmus*, 133.

en bovendien sterk polemisch van karakter zijn.⁵⁵ In zijn analyse van de preken van À Brakel beperkte Los zich dan ook tot *De Waare Christen*. Bovendien bleef hij bij de analyse tamelijk oppervlakkig: goedbeschouwd is het eerder een apologie van de preken van À Brakel dan een theologische en homiletische analyse. Los reageerde op Ypeij en Hartog door À Brakels prediking te verdedigen tegen de door hen ingebrachte argumenten.⁵⁶ Dezelfde waardering is terug te vinden in een boekje van Andries Bronsveld genaamd *De Evangelieprediking* (1909). Hem viel op dat À Brakel veel aandacht besteed heeft aan het nauwkeurig beschrijven van een wedergeboren mens en de noodzaak van zelfonderzoek. Volgens Bronsveld moet dit echter gezien worden tegen de achtergrond van À Brakel als *evangelieverkondiger*. In alle preken staat de blijde boodschap van Jezus Christus centraal.⁵⁷

In 1974 verscheen de dissertatie van Teunis Brienens: *De Prediking van de Nadere Reformatie*.⁵⁸ Een grote winst van dit werk is dat Brienens zich georiënteerd heeft op andere preken van À Brakel. Daarbij kwam hij tot de ontdekking dat zijn voorgangers drie preken over het hoofd hadden gezien: een losse preek met de titel *Verberging van Gods Aangezicht* (1730) over Jes. 8:17,⁵⁹ en twee preken in de prekenbundel *Eens Christens Regte Loopbane* (1712), over 1 Kor. 9:24 en Ps. 84:6-8.⁶⁰ Brienens zag À Brakel als een typisch voorbeeld van de voetiaanse prediking.⁶¹ Brienens oordeel over de preken van À Brakel is positief: À Brakel preekte eenvoudig, maakte zich slechts zelden schuldig aan vergeestelijking (contra Ypeij) en zette de tekst centraal (contra Hartog).⁶² De preken zijn echter zeer verschillend van karakter, waardoor een eenduidige karakterisering lastig te geven is. Dit treedt het duidelijkst aan het licht als Brienens het heeft over de classificatiemethode. Soms komt deze zeer nadrukkelijk naar voren, een enkele keer zelfs op zo'n manier dat er van een ordelijk schema sprake is, met allerlei typen bekeerden en onbekeerden.⁶³ Toch spreekt Brienens van een "min of meer uitgebalanceerde klassifikatie met een schematische opbouw en weldoordachte volgorde" in À Brakels prediking.⁶⁴

In 1984 verscheen een baanbrekend artikel in *DNR* van de hand van Leendert Groenendijk. Hij plaatste vraagtekens bij de authenticiteit van alle postuum uitgegeven preken van À Brakel. Daarbij

⁵⁵ Los, *Wilhelmus*, 135-145.

⁵⁶ Los, *Wilhelmus*, 116-124.

⁵⁷ Bronsveld, *Evangelieprediking*, 34.

⁵⁸ Brienens, *Prediking*.

⁵⁹ À Brakel, *Opwekkende*.

⁶⁰ Hofman, *Loopbane*, 1-59.

⁶¹ Brienens, *Prediking*, 73-75.

⁶² Brienens, *Prediking*, 119.

⁶³ Brienens, *Prediking*, 124-125.

⁶⁴ Brienens, *Prediking*, 156.

greep hij terug op de eerdergenoemde waarschuwing van Van der Kluyt, dat er preken in omloop waren die onterecht op aan zijn schoonvader waren toegeschreven. Los had niet met deze opmerking uit de voeten gekund omdat hem slechts de “algemeen als echte erkende” preken uit *De Waare Christen* bekend waren.⁶⁵ Groenendijk liet aan de hand van verschillende bronnen echter zien dat Van der Kluyt óók op deze preken doelde. Daarnaast doelde Van der Kluyt op de twee preken van À Brakel die Brienen had ontdekt in het boek *Eens Christens Regte Loopbane*. Deze beide boeken waren anoniem uitgegeven binnen een jaar na À Brakels dood. Groenendijk had ontdekt wie de anonieme auteur was: de Dordtenaar Johan Hofman. Deze Hofman had in 1713 nog twee boeken uitgegeven waarin hij, naast drie preken van À Brakel, een verantwoording van zijn werkwijze had opgenomen: *Triumph der Goddelycke Waarheid* en *Verlustiging der Geloovige Ziele*.⁶⁶ Groenendijk kwam zo tot de slotsom dat er negentien preken van À Brakel in omloop waren, maar voegde hier als concluderende overweging aan toe:

*Dat vanwege de authenticiteitsproblemen de postuum uitgegeven preken niet dezelfde status kunnen hebben als de preken en andere geschriften die door A Brakel zelf zijn uitgegeven. Onderzoekers van het oeuvre van A Brakel dienen hiermee rekening te houden.*⁶⁷

Het moge duidelijk zijn dat hier aanknopingspunten liggen voor vervolgonderzoek. Ten eerste de vraag: wat houden deze ‘authenticiteitsproblemen’ precies in? Ten tweede; geldt dit voor *alle* postuum uitgegeven preken? Ten slotte; waar moeten onderzoekers van het oeuvre van À Brakel dan *precies* rekening mee houden?

Ondanks het feit dat het inmiddels 35 jaar geleden is dat Groenendijks artikel verscheen, zijn deze aanknopingspunten nog niet geadresseerd in de literatuur. Dit kan een lacune in het onderzoek genoemd worden. Deze lacune is bijvoorbeeld te zien in het lemma over À Brakel in *ENR* (2015).⁶⁸ Daarin wordt beweerd dat er veel voor te zeggen is om de door Hofman gepubliceerde preken niet tot het oeuvre van À Brakel te rekenen.⁶⁹ Er worden echter geen argumenten genoemd om deze stelling te staven. Dit laat zien dat er veel onduidelijk is over de authenticiteit van de door Hofman gepubliceerde preken. Het opvullen van deze lacune is van groot belang voor het À Brakel-onderzoek. Immers: als de suggestie wordt gevolgd om de door Hofman gepubliceerde preken niet tot het oeuvre van À Brakel te rekenen, betekent dit een ondermijning van het werk van Ypeij, Hartog, Los, Bronsveld,

⁶⁵ Los, *Wilhelmus*, 133.

⁶⁶ Hofman, *Triumph* en idem, *Verlustiging*.

⁶⁷ Groenendijk, ‘Preken’, 120.

⁶⁸ Op ‘t Hof, ‘Brakel’, 121-128.

⁶⁹ Op ‘t Hof, ‘Brakel’, 126.

Brienen en vele anderen. Dat betekent dat het onderzoek naar À Brakels preken van voren af aan moet beginnen. Maar in hoeverre is dat terecht? Die vraag kan beantwoord worden door onderzoek te doen naar de authenticiteit van de door Hofman gepubliceerde preken. Bijkomend voordeel van dergelijk onderzoek is dat het vervolgens mogelijk is om te komen tot een omschrijving van À Brakels prediking die betrouwbaarder en nauwkeuriger is dan wat eerder onderzoek heeft opgeleverd.

In 2017 verscheen een artikel van M. Muis in *DNR*.⁷⁰ Uitgangspunt hierbij was de ontdekking dat de laatste preek in *De Waare Christen* (over Mattheüs 25:1-14) grotendeels overlapt met een puriteinse verhandeling over hetzelfde Bijbelgedeelte. Dit betreft een bekend werk van de puritein Thomas Shepard: *Parable of the Ten Virgins*. Muis heeft vervolgens, naar aanleiding van de suggesties van Groenendijk, vervolgonderzoek gedaan. Zijn methode is als volgt te omschrijven. Hij selecteerde twee preken van À Brakel die hij als betrouwbaar zag en beschouwde dit als referentiemateriaal. Hij noteerde vervolgens twee factoren: het gemiddeld aantal woorden en het gemiddeld aantal tekstverwijzingen. Vervolgens deed hij dit voor de tien preken uit *De Waare Christen*, waarbij een grote afwijking ten opzichte van het referentiemateriaal een bewijs zou zijn voor onechtheid. Zo 'bewijst' Muis dat de tweede en zesde preek in *De Waare Christen* niet van À Brakel zijn.⁷¹ Er zijn twee belangrijke argumenten in te brengen tegen deze werkwijze:

1. Het door Muis gebruikte referentiemateriaal is niet zo betrouwbaar als hij dacht. Beide 'betrouwbare' preken zijn postuum gepubliceerd. Eén van deze preken komt uit *Eens Christens Regte Loopbane* en is dus door Hofman uitgegeven. Deze constatering ondermijnt tot op zekere hoogte de validiteit van het onderzoek.

2. De door Muis gebruikte methode kan geen uitsluitel geven over de vraag naar authenticiteit. Hoewel comparatief onderzoek nuttig is, zijn andere vormen van onderzoek nodig om de authenticiteitsvraag te beantwoorden. Er ligt bijvoorbeeld een schat aan historisch bronnenmateriaal waarmee de werkwijze van Hofman gereconstrueerd kan worden.

Bovenstaande overwegingen wijzen op de noodzaak van nieuw onderzoek naar de authenticiteit van de preken van À Brakel.

Daarnaast wijst dit alles op de noodzaak van nieuw homiletisch onderzoek naar de preken van À Brakel. Eerdere onderzoekers (o.a. Ypeij, Hartog, Los, Bronsveld en Brienen) hebben zich deels

⁷⁰ Muis, 'Wilhelmus', 45-67.

⁷¹ Muis, 'Wilhelmus', 65.

gebaseerd op preken waarvan de authenticiteit betwist wordt. Daarnaast hebben ze een drietal preken over het hoofd gezien die door Groenendijk zijn ontdekt. Ten slotte valt op te merken dat de auteur van deze scriptie een manuscript van een preek van À Brakel over Hoogl. 6:13 heeft gevonden in de handschriftenverzameling van het KZGW.⁷² Deze is nog niet eerder in de literatuur genoemd.

1.4 ONDERZOEKSOPZET

Bovenstaande overwegingen liggen ten grondslag aan dit onderzoek, dat bestaat uit twee componenten. Allereerst vindt onderzoek plaats naar de authenticiteit van de preken van À Brakel. Op basis van de resultaten hiervan vindt vervolgens homiletisch onderzoek plaats naar de preken van À Brakel. Deze twee componenten zijn vervat in de hoofdvraag van dit onderzoek: Hoe zit het met de authenticiteit van de preken die op naam van Wilhelmus à Brakel staan, en hoe is zijn prediking vervolgens qua preekmethode en theologie te karakteriseren?

Het eerste onderdeel, authenticiteitsonderzoek, wordt in hoofdstuk 2 behandeld. De deelvraag die daarbij centraal staat, luidt als volgt: (In hoeverre) zijn de preken van À Brakel die na zijn dood bekend werden te beschouwen als authentiek? Belangrijkste middel tot beantwoording van deze vraag is historisch onderzoek naar de rol van Johan Hofman, de man die vijftien preken van À Brakel publiceerde. Er is aanvullende aandacht voor twee preken waarvan de herkomst tot nog toe niet eerder onderzocht is. Dit betreft de eerdergenoemde preken over Hoogl. 6:13 en Jes. 8:17.

Het tweede onderdeel, homiletisch onderzoek, zal behandeld worden in hoofdstuk 3. De deelvraag die in dat hoofdstuk beantwoord wordt luidt als volgt: Hoe zijn de als authentiek te beschouwen preken van À Brakel qua preekmethode en theologie te karakteriseren? Zoals blijkt uit de formulering kent dit onderdeel twee aspecten: preekmethode en theologie. Op deze punten zijn in het verleden tegenstrijdige conclusies getrokken (zie §1.3.2), derhalve is vervolgonderzoek gewenst.

⁷² Dit betreft À Brakel, *Predicatie*.

2 AUTHENTICITEITSONDERZOEK

In dit hoofdstuk onderzoek wordt onderzoek gedaan naar de authenticiteit van de preken die na À Brakels dood bekend zijn geworden.⁷³ Dit betreft zeventien preken, waarvan er vijftien gepubliceerd zijn door Johan Hofman. Allereerst vindt historisch onderzoek plaats, met betrekking tot wie Hofman was en hoe hij te werk ging (§2.1). Vervolgens worden de verschillende preken(bundels) afzonderlijk onderzocht. Daarbij is aanvullende aandacht voor twee andere postuum gepubliceerde preken van À Brakel (§2.2). Daarna vindt een verkenning van het begrip ‘authenticiteit’ plaats. Dit is met name van belang om Hofmans werkwijze historisch correct te interpreteren. Dit gedeelte wordt afgesloten met een definitie van authenticiteit (§2.3). Aan de hand van die definitie wordt in een conclusie (§2.4) een antwoord geformuleerd op de vraag: (in hoeverre) zijn de preken van À Brakel die na zijn dood bekend werden te beschouwen als authentiek?

2.1 JOHAN HOFMAN (1666-1735)

2.1.1 BIOGRAFISCH OVERZICHT

Over de hoofdpersoon van deze paragraaf is nog veel onbekend. Dat is opvallend, gezien het feit dat Hofman “in het godsdienstige leven in ons land gedurende de eerste helft van de achttiende eeuw een meer dan marginale rol [heeft] gespeeld.”⁷⁴ In een recent verschenen artikel heb ik Hofmans publicitaire activiteiten chronologisch aan bod laten komen.⁷⁵ Met name de periode na 1716 is daarbij uitvoerig gedocumenteerd. Onderstaand biografisch overzicht verschilt hiervan op drie punten. Allereerst ben ik systematischer en uitgebreider te werk gegaan. Dat leidde tot de keuze om Hofmans leven op te delen in vijf fases. Ten tweede wordt de laatste fase, de jaren 1714-1735, slechts summier samengevat. Deze fase is immers niet relevant voor dit onderzoek en reeds uitvoerig aan bod gekomen in het eerdergenoemde artikel. Ten slotte richt dit biografische overzicht zich specifiek op twee aandachtsgebieden: Hofmans geestelijke ontwikkeling en zijn publicitaire activiteiten. Dit betekent dat veel andersoortige biografische details achterwege zijn gelaten.

FASE I (1666-1688): ONBEKEERD EN ONDERNEMEND

Johan Hofman werd begin maart 1666 geboren te Dordrecht.⁷⁶ Hij kwam uit een bekende Dordtse familie: zijn vader en grootvader waren stadsbode, een functie die al generaties lang van vader op

⁷³ De drie preken die À Brakel zelf heeft gepubliceerd (over Ps. 2:6, Ps. 8:2 en 1 Kor. 15:29) worden dus buiten beschouwing gelaten.

⁷⁴ Groenendijk, ‘Catalogus’, 81.

⁷⁵ De Kok, ‘Johannes’.

⁷⁶ Van der Aa, *Biographisch*, 991 noemt 5 maart en Op ‘t Hof, ‘Hofman’, 357 noemt 6 maart. Waar ze dit op baseren is niet duidelijk. Eén van deze data zal correct zijn, zie Hofman, *Nederland*, 41.

zoon was overgegaan.⁷⁷ Johan week echter af van deze familietraditie. In zijn eerste boek uit 1700 schrijft Hofman dat hij zich “in het Boeckhouden [...] langer oeffende als in 't Boekmaacken.”⁷⁸ Dit wijst erop dat Hofman actief was in de handel. In zijn geval betrof dit de internationale handel. In de jaren ‘1680 heeft hij “eenige Jaren uyt de Stad [...] gewoon, zoo t' Amsterdam, als te London in Engeland.”⁷⁹ Op 21-jarige leeftijd nam zijn leven echter een drastische wending. Op nieuwjaarsdag 1688 zat de Dordtenaar op een schip dat vanuit Londen de Noordzee overstak. Het schip kwam in een heftige storm terecht, waardoor het weinig scheelde of er was sprake geweest van schipbreuk.⁸⁰ Hofman stond doodsangsten uit en beseftte dat hij niet onbekeerd kon sterven. Hij riep God aan in zijn nood en zag het schip ternauwernood terugkeren naar Engeland. Dit is een keerpunt in zijn leven geweest; Hofman was ervan overtuigd dat God hem had verlost en gooide het roer radicaal om.⁸¹ Acht maanden later kwam hij aan in zijn geboortestad Dordrecht, waar hij onder de prediking van plaatselijke predikanten tot de zekerheid van het geloof kwam.⁸²

FASE II (1688-1700): BEKEERDE BIBLIOFIEL

In die tijd was er sprake van een geestelijke bloeiperiode in Dordrecht. De plaatselijke gereformeerde kerk werd gediend door “uitstekende, godvruchtige predikanten”.⁸³ Hofman was vol lof over hen, en rekende verschillende Dordtse predikanten zelfs tot zijn vriendenkring.⁸⁴ Ook buiten Dordrecht waren

⁷⁷ Hofman, *Hemel*, fol. [13]r^o.

⁷⁸ Hofman, *Waarheyd*, fol. [19]r^o.

⁷⁹ Hofman, *Werk*, 326.

⁸⁰ Hofman, *Waarheyd*, fol. A4r^o.

⁸¹ Zie over deze reis o.a. Hofman, *Heyl*, 390-461, zie ook Hofman, *Waarheyd*, fol. A4r^o en Van Lodensteyn, *Lukas*, fol. §§4r^o.

⁸² Hofman, *Werk*, 326.

⁸³ Aldus de Dordtse kerkhistoricus Schotel. Hij ziet het laatste kwart van de zeventiende eeuw en het eerste kwart van de achttiende eeuw als een geestelijke bloeiperiode in de kerkelijke geschiedenis van Dordrecht. Schotel, *Dordrecht*, 3-6.

⁸⁴ Met name de predikanten die tussen 1688 en ong. 1710 in de Dordtse gemeente stonden, konden rekenen op Hofmans waardering, zoals blijkt uit de volgende opsomming.

- Henricus Francken (pred. 1662-1704) wordt geprezen door Hofman in een werk van zijn zoon, zie Francken, *God-geleerdheyd*, fol. [**8]r^o.
- François Valentijn (Oost-Indië pred. 1685-1695, 1707-1712) wordt door Hofman geëerd door middel van een gedicht in Hofman, *Heyl*, 454-457.
- Jacobus van Oldenburgh (pred. 1688-1690) en
- David Flud van Giffen (pred. 1688-1701) worden door Hofman geroemd om hun prediking (Hofman, *Werk*, 326).
- Jacobus Sappius (pred. 1691-1695) wordt door Hofman geprezen in de vorm van een loflied op zijn bediening (Hofman, *Waarheyd*, 506-508).
- Martinus Bosschaart (pred. 1697-1742) onderhield in het eerste decennium van de achttiende eeuw correspondentie met Hofman. De twee kenden duidelijk geestverwantschap (Hofman, *Werk*, 134-146).
- Hermanus van Bijsterveldt (pred. 1700-1729) werd door Hofman geëerd middels een lijkdicht en grafscript (Hofman, *Rouwklagt*, 6-8).

er predikanten die op Hofmans waardering konden rekenen. In het naburige Rotterdam, bijvoorbeeld, onderhield Hofman contacten met verschillende predikanten.⁸⁵ Er was echter geen predikant die zoveel invloed had op Hofman als Jacobus Koelman.⁸⁶ Voordat deze in 1695 stierf, woonde hij in Rotterdam en Amsterdam, steden waar Hofman eveneens bekend was. Beide mannen hadden bovendien goede contacten met Engelse en Schotse predikanten ter plaatse.⁸⁷ Gezien de reputatie van Koelman moet Hofman met hem bekend zijn geweest. Wellicht dat er zelfs sprake was van persoonlijk contact, bijvoorbeeld via de conventikels die Koelman leidde. Een opvallende overeenkomst is dat beide mannen erg gecharmeerd waren van de puriteinse vroomheid. Hofman waardeerde daarin met name de nadruk op heiligheid en ernst.⁸⁸ Hij zat in de bevoorrechte positie dat hij vanwege zijn werk regelmatig in Londen kwam. Meestal bleef hij daar dan maanden-, of zelfs jarenlang.⁸⁹ Zijn uitvalsbasis daar was de Nederlandse gemeente van Londen,⁹⁰ maar op den duur kwam hij ook in contact met Engelse puriteinen. Deze contacten waren bijzonder inspirerend voor Hofman. Hij bezocht kerkdiensten en andere samenkomsten van puriteinen,⁹¹ en zou vriendschappen opbouwen met vooraanstaande predikanten als Matthew Henry en John Quick.⁹²

-
- Johannes d'Outrein (pred. 1703-1708) werd zeer gewaardeerd door Hofman (zie d'Outrein, *Afscheidsreeden*, fol. M2-M3r^o).
 - Johannes Vechovius (pred. 1706-1725) liet zelfs een deel van zijn oeuvre verzorgen door Hofman (Vechovius, *Boet-prediking*).

⁸⁵ Hofman onderhield goede betrekkingen met de predikant Daniel le Roy (pred. 1698-1722), die verschillende aanbevelingen voor Hofmans boeken schreef. Zie Hofman, *Heyl*, en idem, *Hemel*. Hij liet bovendien preken van de Rotterdamse predikanten Johannes van Doesburg (pred. 1678-1711), Wilhelmus à Brakel (pred. 1683-1711) en Johannes Muntendam (pred. 1691-1698) drukken en publiceerde een rouwklacht naar aanleiding van het sterven van Wilhelmus Eversdijk (pred. 1686-1729). Daarnaast droeg Hofman enkele boeken op aan de Rotterdamse bevolking en/of burgemeesters, "alzo ik geen groote vromdeling in UE. Stad ben, maar bekent by vrome en wyze menschen" (Hofman, *Schouwtoneel*, fol. **r^o).

⁸⁶ Zie hiervoor De Kok, 'Johannes', 6-7, waarin de invloed van Koelman op Hofman wordt besproken.

⁸⁷ Hofman had veel affiniteit met Robert MacWard (1625-1681), getuige enkele preken en brieven die hij van de predikant van de Schotse gemeente van Rotterdam vertaalde. Zie Hofman, *Triumph*, 230-314 en Hofman, *Christendom*, 76-105. Koelman was degene geweest die MacWards geschriften in de Republiek had geïntroduceerd. Daarnaast was Hofman bevriend met de predikanten John Howe, John Shower, John Spademan. Dit waren Londense predikanten die in de periode 1681-1698 in Rotterdam hebben gestaan, zie Hofman, *Vrededbasuyn*, 7-69.

⁸⁸ Hofman, *Heyl*, fol. [*8]r^o.

⁸⁹ Op 't Hof, 'Hofman', 351, concludeert dat Hofman drie keer langdurig in Londen verbleef (acht maanden in 1687, enkele maanden in 1695 en 20 maanden in 1714/1715). Dit is om meerdere redenen historisch incorrect. Allereerst mist Op 't Hof aanwijzingen dat Hofman in 1705 (Hofman, *Werk*, 43, 139) in Londen was, en ten tweede zal Hofman niet al zijn reizen hebben gedocumenteerd.

⁹⁰ Op 't Hof, 'Hofman', 351.

⁹¹ Hofman, *Christendom*, fol. ****4r^o.

⁹² Matthew Henry wordt door Hofman zijn vriend genoemd in Hofman, *Triumpe*, 271. Over zijn band met John Quick, zie Hofman, *Weg*, fol. [*5]r^o. Quick en Henry waren overigens bekenden van elkaar, zie Williams, *Memoirs* (Londen, 1828), 299.

Evenals Koelman begon Hofman door het lezen van boeken de puriteinse vroomheid tot zich te nemen. Rond het overlijden van Koelman in 1695 werd dit een hobby, die al snel buitensporige vormen aannam. Zo schreef Hofman in zijn eerste werk: "alzo ick sedert zes jaren zoo veel schreef tot mijn Playsier en geestelijck vermaeck, uyt de beste mooyste Engelsche schriften [...] schrijvende nacht en dagh, zoo dat ick by een vergaerde zoo veel geschreue Papiere van Godzalige treffelijcke wijze geachte Mannen".⁹³ In een later geschrift legde Hofman uit dat hij "Somers en Winters, vroeg en laat, met vermaak myn tyd heb besteed, en veel Geld aan Engelse en Duitse Boeken te koste gelegd."⁹⁴ Het bleef echter niet bij boeken kopen, lezen en overschrijven. Rond de eeuwwisseling werd het Hofman duidelijk dat hij de gave had om puriteinse vroomheid te vertalen en uiteen te zetten voor zijn landgenoten. Daarbij deelde hij de idealen van de Nadere Reformatie. In zijn eerste boek schrijft hij: "Dies vereyscht wert noodige reformatie in Polecy en Kerck in 't gemeen, en verbeteringh van onze Persoonen en Familien in 't byzonder."⁹⁵ In zijn tweede boek schrijft hij iets vergelijkbaars: "Nu is 't tijdt dat zigh elck bereydt, Om van het booze af te keeren, Stadt, Landt, Kerck, Huys te Reformeren."⁹⁶ Als middel om dit doel te bereiken was de puriteinse vroomheid uiterst geschikt. En laat Koelman, de belangrijkste vertaler in dit genre, nu net een paar jaar daarvoor zijn overleden.

FASE III (1700-1709): PURITEINSE PUBLICIST

In het jaar 1700 kwam Hofmans eerste pennenvrucht van de drukpers. In het voorwoord sprak de Dordtenaar de wens uit om te vertalen "'t gene noyt in 't Duyts, maer wel in 't Engels gedruckt is."⁹⁷ Het eerste decennium dat Hofman op publicitair gebied actief was stond volledig in het teken van deze wens. In deze periode legde Hofman zich toe op het uitgeven van bundels met door hem vertaalde preken van Engelse puriteinen. Er is een opvallende ontwikkeling te zien in de frequentie waarmee Hofman nieuwe werken publiceerde. De eerste vier werken verschenen binnen drie jaar; daarna duurde het twee jaar voordat zijn volgende werk verscheen, in 1704. De twee werken daarop lieten beide maar liefst drie jaar op zich wachten (1707 en 1710). Het lijkt er kortom op dat Hofmans aanvankelijke publicatiedrift bekoelde. In zijn eigen werken komen twee belangrijke redenen langs: kritiek en tegenvallende verkoopcijfers.

Allereerst kreeg Hofman veel kritiek op zijn boeken. Dit betrof vooral de inhoud: "de een zegt datze al te geestelijk en temestiek zijn; den ander dat ze al te eenvoudig, en niet regtzinnig zijn; een

⁹³ Hofman, *Waarheyd*, fol. A3r^o.

⁹⁴ Hofman, *Werk*, 200.

⁹⁵ Hofman, *Waarheyd*, fol. *****[12]r^o.

⁹⁶ Hofman, *Basuyne*, 81.

⁹⁷ Hofman, *Waarheyd*, fol. A4r^o.

derde, dat het my niet past Boeken te maken, 't welk maar Predikanten werk is."⁹⁸ Er was echter ook kritiek op de wijze waarop Hofman het werk had opgebouwd: velen waren "zoo wel tegens 't gantsche Werk, als tegens de Voor-redens, en Toe-eygeninge [...] om dat ze al te lang waren; zoo dat ik hooren moest, dat myn Naam daar voor, en onder, te veel stond."⁹⁹ Op dergelijke kritiek heeft Hofman gereageerd,¹⁰⁰ maar toch is er in de inhoud en opbouw van zijn werken weinig veranderd in deze periode.

Ten tweede zijn de verkoopcijfers tegengevallen. Er was simpelweg geen markt voor Hofmans boeken, moest Hofman in 1710 concluderen. Puriteinse vroomheid werd weliswaar in Engeland gewaardeerd, maar niet in Nederland; "daar men de walg steekt van 't geen de beste Liederen in Engeland, zodra het uyt komt, koopen, schoon de boeken daar veel dierder zijn als hier."¹⁰¹ Het was echter niet alleen het lezerspubliek dat het liet afweten; ook de boekverkopers hadden geen geestelijk besef, omdat ze:

*maar al op eigen Voordeel zien, en geen Boeken in Commissie willen hebben, die ze in plaats van in de Winkels, op haar Solders leggen, en als ik daar naar vraag, zeggen, dat ze die Dingen van Particuliere Liederen, zonder Naam, niet verkopen kunnen, maar wel Romans, Twist Schriften, en nieuwe Tydingen, Reizen, Historien en Fabelen.*¹⁰²

Hofman was duidelijk in zijn oordeel: zijn landgenoten waren veelal uiterlijke belijders, zonder gevoel voor geestelijke zaken.¹⁰³ Er leek dan ook geen markt voor de preken die hij had vertaald.

De Dordtenaar bleef echter in zijn roeping geloven. Hij vertaalde, schreef en publiceerde "om veel kostelyke, en onsterfelijke Zielen op te bouwen tot een woonstede Gods in den Geest, en ons t'zamen wys te maken tot zaligheid."¹⁰⁴ Bij gebrek aan kopers draaide hij zelf op voor de kosten en gaf hij veel boeken weg.¹⁰⁵ Na verloop van tijd zocht hij alternatieve manieren om zijn boeken te verkopen. In 1707 schreef Hofman een brief aan raadspensionaris Anthonie Heinsius met de vraag of deze driehonderd boeken van hem wilde kopen om aan officiers in het Nederlandse leger uit te delen. Hofman had op dat moment immers "meer als duysent gulden verdrukt en aen boeken besteed, 't

⁹⁸ Hofman, *Werk*, 330.

⁹⁹ Hofman, *Werk*, 322.

¹⁰⁰ Onder andere door middel van een 'Verantwoording, over 't gene my als vuylaardig, en onverstandig, is ten laste gelegd' (Hofman, *Hemel*, fol. ***r^o).

¹⁰¹ Hofman, *Werk*, 330.

¹⁰² Hofman, *Werk*, 330-331.

¹⁰³ Hofman, *Werk*, 331.

¹⁰⁴ Hofman, *Werk*, 200.

¹⁰⁵ Hofman, *Werk*, 331.

welk niet met de sin van mijn ouders sijnde, nu ben genootsaakt UE tot hulp te roepen.”¹⁰⁶ In deze brief wordt duidelijk wat Hofman, bij gebrek aan kopers, met zijn boeken deed: “heb wel 600 boeken aan arme leergierige menschen in andre plaatsen, ook in Engeland, laten uytdeelen.”¹⁰⁷ Van zijn boeken heeft Hofman “meer als hondert geschreven en aan de Joden laten uytdeelen, en in 't korte meen ik 50 à 60 boekjes te senden naar Antwerpen en Brussel, om aan de gereformeerde uyt te deelen.”¹⁰⁸ Maar Hofman had nog grotere plannen. Ongeveer gelijktijdig schreef hij daarover in een brief aan Simon van Slingelandt, de latere raadspensionaris.¹⁰⁹ Hofman zou “gaarn aan alle Gereformeerde Menschen, die in de overwonne Steden van Braband, en Vlaanderen wonen, en zulke schoone Predikatien niet horen, ook al mijn Boeken zenden, ja al was 't na America, daar drie van mijn goede Vrienden, welke eenige heb meegegeven, wel veel meer aan die onwetende, dog begerige Amerikanen, zoude kunnen uytdeelen.”¹¹⁰ Aan ambitie en vrijgevigheid ontbrak het Hofman in ieder geval niet.

Het lijkt er sterk op dat deze activiteiten verband hielden met Hofmans puriteinse inslag. Verschillende puriteinen met wie Hofman zich verwant voelde, hadden immers eenzelfde doel om zoveel mogelijk mensen van stichtelijke lectuur te voorzien. Zo schreef Hofman in een eerder werk over Richard Baxter dat hij

*recommandeert al de Rijcke [...] zijn Huys-boeck der arme, dat, of eenigh ander goet boeck voor haer te koopen, hy schreef veel boecken: waer mede hy meer verlies als winst dede; (maer uysterlijck) den beroemde Man, Dr. Beats: [...] verhaelt in zijn Lijckpredicatie, dat hy op een Jaer meer als voor duyzent Guldens aen Bybels vereerde aen arme menschen.*¹¹¹

Ook een collega van Baxter, de bekende puritein Joseph Alleine, gaf “duyzende boecken [weg] aen zijn bekende, om in 't Land uyt te deelen, en zeer veel Catechisms, tot onderwijzinge van onwetende Huysgezinne.”¹¹² Deze vrijgevigheid kenmerkte ook Hofman. Al in zijn eerste boek vroeg de Dordtenaar aan zijn lezers of zij hun gelezen boeken wilden afstaan aan arme mensen.¹¹³ Dit is

¹⁰⁶ Veenendaal, *Briefwisseling*, 451.

¹⁰⁷ Veenendaal, *Briefwisseling*, 451.

¹⁰⁸ Veenendaal, *Briefwisseling*, 452.

¹⁰⁹ Deze brief is opgenomen in Hofman, *Werk*, 193-198. Hoewel hierbij geen naam vermeld is, vermeldt Hofman wel de initialen: S.S. Gezien de inhoud van de brief en het feit dat Hofman gelijktijdig zijn naam noemt in noemt in Veenendaal, *Briefwisseling*, 451, lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat Hofman deze brief aan Simon van Slingelandt schreef.

¹¹⁰ Hofman, *Werk*, 196.

¹¹¹ Hofman, *Waarheyt*, fol. A7r^o.

¹¹² Hofman, *Waarheyt*, fol. A[8]r^o.

¹¹³ Hofman, *Waarheyt*, fol. A6r^o, Hofman, *Werk*, 331.

overigens ook bekend van Wilhelmus à Brakel, dus Hofman was hierin niet uniek.¹¹⁴ De schaal waarop Hofman dit deed is echter wel bijzonder te noemen. Hij gaf hoogstpersoonlijk honderden boeken weg en besteedde daarmee meer dan duizend gulden van het familiekapitaal. Omdat zijn ouders hier niet langer achter stonden, moest hij nieuwe wegen zoeken om zijn publicitaire activiteiten betaalbaar te houden. Hofman kon simpelweg niet zo doorgaan, besepte hij. En het zal pijnlijk voor hem zijn geweest om die conclusie te trekken - hij had immers nog ruim honderd vertaalde preken liggen waar geen vraag naar was.¹¹⁵

FASE IV (1710-1713): KRITISCHE KOERSWIJZIGING

In 1710 bracht Hofman, na een tussenpoos van drie jaar, weer een boek op de markt. Het is van een ander kaliber dan zijn eerdere werken, omdat het niet alleen preken, maar ook een dertigtal brieven bevat. Deze opzet doet denken aan de brieven van Samuel Rutherford¹¹⁶ en Joseph Alleine,¹¹⁷ die ook in boekvorm zijn uitgebracht. De inhoud van de brieven biedt veel informatie over hoe het met Hofman ging. De algemene teneur is dat het slecht met hem ging, voornamelijk vanwege de vele kritiek: “Ik ben zedert quade ontmoetinge, in beter gestalte geweest.”¹¹⁸ Hij had altijd goede hoop gehouden; “maar ik werde door het laten Drukken, al wat te veel gedrukt, en zelfs myn Vrienden, werden haast mijn Vyanden.”¹¹⁹ Onder druk van deze kritiek begreep Hofman dat het anders moest. Tegelijkertijd speelde ook het financiële argument mee: “vrienden, [...] ik ben geresolveerd, geen boekjes meer voor myn rekening te laten drukken.”¹²⁰ En dus zocht Hofman naar nieuwe wegen om zijn roeping uit te oefenen.

De nood dwong hem een andere publicitaire koers te gaan varen. Hoewel hij zich nog steeds bezighield met het vervaardigen van prekenbundels voor zijn landgenoten, zijn er grote verschillen tussen de periode voor en na 1710. Allereerst gaf Hofman niet langer uitsluitend puriteinse preken uit. Integendeel: hij legde zich vooral toe op preken van Nederlandse predikanten. Ten tweede kwam Hofman zijn critici op tal van punten tegemoet. De lezers, die kritiek hadden op de hoeveelheid voorredes en toe-eigeningen,¹²¹ konden voortaan minder en kortere voorredes verwachten. Een

¹¹⁴ Brakel, *Latreia*. deel 1, fol. *3r^o: “Bekruypt yemant een ongenoegende gedachte om dat de derde Druk vermeerdert is, die verandere zyn ongenoegen in mildadigheid, en geve zyn eersten of tweeden Druk aen een gering mensch, op dat ook die daer door gesticht worde, en verzie hem zelve van den derden Druk.”

¹¹⁵ Hofman, *Werk*, 436.

¹¹⁶ In het Nederlands vertaald door Koelman: het eerste deel verscheen in 1673: Rutherford, *Brieven*.

¹¹⁷ Alleine, *Letters*.

¹¹⁸ Hofman, *Werk*, 333.

¹¹⁹ Hofman, *Werk*, 435-436.

¹²⁰ Hofman, *Werk*, 436.

¹²¹ Hofman, *Werk*, 322.

volgende punt van kritiek, “dat [z]yn Naam daar voor, en onder, te veel stond”,¹²² verwerkte Hofman door voortaan grotendeels anoniem te publiceren. Ten slotte konden de boekverkopers, die erover hadden geklaagd dat ze particuliere boekjes niet konden verkopen,¹²³ voortaan werken verwachten met een bekende naam op het titelblad.

Zo publiceerde Hofman tussen 1711 en 1713 maar liefst acht werken. Vier van deze werken werden een groot succes; ze vonden gretig aftrek en werden meerdere keren herdrukt. Dit betreft vier prekenbundels, twee van Jodocus van Lodensteyn, één van Frederik van Houten en één van Wilhelmus à Brakel. Er kwam echter veel kritiek op deze werken, waarop in de volgende subparagraaf uitgebreider in zal worden gegaan. Onder druk van deze kritiek besloot Hofman om in het najaar van 1713 naar Londen te vertrekken.¹²⁴

FASE V (1714-1735): TERUGGETROKKEN THUISLEZER

Ruim anderhalf jaar is Hofman in Londen gebleven. Nadat hij terugkwam in Nederland, bleek de controverse rond zijn persoon echter allesbehalve voorbij te zijn.¹²⁵ De laatste twintig jaar van zijn leven heeft Hofman grotendeels anoniem gepubliceerd. Bovendien trok hij zich meer en meer terug uit het officiële kerkelijke leven. Hij raakte betrokken bij het conventikelwezen, dat in opkomst was in Dordrecht en de naburige Alblasserwaard.¹²⁶

2.1.2 WERKWIJZE ALS PUBLICIST

Nu Hofmans ontwikkeling als publicist en gelovige in kaart is gebracht, is het zaak om specifiek te kijken naar zijn werkwijze. Er wordt allereerst kort gekeken naar zijn werkwijze vóór de ‘strategische koerswijziging’ van rond 1710. Daarna wordt gekeken naar Hofmans werkwijze in de periode na 1710. De meeste aandacht gaat daarbij uit naar de vier boeken waarin hij preken van À Brakel opnam. In deze reconstructie is veelvuldig gebruik gemaakt van *Triumph der Goddelycke Waarheid*, een boek uit 1713 waarin Hofman zijn eigen handelswijze verdedigde.

HOFMANS WERKWIJZE VÓÓR ZIJN KOERSWIJZIGING

De eerste tien jaar waarin Hofman op publicitair gebied actief was, kende hij een vaste werkwijze. Hij bedacht een thema, verzamelde hier een aantal geschikte puriteinse preken bij en omlijstte dit met een inleiding, voorredes, brieven, gedichten en aanbevelingen van bevriende predikanten. Het resultaat – de uiteindelijke prekenbundels – werd door velen bekritiseerd. In het voorgaande is

¹²² Hofman, *Werk*, 322.

¹²³ Hofman, *Werk*, 331.

¹²⁴ Hofman, *Triumph*, 27.

¹²⁵ Hofman, *Nederland*, 25

¹²⁶ De Kok, ‘Johannes’, 8-10.

aangetoond dat deze kritiek zich niet zozeer op de preken zelf richtte, maar vooral op de vele voorredes en toe-eigeningen, en het feit dat Hofmans naam overal onderstond. Op 't Hof heeft daarnaast aangetoond dat Hofman ook eigenaardig omging met de preken zelf. De inhoud van de preken paste hij naar eigen inzicht aan, en een duidelijke bronvermelding ontbreekt in de meeste gevallen.¹²⁷ Dat hoefde echter geen probleem te zijn volgens Hofman. In zijn eerste boek, *Waarheyten en Deugt* (1700), schrijft hij: "Ik heb oock het mijne daer toe gedaen, mogelijk 't geringste en zal daerom zonder aenwijzingh konne gekent worde."¹²⁸ Verdere concrete aanwijzingen over hoe Hofman aan zijn preken kwam en hoe hij deze vertaalde, heeft de Dordtenaar niet achtergelaten in deze periode.

TWEE BUNDELS MET PREKEN VAN VAN LODENSTEYN (1711)

In 1710 besloot Hofman om zijn werk anders aan te pakken. Deze 'kritische koerswijziging' kwam voort uit de noodzaak om zijn publicitaire activiteiten betaalbaar te houden (zie §2.1.1). Hofman zou zich voortaan toeleggen op preken van Nederlandse predikanten. In 1711 verscheen zijn eerste werk nieuwe stijl: *Vervalle Christendom*, een bundel met 12 preken. Hoewel enkele preken op naam van puriteinen staan, waren de meeste preken van de Utrechtse predikant Jodocus van Lodensteyn: zeven in getal. En, laat Hofman in het voorwoord weten, hij had nog meer preken van Van Lodensteyn liggen: "de resterende, die ik nog van die vermaarde Man geschreven hebbe, wil ik (zoo deze wel verkogt worden) ook geerne ten beste geven, en geen brood voor vrienden sparen."¹²⁹ Blijkbaar verkocht dit werk inderdaad goed, want nog in hetzelfde jaar bracht Hofman *De heerlykheid van een waar christelyk leven* uit. Dit was een bundel met maar liefst 16 preken van Van Lodensteyn. Opmerkelijk genoeg gaf Hofman deze - in totaal - 23 preken van Van Lodensteyn maar liefst 34 jaar na diens dood uit. Om eventuele argwaan in de kiem te smoren nam hij in het voorwoord van het tweede werk de volgende verantwoording op:

Maar my dunkt ik hoore sommige Vrinden vragen, waar komen nu deze Redenvoeringen vandaan, wel 34 Jaren nadat die Man is dood geweest? Ik antwoorde, dat sommige van zijn Nabestaande, of zeer goede Vrinden, diese van hem zelfs geschreven, of nageschreven hadden, volgens zijn Copy, die ons hebben meegedeelt tot algemeene stigtinge: andere zijn onder 't Prediken met Characters, of door een vlugge hand, en vaardige penne van een begaaft en Godvrugtig Heer, doe ter tijd op de Academie te Utrecht studerende, onder het Prediken

¹²⁷ Op 't Hof, 'Hofman', 355.

¹²⁸ Hofman, *Waarheyten*, fol. *****[9]r^o.

¹²⁹ Hofman, *Christendom*, fol. ***4r^o.

*nageschreven, en my zoo ter hand gestelt door zijn vrome en wijze Soon, die ik zoo wel als zijn Vader zaliger menigmaal met veel genoegen hebbe hooren prediken.*¹³⁰

Twee jaar later zou Hofman in *Triumph der Goddelycke Waarheid* echter uitleggen dat hij de preken van Van Lodensteyn had aangevuld met puriteins materiaal. Dit was nodig geweest vanwege de gebrekkigheid van de preekaantekeningen waar hij mee werkte: “al heb ik wat uyt vermaerde Engelze Schrijvers, over dezelve Texten, daer by gedaen, 't zy tot Verklaring, of Toepassing, zulks niet te misprijzen is, en beter als datze na de eerste uytchriften, zoo kort en gebrekelijk gedrukt waren.”¹³¹

EEN BUNDEL MET PREKEN VAN VAN HOUTEN (1711/1712)

In 1711 was hiervan echter nog niets bekend. Na de publicatie van de preken van Van Lodensteyn was Hofman blijkbaar tevreden met de gang van zaken, want hij ging in hetzelfde spoor verder. Zijn volgende boek liet niet lang op zich wachten. Binnen enkele maanden gaf hij opnieuw een bundel met preken van een bekende Nederlandse predikant uit. Ditmaal betrof het preken van Frederik van Houten, een Middelburgse predikant die in 1711 overleden was. Opmerkelijk genoeg verzwegen Hofman zijn eigen naam bij deze prekenbundel, die de titel *Den ziel-verquikkende raad* draagt. Hofman schreef echter wel een anoniem voorwoord waarin hij het een en ander over de achtergrond van de preken vermeldde: "Het is niet zonder Gods goede Voorzienigheid, dat deze kostelijke Predikation in 't Licht komen, en door een goede hand ons werden mede gedeelt."¹³² Verder maakte Hofman duidelijk dat de preken van Van Houten geen aanbeveling nodig hadden: "Wat behoefte ik zijn Deugden, Gaven, en Genadegiften, die hy, in leven zijnde, heeft gehad en verthoont, meer op te halen?"¹³³ Met andere woorden: Hofman was zich ervan bewust dat hij goud in handen had met deze preken: een prekenbundel met de naam van Van Houten behoefde geen verdere aanbeveling. Hofman liet ook nog iets doorschemeren over de achtergrond van de preken: "Waren die door den Autheur zelfs uytgegeven, zy zouden beter kunnen zijn, en minder gebrekelijk: nogtans zijnze te goed datze zonder 't licht te zien, verborgen zouden blijven; 't is beter iets, als niets, hoeze zijn."¹³⁴

In een artikel over het leven en de geschriften van Van Houten analyseert R.P. van Rooijen dit werk. Hij schrijft: "In 1711, vrij snel na het overlijden van F. van Houten, kwam dit werk uit. Het is duidelijk: Hofman beseftte dat er een markt was voor van Houtens pennenvruchten en voor

¹³⁰ Van Lodensteyn, *Heerlykheid*, fol. *2r^o.

¹³¹ Hofman, *Triumph*, 319.

¹³² Van Houten, *Ziel-verquikkende*, fol. *2r^o.

¹³³ Van Houten, *Ziel-verquikkende*, fol. *[4]r^o.

¹³⁴ Van Houten, *Ziel-verquikkende*, fol. *[4]r^o.

aantekeningen van zijn preken.¹³⁵ Daarin was Hofman echter niet de enige, laat Van Rooijen zien. In 1712 publiceerde de Middelburgse uitgever Johannes op Somer *Geestelijk Houwelijks Verzoek*, een bundel met preken, aantekeningen en brieven van Van Houten. In het voorwoord van dit werk klinkt kritiek door op het werk van Hofman:

Wy hoorden, dat er reeds eenige Predicatiën voor den dag quamen, welke, schoon zy tot stigtinge kunnen zyn, nogtans als het werk van den zaligen Heer Freder. van Houten niet kunnen aangemerkt worden, nog zijne genade-gaven naar het leven afschilderen; dewijl het maar (gelijk de Godvrugtige Uytgever zelve bekent) eenige aantekeningen van den eenen of den anderen neerstigen toehoorder geweest zyn, onder het prediken opgeschreven, en, zo wy gissen, daar na, naar eygen goeddunken, verder uytgebreid.¹³⁶

Van Rooijen, die blijkbaar niet op de hoogte was van de reputatie van Hofman, is van mening dat de kritiek van Op Somer ongefundeerd is: “Jammer, dat Op Somer zich denigrerend over het werk van J. Hofman uitlaat en zelfs gaat 'gissen' over eigenmachtige uitbreiding van de een of de ander. Immers, het was niet ongewoon dat van preken getrouwe aantekeningen werden gemaakt.”¹³⁷ Gezien de wijze waarop Hofman te werk is gegaan bij de preken van Van Lodensteyn is de mening van Van Rooijen echter af te wijzen. De kritiek op Hofmans werk moet gezien worden als een extra signaal dat er met zijn werkwijze iets mis was.

EEN BUNDEL MET PREKEN VAN À BRAKEL (1712)

Ondanks de kritiek ging Hofman verder op de ingeslagen koers. De volgende bekende Nederlandse predikant waar hij preken van zou drukken was Wilhelmus à Brakel, die evenals Van Houten nog geen jaar voor het drukken van zijn preken was overleden. Ook deze preken zou hij anoniem publiceren. In het anonieme voorwoord schreef hij in bewoordingen die doen denken aan zijn verantwoording in *De ziel-verquikkende raad*:

Wat nu de volgende 10 kostelyke Leerredenen, over zoo veel schoone Zinryke Texten aangaan, zal ik niet veel hoeven te zeggen tot aanpryzing, alzo die nevens de Titel zig zelfs genoeg rekommanderen. Immers de Boeken die de naam van W à Brakel op 't voorhoofd dragen, behoeven niet door een opgepronkte Voorreden, en Lofdigten, geprezen en hoog verheven te

¹³⁵ Van Rooijen, *Leven*, 70.

¹³⁶ Van Houten, *Geestelijk*, fol. A2r^o, zoals geciteerd in: Van Rooijen, *Leven*, 71.

¹³⁷ Van Rooijen, *Leven*, 71.

*worden, veel min aan de Groote en Ryke Liederen in de Wereld, gedediceert en opgedragen te zyn, gelyk men veelzints ziet voor zulke, die het meer als dit, nodig hebben.*¹³⁸

Ook wat betreft de achtergrond van de preken komen soortgelijke bewoordingen voor:

*Waren die [texten] in zyn leven door hem zelfs uitgegeven, het zou mogelyk breeder en beter zyn na veler gedagten, maar voor my is het zoo goed en volmaakt, als ik het zou begeren; wenschende dat den Lezer, zoo veel vreugt en stigting mag hebben, als de Schryvers, die dit nodig en nuttig werk met zegen en verquikking, voor haar gebruykt hebbende, het weer u overleveren [...] wenschende dat de Heere God, onzen geringen arbeid, zal agtervolgen met zyn genadigen zegen, op dat dit boek, zoo wel als zyn voorige, mogen dienstig zyn tot inwinninge en opbouwinge van veele Ziele.*¹³⁹

Deze citaten wijzen erop dat Hofman bij de publicatie van deze prekenbundel welbewust te werk ging. Daarbij hanteerde hij een soortgelijke werkwijze als bij zijn eerdere werken van bekende Nederlandse predikanten. Hij wist dat het werk potentie had vanwege de populariteit van À Brakel. Tegelijkertijd zag hij zich genoodzaakt om een verantwoording van zijn werkwijze op te nemen.

Ondanks zijn bewuste keuze om anoniem te publiceren werd bekend dat Hofman achter de publicatie van *De Waare Christen* zat. Ook de schoonzoon van À Brakel, de Alblasserdamse predikant Franco van der Kluyt, kwam hierachter. Hij was na de dood van zijn schoonvader verantwoordelijk voor de verdere uitgave van diens werken. Een nauwkeurige lezing van *De Waare Christen* leerde hem dat dit geen preken van zijn schoonvader waren. In de daaropvolgende maanden plaatste Van der Kluyt meerdere keren een waarschuwing hierover in de courant.¹⁴⁰ De tekst staat ook, wellicht in gewijzigde vorm, opgenomen als voorwoord aan de vierde druk van de *Redelijke Godsdienst*. Op 20 december 1712 schreef Van der Kluyt het volgende:

Voor het overige hebbe ik nogmaels dit te berichten, dewyl'er na de doot van myn Schoonvader al verscheide Predicatien op den naem van Do. Wilhelmus à Brakel zyn uitgegeven, die, noch met de eigene handtschriften, noch deszelfs styl over die Texten overeenkomen: maer daer zeer verre van afwyken, en in verscheide dingen, als tegenstrydig, daer tegen aenloopen, zynde maer een deel opgeraapte, of door de penne t'samengevoeghde stellingen, die men ten onrechte den Autheur toeeygent, die meer tot verkleyninge van zyn goede naem, dan tot zyn

¹³⁸ À Brakel, *Christen*, fol. *5r^o.

¹³⁹ À Brakel, *Christen*, fol. *5r^o.

¹⁴⁰ Hofman, *Verlustiging*, 14 en Hofman, *Triumph*, 317.

*eere strekken, zoo wort een yeder by dezen gewaerschouwt, gene exemplaren na dezen voor het eygen werck van myn Schoon-Vader Zlr. te erkennen, ofte zy moeten door my met eygen handt-teekening ondergeschreven zyn.*¹⁴¹

Toen Hofman hoorde van deze kritiek, kreeg hij de indruk dat men hem onterecht als een bedrieger bekend maakte.¹⁴² Hij ging in gesprek met Van der Kluyt, die Hofman confronteerde met zijn verdenkingen.¹⁴³

Hofman legde in de daaropvolgende discussie de bewijslast bij Van der Kluyt. Het was aan de schoonzoon van À Brakel om bewijs te leveren voor zijn stelling dat Hofmans boek uit niet meer bestond dan “een deel opgeraapte, of door de penne t’samenveoeghde stellingen, die men ten onrechte den Autheur toeeygent.”¹⁴⁴ Van der Kluyt kon in deze discussie echter geen steekhoudende argumenten inbrengen. Hij wees twee zinnen in *De Waare Christen* aan die zijn schoonvader zo niet had kunnen zeggen, maar Hofman liet aan de hand van de *Redelijke Godsdienst* zien dat dit onjuist was.¹⁴⁵ Ondanks het winnen van de discussie was Hofman teleurgesteld in de gang van zaken. Hoe kon nota bene de schoonzoon van À Brakel zich verzetten tegen de publicatie van zulke goede, geestelijke preken? Hoe kon hij zo reageren, “dewijl dat Boekje van brave Leeraren, en vroomen menschen, geprezen is”?¹⁴⁶

In *Triumph der Goddelycke Waarheid* zou Hofman evenwel erkennen dat hij het een en ander had toegevoegd aan de preken van À Brakel. Hij zegt het volgende over zijn werkwijze:

*op wat een slechte wijze ik benadeelt ben, over het laten Drucken van eenige schoone Predikatien , van den zaligen Do. W. à Brakel , gelijk ik vele hadden, die onder zijn Prediken waren uytgeschreven , doch na mijn gedachten wat kort en gebreckelijk zijnde, niet hem, maer alleen de uytchrijvers was te wijten ; nochtans wilde ik haer gaerne wat helpen , om die compleet te maken , met byvoeging van voorname Engelse Schrijvers , over dezelve Texten, ‘t zy tot Verklaring of Toepassing, [...] maer is door my verzuymt een teecken daer by te stellen.*¹⁴⁷

Hij had dus inderdaad het een en ander toegevoegd aan de preekaantekeningen, maar had dit met de beste bedoelingen gedaan. Bovendien was het eindresultaat goed, dus hoefde men zich niet druk te

¹⁴¹ À Brakel, *Latreia*. deel 1, fol. *2r^o.

¹⁴² Hofman, *Verlustiging*, 7.

¹⁴³ Hofman, *Triumph*, 316.

¹⁴⁴ À Brakel, *Latreia*. deel 1, fol. *2r^o.

¹⁴⁵ Hofman, *Triumph*, 14, 317-318.

¹⁴⁶ Hofman, *Triumph*, 317.

¹⁴⁷ Hofman, *Verlustiging*, 7.

maken. Van de preken die Hofman had uitgegeven, gold wat hem betreft bovendien dat deze “niet minder zijn als [À Brakel] doorgaans in zijn leven gepredikt heeft.”¹⁴⁸ Sterker nog, Hofman was ervan overtuigd dat:

*de minste Predikatie, in dat prijswaardig Boekje, en ook in dit laatste, daer zoo veel spul om is, ruym zoo goet is, als die Do. W. à Brakel zelsf heeft uytgegeven, over 1 Cor. 15:29. [...] ook in Zijn werk meer fouten zoude kunnen aengetoont worden, als in dit noodig en nuttig Boekje [...] Waerom waerschouwt men dan de menschen, om het niet voor goet te erkennen, en zoo te benemen de vrucht die eenige Lezers daer uyt zoude kunnen trecken?*¹⁴⁹

Hofman begreep er maar weinig van. Hij had de preken van À Brakel met de beste bedoelingen uitgegeven, hij had “eer noch voordeel gezocht”.¹⁵⁰ Het eindresultaat was zelfs beter dan een preek die À Brakel zelf had uitgegeven over 1 Kor. 15:29. Men zou hem juist dankbaar moeten zijn, in plaats van hem te bekritisieren omdat hij de preken wat “vermeedert en verbetert had”.¹⁵¹

EENS CHRISTENS REGTE LOOPBANE (1712)

Vanwege het verkoopsucces van *De Waare Christen* besloot Hofman opnieuw een boek te laten drukken met preken van à Brakel. Het eindresultaat, *Eens Christens Regte Loopbane*, stond daarnaast in het teken van een pennenstrijd waarin Hofman zich mengde. Hofman nam het op voor Henricus Eyssonius, een puriteins gezinde predikant te Gravendeel. Diens ernstige bediening had Eyssonius veel tegenstanders opgeleverd in het kerkelijke leven. Hofman nam het voor hem op door Eyssonius' bediening te verdedigen, en nam ook een preek van de Gravendeelse predikant op in zijn boek. Hij liet deze preek nog voor het drukken aan Eyssonius zien. Deze reageerde echter anders dan Hofman had verwacht. Zoals Hofman de preek wilde drukken, had Eyssonius hem niet gehouden.¹⁵² Toen Eyssonius dit deelde met zijn collega uit Alblasterdam, de eerdergenoemde Van der Kluyt, kwam deze erachter dat Hofman voor een tweede keer preken van zijn schoonvader wilde laten drukken. Het kwam opnieuw tot een confrontatie, toen van der Kluyt

by my komende, verzocht dat de naem van Do. W. à Brakel boven de Predikationen mochten afgedaen worden, 't welk ik zeyde al gedrukt, en de bladen by een vergadert zijnde, niet wel konde geschieden, maer dat ik in de Voorreden, daer wel wat na zijn genoeg van melden wilde, gelijk ik ook gedaen hebbe. Ik gaf hem het Boekje, zoo ver het Gedrukt was mede, en

¹⁴⁸ Hofman, *Triumph*, 14.

¹⁴⁹ Hofman, *Triumph*, 318.

¹⁵⁰ Hofman, *Triumph*, 319.

¹⁵¹ Hofman, *Triumph*, 322.

¹⁵² Hofman, *Triumph*, 320.

*verzocht te weten wat hy daer tegen had, zijn Eerw. Weer by my komende, konde my niets quaets aentonen, maer meende dat het zijn Schoon-Vaders Predikatien niet waren.*¹⁵³

In de voorrede van dit boek verantwoordde de anonieme schrijver inderdaad zijn werkwijze. Dat deed hij echter wel op een bedenkelijke manier. In de inhoudsopgave staat vermeld dat de eerste twee preken van À Brakel afkomstig zijn, maar in het voorwoord staat iets anders. Over de eerste preek staat het volgende geschreven:

*De eerste Predicatie is over die zinrijke Text, 1 Cor. 9. 24. [...] Waar over den Godvrugtigen Do. Henricus Eysonius ook gepredikt hebbende. [...] Maar het niet waardig zijnde yets daar van te melden, veel min uyt te schrijven, zal ick hier de moeyte sparen, wel wetende dat yder opregt Christen, veel begeeriger zal zijn om te zien en lezen, wat in deze Christelijke Loopbane der Godzaligheid, tot ons navolging en betragting is voorgesteld.*¹⁵⁴

Over de tweede preek staat het volgende vermeld:

*De tweede Leerreden over Ps. 84. verss. 6, 7, 8 weet Ik niet beter of is door de Heer W.B. verhandelt, en volgt wel voegzaam, en meene dat evenveel is van wieze is, als het geschrevene regt en goet is. Te meer alzo Do. Eysonius, voor Do Brakel ook gepredikt heeft over dezelve Text, in Rotterdams grootste Kerk, ten aanhoore van duyzenden menschen, met veel ernst, tot genoegen, en verquicking van vele Godvrugtige luyden, en zoo roep ik die tot getuygen, dat dien begaafden yveraer, geenzins verdient heeft, zoo goddeloos belogen, en gelastert te werden, in een slegt boekje.*¹⁵⁵

Met andere woorden, Hofman zei in zijn voorwoord niets over À Brakels auteurschap van de eerste preek. Wat betreft de tweede preek is dat anders, al was Hofman niet zeker van zijn zaak. Verderop in zijn voorrede komt deze onzekerheid terug: "Wist ik dat de tweede Predicatie ook van een ander was, ik zoude waarlijk zijn naam hier melden gelijk ick van de and're gedaan hebbe, alzo daar van meer zekerheid heb."¹⁵⁶

Toch werd hiermee geen genoegen genomen. Het was nota bene Eyssonius, de man wiens bediening Hofman had verdedigd, die zich op de classis van Zuid-Holland beklaagde over Hofmans handelswijze.¹⁵⁷ Hofman beleefde dit buitengewoon intens. Hij beschreef deze beschuldigingen als

¹⁵³ Hofman, *Triumph*, 316-317.

¹⁵⁴ Hofman, *Loopbane*, 20.

¹⁵⁵ Hofman, *Loopbane*, 20.

¹⁵⁶ Hofman, *Loopbane*, 21.

¹⁵⁷ Hofman, *Triumph*, 27.

volgt: “Waarom is dan een rechtzinnig Man gedreygt aan den Schout te brengen, en zijn Eerw. te censurereen? En zoo liefdeloos en hatelijk in de Courant, ende het Classis-boek ten toon te stellen. Daar men nu helaas zulke bedroefde dagen beleven!”¹⁵⁸

HOFMANS VERDEDIGING (1713)

Na deze controverser publiceerde Hofman in 1713 nog twee werken waarin hij uitgebreid terugblikte op de kritiek die hij in 1712 had gekregen rondom de publicatie van de preken van À Brakel. Het eerste boek, *Triumph der Goddelycke waarheid*, werd door Hofman als volgt geïntroduceerd:

*[het] vervolg van een prijswaardig en dienstig Boek, genaamt, Een Christens regte Loopbane, der ware Godzaligheid &c. Waar van den begaafden Schrijver, mijn goede Vrind, die enige schoone Boeken heeft uytgegeven, van Vrinden en vyanden , voor dit laatste weynig dank heeft gehad , en na ik versta, niet als met stank beloont is, op zulcken inpertinenten wijze, zelfs van die het minst paste [...] Zoo dat ik dit Boek liever zou in ‘t duyster begraven hebben, (als in ‘t licht gebragt, ten dienste van zulke ondankbare menschen, die ‘t slimste onkruyt der aarde zijn:.) maar meer als de helpt met veel moeite en kosten, al gedrukt zijnde, most het Werk zijn voortgang hebben, op hope van een goet eynde.*¹⁵⁹

Blijkbaar had Hofman het erg lastig gehad met alle kritiek op zijn vorige boek. Hij kon de publicatie echter niet meer terugdraaien. Daarom publiceerde hij een vervolg, waarin hij naast een aantal preken ook een verdediging van zijn werkwijze opnam. Het heeft het karakter van een apologie. Hofman hoopte maar dat dit werk, “daer in het minste van mijn eygen Werk is”,¹⁶⁰ beter ontvangen zou worden.¹⁶¹

Hofman heeft zich in dit werk uitgebreid verantwoord. Daarbij legde hij de kaarten eerlijk op tafel. Zijn critici hadden gelijk: hij had de preken inderdaad aangevuld met puriteins materiaal. Dat had hij echter met een goede bedoeling gedaan: de preekaantekeningen waar hij zijn boeken op baseerde waren heel gebrekkig geweest. Als hij ze niet had aangevuld, waren ze niet klaar geweest voor publicatie. Om zijn punt te illustreren liet Hofman de gebrekkige aantekeningen van twee preken van À Brakel opnemen, “daer ik niets by gedaen heb, maer zoo gelaten als uyt zijn mont geschreven is, en die u nu uyt liefde medeete, om het onderscheid te zien.”¹⁶² De aantekeningen voor de preken zijn kort: ze beslaan samen vijftien pagina’s. De boodschap was duidelijk wat Hofman betreft: “Waarde

¹⁵⁸ Hofman, *Triumph*, 15.

¹⁵⁹ Hofman, *Triumph*, 11.

¹⁶⁰ Hofman, *Triumph*, 11.

¹⁶¹ Hofman, *Triumph*, 11.

¹⁶² Hofman, *Triumph*, 322.

Vriend, uyt deze korte, en nogtans stigtelijke Leer-reden, kunt gy zien dat die niet geheel, en wat gebrekelijk zijnde, nodig was die te verrijcken met breeder Verklaringe en Toepassing.¹⁶³

In Hofmans volgende boek, *Verlustiging der Geloovige Ziele*, heeft de Dordtenaar de aantekeningen van nog een preek opgenomen.¹⁶⁴ Hij gaf toe dat het niet goed was geweest om zijn toevoegingen niet te vermelden,¹⁶⁵ maar vroeg zijn lezers om rekening te houden met zijn goede bedoelingen:

Christelijcken Lezer, ik heb nu omtrent 100 zulcke kostelijcke Kerk-redenen uytgegeven, en laet u nu oordeelen of ik reden en stoffe heb gegeven, om zoo veel onlust te verwecken, door eenige dewelcke al lange my haten en smaden zonder oorzake, en die de zaken zoo hoog zochten te drijven, om 't goede dat ik in mijn Schrijven steeds beoogde te verydelen; maer ik wil alle verstandige en bescheyde Menschen, die mijn twaelfde Boeck een Christens Loopbane &c. gelezen hebben, in bedencken geven, of dat verdiende zoo miserabel slegt behandelt te werden, dat ik en andere Vrinden daer over verwondert en misnoegt waren, zoo dat ik dus benadeelt zijnde, my wat mogt gevoelig toonen; nogtans de Christelijcke liefde, en behoerlijke eerbied die ik altoos had voor de beste Leeraren, heeft my niet alle omstandigheden doen melden, en wensch alle de genade des Heeren, om in hun Bedieninge getrouw te zijn.¹⁶⁶

Ondanks deze verantwoording koos Hofman ervoor om voor een periode van anderhalf jaar naar Londen te gaan, om te ontsnappen aan alle kritiek. Na terugkomst in Nederland heeft hij zijn werkwijze dusdanig aangepast dat het onnodig is om hierover uit te wijden in dit onderdeel (zie §2.1.1).

2.1.3 DEELCONCLUSIE

In deze paragraaf is onderzoek gedaan naar wie Johan Hofman was, en hoe hij te werk ging bij de publicatie van vijftien preken van À Brakel. Zijn ontwikkeling als gelovige en publicist is onderzocht, en dit levert het volgende op wat betreft de centrale vraagstelling in dit hoofdstuk. Johan Hofman is op jonge leeftijd onder de invloed gekomen van het puritanisme. Met ingang van de achttiende eeuw besloot hij om bundels met vertaalde puriteinse preken uit te geven. Dit hield hij tien jaar lang vol, maar om verschillende redenen waren deze publicitaire activiteiten niet rendabel. In 1710 besloot hij voortaan preken van Nederlandse oudvaders uit te geven. Waar hij dit nodig achtte, vulde hij deze preken aan met puriteins materiaal. Deze koerswijziging legde hem aanvankelijk geen windeieren,

¹⁶³ Hofman, *Triumph*, 330.

¹⁶⁴ Hofman, *Verlustiging*, 1-53.

¹⁶⁵ Hofman, *Verlustiging*, 7.

¹⁶⁶ Hofman, *Verlustiging*, 9.

maar het duurde niet lang of er kwam vanuit allerlei kanten kritiek op Hofmans werkwijze. Hofman zou preken van onder anderen Van Houten, Van Lodensteyn en À Brakel uitgeven die niet (volledig) authentiek waren. In 1713 publiceerde Hofman twee boeken waarin hij zichzelf verdedigt. De strekking van deze verdediging is een indicatie voor de authenticiteit van de preken van À Brakel. Hofman was naar eigen zeggen als volgt te werk gegaan: hij had de preken van de hiervoor genoemde predikanten aangevuld met puriteins materiaal. Dit had hij echter met goede bedoelingen gedaan, waardoor de heftige kritiek misplaatst was.

2.2 PREKEN VAN À BRAKEL

Nu er een historisch beeld is geschetst wat betreft de periode waarin Hofman de preken van À Brakel uitgaf, is het zaak om deze preken verder te onderzoeken. Daartoe wordt allereerst comparatief onderzoek uitgevoerd: het vergelijken van preken van À Brakel met preken en verhandelingen van puriteinen over dezelfde teksten (§2.2.1). Ten tweede worden de mogelijkheden voor (ver)taalkundig onderzoek verkend (§2.2.2). Ten slotte vindt een afsluitende inventarisatie plaats, waarbij de verschillende preken(bundels) afzonderlijk worden besproken (§2.2.3).

2.2.1 COMPARATIEF ONDERZOEK

In het onderzoek naar de preken van À Brakel is er eerder op gewezen dat de tiende preek uit de *Waare Christen* een vertaling is van een deel van Thomas Shepards *Parable of the Ten Virgins*. Dit is aangevuld met enkele bladzijden tekstuitleg waarvan de herkomst onbekend is.¹⁶⁷ Deze constatering past niet bij Hofmans verantwoording in *Triumph der Goddelycke Waarheid*. Hofman vermeldde immers slechts dat hij de preken had aangevuld “met byvoeging van voorname Engelse Schrijvers, over dezelve Texten [...] maer is door my verzuymt een teecken daer by te stellen.”¹⁶⁸ In dit geval is er echter geen sprake van toegevoegd puriteins materiaal aan preken van À Brakel; hier is sprake van een omvangrijke verhandeling van een puritein die op naam van À Brakel is gezet. Hofman heeft zijn werkwijze dus gebagatelliseerd. Dit leidt tot de vraag of Hofman wellicht andere verhandelingen of preken van puriteinen een plek heeft gegeven in zijn prekenbundels.

Om die vraag te beantwoorden is comparatief onderzoek uitgevoerd. De verschillende preken die Hofman op naam van À Brakel heeft gezet, zijn vergeleken met preken en verhandelingen van puriteinen over dezelfde teksten. Om tot de laatste categorie preken en verhandelingen te komen, is gebruik gemaakt van de faciliteiten van de William Perkins Library te Grand Rapids, de bibliotheek van PRTS. Deze bibliotheek heeft een grote verzameling puriteinse werken en enkele eigen ontwikkelde

¹⁶⁷ Muis, *Preken*, 45. Het deel waarvan de herkomst onbekend is betreft À Brakel, *Waare*, 243-251.

¹⁶⁸ Hofman, *Verlustiging*, 7.

onderzoeksinstrumenten. Eén van deze instrumenten is de Bible Reference Search, een digitale zoekmachine waarmee per Schriftgedeelte kan worden opgezocht welke theologische teksten hierover beschikbaar zijn. Binnen deze zoekmachine kan geselecteerd worden op puriteinse teksten. Op deze manier zijn ruim 50 puriteinse preken en verhandelingen vergeleken met de preken die Hofman op naam van À Brakel heeft gezet.¹⁶⁹ Daarbij zijn de volgende twee ontdekkingen gedaan:

- De negende preek uit *De Waare Christen* is een vertaling van een preek van Richard Steele, zoals deze terecht is gekomen in *A Continuation of Morning-Exercise Questions and Cases of Conscience*.¹⁷⁰ Slechts de inleiding is anders dan het origineel.
- De eerste preek uit *Eens Christens Regte Loopbane* kent veel overlap met een verhandeling van Thomas Watson over dezelfde tekst.¹⁷¹ Dit is echter geen kopie; het zou goed kunnen dat Hofman een preek van À Brakel heeft aangevuld met gedachten die hij van Watson heeft geleend.

Deze resultaten zijn van groot belang. Ze maken het immers mogelijk om uitsluitel te geven over de authenticiteit van deze twee preken. Daarnaast vormen ze een indicatie voor de authenticiteit van de overige preken. Meer dan een indicatie is het niet; de mogelijkheid moet opengelaten worden dat Hofman puriteinse teksten heeft vertaald die niet zijn opgenomen in de gebruikte zoekmachine.

2.2.2 (VER)TAALKUNDIG ONDERZOEK

In het bovenstaande is duidelijk geworden dat Hofman enkele vertaalde preken van puriteinen op naam van À Brakel heeft gezet. Van het merendeel van de overige preken is echter onbekend in hoeverre Hofman deze heeft bewerkt en/of aangevuld met puriteins materiaal. Het is belangrijk om hier onderzoek naar te doen, maar uitgebreid onderzoek valt bij gebrek aan expertise en tijd buiten het kader van deze scriptie. Tegelijkertijd is het nuttig om de mogelijkheden voor dergelijk onderzoek te verkennen.

Deze zijn voor dit onderzoek gezocht in een analyse van Hofmans vertaalmethode. Er is gekeken hoe Hofman te werk is gegaan bij de vertaling van de teksten van Steele en Shepard. De oorspronkelijke, Engelse teksten van de negende en tiende preek uit *De Waare Christen* zijn vergeleken met de Nederlandse vertaling van Hofman. Daarbij viel op dat Hofman erg letterlijk heeft vertaald; het eindproduct bevat dan ook allerlei anglicismen.¹⁷² Het is de moeite waard om te kijken

¹⁶⁹ https://prts.edu/researchtools/#/pert?parent_menu=4 [dit onderzoek is uitgevoerd in augustus 2018].

¹⁷⁰ Steele, 'Sermon', 345-367.

¹⁷¹ Zie bijlage 1.

¹⁷² Enkele voorbeelden waaruit blijkt dat Hofman zeer letterlijk vertaalde:

in hoeverre deze anglicismen ook voorkomen in de andere preken die Hofman op naam van À Brakel heeft gezet. Zonder de pretentie van een volledig onderzoek te voeren zijn daartoe vijf woorden geselecteerd die Hofman stelselmatig letterlijk heeft vertaald, veelal op een onnatuurlijke manier. Gekeken is naar hoe vaak het Nederlandse woord voorkomt in de verschillende preken van À Brakel die Hofman heeft gepubliceerd. Ter vergelijking zijn twee preken gekozen die À Brakel zelf heeft gepubliceerd. De inmiddels 'gefalsifieerde' preken zijn aangegeven met een asterisk. Hoe vaak komen deze woorden voor in de verschillende preken die op naam van À Brakel staan?

Preek	De Waare Christen										Loopbane		Ps. 2:6	Bedenkingen
	1	2	3	4	5	6	7	8	9*	10*	1*	2		
Zijnde (<i>being</i>)	5	20	12	1	3	1	1	4	12	14	2	14	3	3
Uitstekend (<i>excellent</i>)	0	0	0	1	0	0	0	0	5	4	0	0	0	0
Nochtans (<i>however</i>)	5	18	3	5	3	0	2	1	4	21	4	7	3	2
Wanneer (<i>when</i>)	3	9	4	7	2	1	1	1	13	31	10	1	2	0
(Of)schoon (<i>though</i>)	6	1	5	2	0	0	0	5	8	19	2	4	0	0
Totaal	19	48	24	16	8	2	4	11	42	89	18	26	8	5

Uit de tabel blijkt dat deze vijf woorden relatief veel vaker voorkomen in de inmiddels 'gefalsifieerde' preken dan in de preken die À Brakel zelf heeft gepubliceerd (42, 89 en 18 om 8 en 5). Vervolgens zijn er grote verschillen te constateren tussen de verschillende preken waarvan nog onbekend is in hoeverre deze puriteins materiaal bevatten. Enerzijds lijken de eerste 4 preken en de achtste preek uit *De Waare Christen* en de tweede preek uit *Eens Christens Regte Loopbane* meer op de inmiddels

1. "Thus we can remember a filthy Story seven years, when we do forget a saving Sermon in seven hours" wordt vertaald met "Dus konden wy onthouden een Historie zeven Jaren, terwijl wy vergeeten een Predicatie in zelve uren" (À Brakel, *Waare*, 218).
2. "The depraved Memory is herein fitly compared to a Sive, that lets the good Corn fall through, and reserves only the chaff, by which its plain, that the Faculty is not lost, but poyson'd" wordt vertaald met "De beschadigde Memorie wort bequameley vergeleken by een Seef, dat goede Koorn laet doorvallen, en behout alleen het Kaf, zoo datze niet verloren maar wel vergiftigt is" (À Brakel, *Waare*, 218).
3. "O but we have as good Hearts as the best, though we have not such strong Memories" wordt vertaald met "Ja maar wy hebben zoo goede herten als de beste, schoon wy niet hebben zo sterke Memorie" (À Brakel, *Waare*, 233).
4. "Grace strengthens the memory always for practice, though it serve not always for Discourse" wordt vertaald met: "Genade sterkt de Memorie voor praktyk, schoon het niet altoos dient tot discoureren" (À Brakel, *Waare*, 253).

‘gefalsifieerde’ preken – deze bevatten dus verschillende hoeveelheden puriteins materiaal. Anderzijds hebben de preken 5 t/m 7 zeer veel weg van de preken die À Brakel zelf heeft gepubliceerd.

Dit – qua omvang beperkte - onderzoek is een indicatie voor de hoeveelheid puriteins materiaal per preek. Er komt immers een duidelijk beeld naar voren uit deze tabel. Sommige preken lijken qua stijl en woordkeuze dermate overeen te komen met het vertaalde puriteinse materiaal dat het verband moeilijk anders verklaard kan worden dan dat ook deze preken puriteins materiaal bevatten. Andere preken lijken qua stijl en woordkeuze dermate te verschillen van het puriteinse materiaal en dermate overeen te komen met de preken van À Brakel dat het verband moeilijk anders verklaard kan worden dan dat deze preken overwegend authentiek materiaal bevatten. Deze resultaten zullen echter aangevuld moeten worden door middel van vervolgonderzoek, om definitieve conclusies te kunnen trekken.¹⁷³

2.2.3 INVENTARISATIE

Aan de hand van de onderzoeksresultaten tot nu toe worden in deze subparagraaf de diverse preken(bundels) besproken. Daarbij wordt geïnterpreteerd hoe de verschillende werken tot stand zijn gekomen. Naast de diverse prekenbundels die Hofman heeft uitgegeven worden twee andere, losse preken onderzocht.

DE WAARE CHRISTEN (1712)

Hofman ging bij de publicatie van dit boek op dezelfde wijze te werk als bij eerdere prekenbundels (zie §2.1.2). Hij bedacht eerst een thema: het onderscheid tussen ware gelovigen en huichelaars.¹⁷⁴ Daarbij heeft hij acht preken van À Brakel verzameld, die hij waar nodig aanvulde met puriteins materiaal. Een dergelijke werkwijze had hij eerder gehanteerd bij preken van Van Lodensteyn en Van Houten. Naast deze acht preken van À Brakel vertaalde hij twee preken van puriteinen die goed bij het thema pasten. Wellicht had hij deze nog liggen uit de periode dat hij zich uitsluitend bezighield met puriteins materiaal.¹⁷⁵ Deze twee preken voegde hij toe aan het slot van de prekenbundel. Zo wordt duidelijk dat het eindproduct eerder te beschouwen is als een werk van Hofman dan als een

¹⁷³ Ter suggestie wordt gewezen op de vele mogelijkheden die *Digital Humanities* bieden voor dergelijk onderzoek. In het (kerk)historisch onderzoek wordt bijvoorbeeld veel gebruik gemaakt van *Authorship Attribution Software*. Het benutten van dergelijke mogelijkheden zou verder uitsluitsel geven over de mate waarin de verschillende preken van À Brakel authentiek materiaal bevatten. Bij gebrek aan ruimte en expertise ligt dit buiten het bereik van dit onderzoek.

¹⁷⁴ Zoals blijkt uit de volledige titel: *De Waare Christen, of opregte gelovige, Hebbende deel aan God in Christus. In tegenstelling van een Geveinsde, en valsche Huichelaar, of natuurlyk onbekeerd Mensch; beide voorgesteld in hun Characters, en Merkteeken, zo als zy zig opdoen in haar begin, voortgang en einde.*

¹⁷⁵ Hofman had in 1710 namelijk nog ruim honderd vertaalde puriteinse preken gereedliggen voor publicatie, zie Hofman, *Werk*, 436.

werk van À Brakel. Hofman heeft er veel werk aan gehad, maar deed dit met plezier en tot stichting van zijn landgenoten. Hierover schrijft hij het volgende in het voorwoord:

Waren die [texten] in zyn leven door hem zelfs uitgegeven, het zou mogelyk breeder en beter zyn na veler gedagten, maar voor my is het zoo goed en volmaakt, als ik het zou begeren; wenschende dat den Lezer, zoo veel vreugt en stigting mag hebben, als de Schryvers, die dit nodig en nuttig werk met zegen en verquikking, voor haar gebruykt hebbende, het weer u overleveren [...] wenschende dat de Heere God, onzen geringen arbeid, zal agtervolgen met zyn genadigen zegen, op dat dit boek, zoo wel als zyn voorige, mogen dienstig zyn tot inwinninge en opbouwinge van veele Ziele.¹⁷⁶

EENS CHRISTENS REGTE LOOPBANE (1712)

Hofman ging bij de publicatie van dit boek opnieuw op dezelfde wijze te werk als bij eerdere prekenbundels. Daarbij valt wat dit boek betreft op dat Hofman het slordig heeft afgewerkt (zie §2.1.2). Hij had immers de preken al gedrukt toen hij door Eyssonius en Van der Kluyt werd bekritiseerd om zijn werkwijze. Boven de eerste twee preken prijkte toen al de naam van À Brakel, en daar kon Hofman niets meer aan doen. Hofman nam echter wel in het voorwoord een verantwoording van zijn werkwijze op. De eerste preek heeft Hofman niet nader toegelicht, “wel wetende dat yder opregt Christen, veel begeeriger zal zijn om te zien en lezen, wat in deze Christelijke Loopbane der Godzaligheid, tot ons navolging en betragting is voorgesteld.”¹⁷⁷ In §2.2.1 (zie ook bijlage 1) is duidelijk geworden dat deze preek grotendeels overeenkomt met een preek van een puritein. De tweede preek beschouwde Hofman als een product van À Brakel, maar hier had hij geen zekerheid van: “En wist ik dat de tweede Predicatie [...] van een ander was, ik zoude waarlijk zijn naam hier melden gelijk ick van de and're gedaan hebbe, alzo daar van meer zekerheid heb”¹⁷⁸. Bij gebrek aan andere informatie heeft Hofman deze preek als een authentieke preek van À Brakel willen presenteren. In §2.2.2 is echter duidelijk geworden dat deze preek qua stijl meer lijkt op de vertaalde puriteinse preken dan op À Brakels eigen stijl.

TRIUMPH & VERLUSTIGING (1713)

Deze twee boeken hebben een andere opzet dan Hofmans eerdere werken. Ze zijn beide geschreven in reactie op de storm aan kritiek die rondom Hofmans boeken was losgebarsten. In deze beide werken heeft Hofman zichzelf verdedigd tegen deze kritiek (zie §2.1.2). Als onderdeel van deze

¹⁷⁶ À Brakel, *Waare*, Toe-eigening [*5].

¹⁷⁷ Hofman, *Loopbane*, 20.

¹⁷⁸ Hofman, *Loopbane*, 21.

verdediging nam hij de gebrekkige aantekeningen van drie preken van À Brakel op, om te laten zien dat het nodig was geweest om dergelijke aantekeningen uit te breiden. Het karakter van deze ‘preken’ is dus volstrekt anders dan in de vorige twee werken. Dit zijn onbewerkte aantekeningen van preken van À Brakel,¹⁷⁹ qua omvang gemiddeld vier keer zo kort als het gemiddelde van de andere twaalf gepubliceerde preken. Deze werkwijze wijst erop dat dit betrouwbare preken van À Brakel zijn, met de voetnoot dat ze inderdaad kort en gebrekkig zijn opgeschreven.

EEN ONBEKENDE PREEK (1725)

Nog niet eerder genoemd in de literatuur is een manuscript uit de handschriftenverzameling van het KZGW.¹⁸⁰ Dit betreft een volledig uitgeschreven preek over Hoogl. 6:13a. Over de herkomst van dit manuscript is niets bekend. Het manuscript bevat echter op drie plekken aanwijzingen over de herkomst. Deze aanwijzingen worden gevonden op het voorblad, de inleiding en aan het einde van het document. Wat het laatste betreft staat alleen het jaartal 1725 genoteerd.¹⁸¹ Blijkbaar is deze preek (over)geschreven in dat jaar, en heeft de schrijver toen deze klaar was het jaartal opgeschreven. Op het voorblad en in de inleiding wordt meer informatie gegeven:

Voorblad	Inleiding
<p><i>Predicatie uijt het Hooglied Salomons : cap. 6: vers 13 “Keerd weder, keerd weder o Sulamieth, keerd weder keerd weder op dat wij u mogen aensien “</i></p> <p><i>Door Ds. Wilhelmus à Brakel, in zijn leven bedienaar des Goddelijcken woords tot Rotterdam op den 17 augustus 1674 binnen Middelb. In de Nieuwe Kerck</i></p>	<p><i>predicatie Gedaen Van Do:. Brakel In de Nieuwe kerck tot middelb: op den 17 augustus 1674 Jaar. Hooglied: 6:13, Keerd weder, keerd weder, o Sulamith, keerd weder, keerd weder, op dat wij u mogen aensien</i></p>

Er lijkt hier sprake te zijn van een doublure. In principe wordt immers dezelfde informatie overgedragen. Toch zijn er enkele belangrijke verschillen, die erop wijzen dat aan het voorblad meer zorg is besteed. Allereerst is de tekst in een logischere volgorde geplaatst. Het voorblad begint bij het Schriftgedeelte, vervolgens wordt de betreffende predikant genoemd en er wordt geëindigd met verdere context. De inleiding begint echter met de betreffende predikant, vervolgens wordt verdere context genoemd en er wordt geëindigd met het Schriftgedeelte. Het voorblad maakt op deze manier

¹⁷⁹ Hofman, *Triumph*, 322, 330.

¹⁸⁰ À Brakel, *Predicatie*.

¹⁸¹ À Brakel, *Predicatie*, 54.

de indruk meer 'afgewerkt' te zijn. Dat is ook te zien aan de toegevoegde aanhalingstekens, waarmee de Bijbeltekst op een meer verzorgde manier wordt weergegeven. Ten slotte is er extra informatie over de predikant gegeven. Niet alleen is zijn naam correct gespeld, er is ook een zinsnede toegevoegd: "in zijn leven bedienaar des Goddelijcken woords tot Rotterdam".

De meest logische verklaring voor dit geheel aan aanwijzingen is dat het manuscript het product is van iemand die een eerdere tekst over heeft geschreven. De inleiding zal dan bij de oorspronkelijke tekst hebben gehoord. De betreffende overschrijver heeft er vervolgens een voorblad aan toegevoegd. Dat deed deze persoon in 1725, waardoor toegevoegd kon worden dat À Brakel "in zijn leven bedienaar des Goddelijcken woords tot Rotterdam" was geweest. Deze hypothese wordt ondersteund door het feit dat de preektekst een geval van dittografie bevat.¹⁸² Wat betreft dit manuscript valt dus te denken aan iemand die ergens een uitgeschreven preek van À Brakel tegenkwam en deze vervolgens voor zichzelf of het nageslacht heeft willen bewaren. Dit was allesbehalve een zeldzaamheid in het Middelburg van de vroege achttiende eeuw. Zo zijn er honderden preken van Bernardus Smytegelt (1665-1739) uitgegeven op basis van de stenografische aantekeningen van Maria Boter, een oplettend en ijverig gemeentelid. Dat het resultaat hiervan betrouwbaar is, is overtuigend aangetoond door J.M.A. de Vrijer.¹⁸³ In dezelfde periode was Jacoba Petronella Winckelman (1696-1761) actief. Ook zij maakte stenografische aantekeningen van de preken van bekende predikanten. Haar werk leverde verschillende prekenbundels van bekende Middelburgse predikanten op. Onder meer het bekende werk van Petrus Immens, *De godvruchtige avondmaalsganger*, is gebaseerd op haar aantekeningen.¹⁸⁴

Het is goed mogelijk deze onbekende preek in zijn historische context te plaatsen. Dat geldt allereerst voor de relatie tussen À Brakel en Middelburg. Tweemaal is À Brakel immers naar Middelburg beroepen, te weten in 1678 en 1688. Blijkbaar heeft hij vier jaar voordat het eerste beroep werd uitgebracht deze preek gehouden. Ten tweede is de gekozen preektekst biografisch te plaatsen. À Brakel had immers een dochter vernoemd naar Hoogl. 6:13. Op 17 augustus 1674 was Sulamith à Brakel acht jaar oud. Zij was enig kind thuis, omdat haar vier broers en zussen hooguit enkele weken hadden geleefd. Van Lieburg schrijft over dit driekoppige gezin: "De opvoeding van deze enige dochter nam een bijzondere plaats in in het huwelijksleven van Wilhelmus a Brakel en Sara Nevius."¹⁸⁵ Als bewijs voor deze stelling citeert Van Lieburg uit een meditatie van de vrouw van À Brakel. Daarin staat

¹⁸² À Brakel, *Predicatie*, 23: "En daer gij komt te hooren te hooren; waer gij u ook went."

¹⁸³ De Vrijer, *Smytegelt*, 133, 137-138.

¹⁸⁴ Van Oostrum, 'Winckelman'.

¹⁸⁵ Van Lieburg, 'Vrouwen', 121.

dat ze veel bad of haar dochter Sulamith geestelijk onderricht mocht krijgen.¹⁸⁶ Nu kan daaraan worden toegevoegd dat Sulamith ook een bijzondere plaats innam in het leven van haar vader. In ieder geval preekte hij uit de tekst waar haar naam op was gebaseerd, zelfs driehonderd kilometer van zijn toenmalige standplaats Leeuwarden vandaan.

Ten slotte is het mogelijk deze preek in verband te brengen met het verdere corpus van À Brakel. Er zijn belangrijke tekstuele verbanden tussen deze preek en een tweetal boeken van À Brakel, te weten *Hallelujah, Ofte Lof des Heeren* (1689⁴) en de *Redelijke Godsdienst*. In deze boeken heeft À Brakel gebruik gemaakt van een gedeelte uit de preek over Hoogl. 6:13.¹⁸⁷ Dat leidt tot twee conclusies die de authenticiteit van de preek bevestigen. Allereerst moet À Brakel deze preek vóór 1689 hebben gehouden, een conclusie die goed past bij de vermelde datum van de preek. Ten tweede moet het voor À Brakel een belangrijke preek zijn geweest omdat hij elementen hieruit overnam in zijn latere boeken, een conclusie die goed past bij de eerder geschetste persoonlijke band met de tekst. Dit bevestigt, met andere woorden, de hypothese dat dit een authentiek en waarheidsgetrouw manuscript is.

OPWEKKENDE PREDICATIE (1730)

Eerder genoemd in de literatuur, maar nog niet eerder onderzocht is een preek van À Brakel over Jes. 8:17. In tegenstelling tot de vorige preek is deze niet in de vorm van een manuscript bewaard gebleven, maar al in 1730 gepubliceerd. Er is evenwel veel onduidelijk over de precieze achtergrond van deze preek. In tegenstelling tot de preek over Hoogl. 6:13 zijn er geen directe verbanden te leggen met À Brakels werk en leven. De thema's van de preek komen echter wel voor in de *Redelijke Godsdienst*. In de preek behandelt À Brakel enerzijds het verwachten van de Heere en anderzijds het verborgen zijn van Gods aangezicht. Het verwachten van de Heere heeft raakvlakken met wat À Brakel schrijft in hoofdstuk 66 (geduld/lijdzaamheid) en het verborgen-zijn van Gods aangezicht heeft raakvlakken met hoofdstuk 91 (geestelijke verlaten). Inhoudelijk zijn er geen directe verbanden aan te wijzen, maar de theologische en pastorale boodschap komt wel overeen. Qua structuur¹⁸⁸ en taalgebruik¹⁸⁹ doet deze preek daarnaast aan als een preek van À Brakel. Er zijn dan ook geen redenen om de authenticiteit van deze preek te betwisten.

¹⁸⁶ Van Lieburg, 'Vrouwen', 121. Zie Nevius, *Aandachtig*, hoofdstuk XXXVI.

¹⁸⁷ Zie bijlage 2.

¹⁸⁸ Zie §3.1.1.

¹⁸⁹ Het aantal keren dat de in §2.2.2 onderzochte woorden zijnde (7), uitstekend (0), nochtans (1), wanneer (4) en (of)schoon (2) voorkomen in deze preek lijkt meer op de preken die À Brakel zelf heeft uitgegeven, dan op de puriteinse preken die Hofman heeft vertaald.

2.3 HET BEGRIP 'AUTHENTICITEIT'

In het voorgaande is duidelijk geworden dat Hofman verschillende preken van À Brakel heeft uitgebreid. Dit zag hij zelf niet als problematisch. Het was slechts onjuist geweest dat hij zijn toevoegingen niet had vermeld. Voordat hieruit conclusies worden getrokken over eventuele authenticiteit, is het belangrijk om het begrip authenticiteit te verkennen. Daartoe wordt allereerst onderzoek gedaan naar hoe dit begrip en de thematiek daaromheen functioneerde in de context waarbinnen Johan Hofman zich bevond. Vervolgens wordt een hedendaagse definitie van authenticiteit genoemd, die in de volgende paragraaf gehanteerd wordt bij het concluderen van dit hoofdstuk.

AUTHENTICITEIT TOEN

Door de geschiedenis heen is verschillend omgegaan met het thema 'authenticiteit'. Wat betreft de authenticiteit van geschreven teksten zijn er grofweg twee verschillende opvattingen. Aan de ene kant is er een individualistische opvatting: diegene die woorden en zinnen heeft opgeschreven is de intellectuele eigenaar daarvan. Authenticiteit is volgens deze opvatting dat een tekst het volledige intellectuele eigendom is van de auteur. Aan de andere kant is er een collectivistische opvatting: teksten worden als gemeengoed gezien omdat nieuwe producten altijd in een bepaalde traditie staan. De laatste opvatting was dominant in de middeleeuwen. Bestaande teksten werden veelal aangevuld of aangepast, en geleerden voelden zich vrij om passages van hun voorgangers over te nemen in hun eigen werken. Dit veranderde rond de opkomst van de boekdrukkunst. De collectivistische opvatting verloor in de zestiende tot en met achttiende eeuw gestaag terrein. De preromantiek en Romantiek betekenden een definitieve overgang naar een individualistische opvatting. De (invloed van de) collectivistische opvatting is dan ook tot in de achttiende eeuw aan te wijzen. In bepaalde sociale groepen was deze invloed nog altijd groot.¹⁹⁰ Onder theologen en predikanten bleef de collectivistische opvatting bijvoorbeeld nog lange tijd bestaan. Zo is bekend dat het in het Engeland van de achttiende eeuw gangbaar was voor geestelijken om elkaars preken te gebruiken.¹⁹¹

Ook in Nederland lijkt een dergelijke praktijk te hebben bestaan onder theologen en predikanten. Hoewel hier nog niet eerder over is gepubliceerd, zijn er allerlei voorbeelden te geven waaruit blijkt dat voormannen van de Nadere Reformatie een collectivistische opvatting huldigden. Zo gaf Johannes Hoornbeeck (1617-1666) in zijn homiletiek het volgende antwoord op de vraag, of het mogelijk is om een preek over te schrijven en aan een ander te ontlenen:

¹⁹⁰ Burke, *Social*, 152-153.

¹⁹¹ Woodmansee, 'Author', 19.

*Een belangrijk of het beste deel van een ander stilzwijgend te plukken, toont de onkunde of de traagheid van de prediker. Maar wanneer dat afwezig is, zie ik niet waarom het niet zou mogen enige fraaie gedachten van anderen tot de zijne te maken, en die te gebruiken. Men kan ze gebruiken, wanneer ze zeer gepast schijnen te zijn om te onderwijzen, te bewegen en de kerk op te bouwen, nadat het onze er voorzover het van Gods genade mag, is bijgevoegd, opdat wij niet de indruk wekken meer voor onze vrije tijd dan voor het nut van de gemeente te hebben gezorgd.*¹⁹²

Van verschillende predikanten is in het onderzoek dan ook bekend geworden dat ze op deze wijze hun eigen preken hebben aangevuld met het materiaal van anderen. Onderzoekers noemen dit ‘plagiaat’, maar houden daarin wellicht te weinig rekening met de toenmalige conventies op het gebied van auteurschap.¹⁹³

Het bekendste voorbeeld van een collectivistische opvatting binnen de Nadere Reformatie is de wijze waarop men gebruik maakte van Thomas à Kempis’ *Imitatio Christi*. Er was veel waardering voor, maar men koppelde het vierde deel van zijn werk, over de sacramenten, los van de rest. Hier konden de gereformeerde voormannen immers niks mee. Daarnaast werden bepaalde uitdrukkingen in de rest van het werk anders verwoord.¹⁹⁴ Op die manier las men binnen de Nadere Reformatie in zekere zin een gereformeerde versie van de *Imitatio Christi*. Willem Teellinck (1579-1629) ging nog een stap verder. Hij verwerkte delen van de ‘gereformeerde versie’ van de *Imitatio Christi* in zijn *Sleutel der Devotie* (1624).¹⁹⁵ Dit is maar één van de vele voorbeelden waaruit blijkt dat er binnen de Nadere Reformatie gretig gebruik werd gemaakt van andermans werk.¹⁹⁶ Een bekende exponent van deze praktijk was Simon Oomius (1630-ca. 1706). Hij haalde hele zinnen en alinea’s uit geschriften van auteurs die tot de meest uiteenlopende stromingen en bewegingen behoorden. Dit heeft alles te maken met hoe men binnen het gereformeerd piëtisme omging met religieuze werken: “Ieder kon er tot op grote hoogte mee doen wat hij wilde. Soms zonder de naam van de auteur te vermelden nam men hele stukken uit zijn geschriften over, of zette men de traktaten van een ander op eigen naam.”¹⁹⁷

¹⁹² Hoornbeeck, *Concionandi*, 147-149. Hierop is eerder gewezen in Muis, *Preken*, 54.

¹⁹³ Zie bijvoorbeeld Van der Haar, ‘Puriteinse’, 89-93 en Koopman, ‘Plagiaat’, 124-145. Het lijkt erop dat zij vanuit een modern besef van authenticiteit de toenmalige praktijk beoordelen. Dergelijke anachronismen moeten vermeden worden, wil de geschiedenis recht gedaan worden.

¹⁹⁴ Exalto, ‘Oomius’, 167.

¹⁹⁵ Muis, ‘Preken’, 54 en Op ’t Hof, *Voorbereiding*, 52.

¹⁹⁶ Zie voor een incompleet overzicht Koopman, ‘Plagiaat’, 124-126.

¹⁹⁷ Exalto, ‘Oomius’, 167.

Het moge duidelijk zijn dat Johan Hofman ook bekend was met deze denkwijze. Verschillende predikanten en theologen waar hij naar opkeek hielden er een collectivistische opvatting op na. Zijn grote voorbeeld Jacobus Koelman (1632-1695) vervlocht bijvoorbeeld puriteinse teksten in zijn boeken,¹⁹⁸ en voegde aan vertalingen van puriteinse werken zo nodig zaken toe.¹⁹⁹ Hetzelfde deed Theodorus Undereyck (1635-1693),²⁰⁰ een man met wie Hofman zich verbonden wist.²⁰¹ Tegelijkertijd zal Hofman ook bekend geweest zijn met meer individualistische opvattingen. Het puritanisme, waar hij zozeer door was beïnvloed, kende immers een meer individualistische opvatting. Er lag binnen het Engelse puritanisme een sterke nadruk op de originaliteit van de woorden van een predikant. Het aanvullen van preken met andermans materiaal, zoals Hoornbeeck dit aanvaardde, gold binnen het puritanisme als het verzaken van de eigen verantwoordelijkheid.²⁰² In de periode dat Hofman actief was als publicist werden in Engeland bovendien grote stappen gezet in de richting van het moderne besef van auteurschap. De *Copyright Act* uit 1710 wordt wel gezien als het begin van het hedendaagse auteursrecht. Als aanleiding tot deze nieuwe wetgeving wordt het volgende vermeld:

*Whereas printers, booksellers, and other persons have of late frequently taken the liberty of printing, reprinting, and publishing, or causing to be printed, reprinted, and published, books and other writings, without the consent of the authors or proprietors of such books and writings, to their very great detriment, and too often to the ruin of them and their families.*²⁰³

De bewoordingen doen denken aan de waarschuwing van de schoonzoon van À Brakel. Die zei immers ook dat de preken van zijn schoonvader “meer tot verkleyninge van zyn goede naem, dan tot zyn eere strekken”.²⁰⁴

Het bovenstaande laat zien dat Hofman zijn activiteiten ontplooid in een tijdsgewricht waarin veel in beweging was. Gedurende de late zeventiende en vroege achttiende eeuw werden zaken als authenticiteit, auteursrecht en copyright nog volop doordacht. Binnen de beweging van de Nadere Reformatie is de invloed van de collectivistische opvatting echter nog duidelijk aan te wijzen. Dat geldt onder meer bij verschillende predikanten die, evenals Hofman, een voorliefde voor de puriteinen hadden. Onder meer Koelman, Oomius en Undereyck moeten hier genoemd worden. Men ging, in de

¹⁹⁸ Zie bijvoorbeeld Groenendijk, *Pedagogiek*, het resultaat van uitgebreid onderzoek naar de bronnen waarop Koelman zich baseerde in *De pligten der ouders*.

¹⁹⁹ Zie bijvoorbeeld Groenendijk, ‘Vademecum’, 475-512.

²⁰⁰ Van de Kamp, ‘Netwerken’, 247.

²⁰¹ Zie hiervoor Hofman, *Hemel*, fol. ***2r^o, waarin hij Undereycks *De dwaze Atheist ontdekt en overtuigd* aanbeveelt.

²⁰² Love, ‘Plagiarism’, 158-164.

²⁰³ *Statute of Anne*.

²⁰⁴ À Brakel, *Latreia*. deel 1, fol. *2r^o.

geest van Hoornbeeck, vrij om met wat de traditie aanreikte. Het kopiëren of toevoegen van wat anderen hadden geschreven gold als een legitiem middel om eigen preken of boeken te verbeteren. In de wijze waarop Hofman zijn eigen werkwijze verdedigde, is deze mentaliteit te herkennen. Hij had de preken van À Brakel verbeterd, omdat dit naar zijn mening nodig was.²⁰⁵ Dat doet overigens niets af aan het feit dat de conventies in deze tijd aan het veranderen waren. Als internationaal handelaar en publicist zal Hofman hiervan op de hoogte zijn geweest, bijvoorbeeld via zijn contacten in Engeland. Bovendien is duidelijk geworden dat Hofman drie preken niet alleen heeft aangevuld en verbeterd, maar zelfs (bijna volledig) uit het Engels heeft vertaald. Hofman zweeg hierover in de verantwoording van zijn werkwijze,²⁰⁶ hetgeen erop wijst dat hij beseftte dat zijn werkwijze bij deze preken niet legitiem was.

DEFINITIE

Om in de volgende paragraaf bruikbare conclusies te trekken met het oog op het volgende hoofdstuk is een heldere definitie van authenticiteit nodig. Daarbij verdient een moderne opvatting van authenticiteit de voorkeur. Een collectivistische opvatting is immers niet bruikbaar om tot de kern van de zaak te komen; dat is de wens om À Brakels prediking betrouwbaarder en nauwkeuriger te karakteriseren. Daarom wordt een moderne opvatting van authenticiteit gehanteerd. De definitie van authenticiteit die daarbij gebruikt wordt is de volgende: "een stabiele eigenschap [...] van informatie die aangeeft dat deze informatie is wat ze beweert (beweerd wordt) te zijn."²⁰⁷

2.4 RECAPITULATIE EN CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is onderzoek gedaan naar de authenticiteit van de postuum gepubliceerde preken van À Brakel. De rol van Johan Hofman, de man achter de publicatie van vijftien preken van À Brakel, is uitgebreid onderzocht. Nadat hij verlies had geleden op verschillende bundels met preken van puriteinen, besloot hij rond 1710 om voortaan preken uit te geven op naam van bekende Nederlandse predikanten. Vanuit een collectivistische opvatting van authenticiteit breidde hij de preken daarbij uit met puriteins materiaal. Dit betreft onder andere de preken van À Brakel in *De Waare Christen en Eens Christens Regte Loopbane*. Vanuit een modern besef van authenticiteit zijn deze preken dan ook niet te beschouwen als authentiek.²⁰⁸ De preken zijn immers als bronnen van informatie niet wat Hofman ervan beweerde. Daar komt bij dat Hofman een drietal preken (vrijwel) geheel uit het Engels

²⁰⁵ Zie §2.1.2.

²⁰⁶ Zie §2.1.2.

²⁰⁷ Expertisecentrum David, *Woordenlijst*, 4.

²⁰⁸ Het lijkt erop dat er enkele preken zijn die in hoge mate authentiek materiaal bevatten, maar vervolgonderzoek is nodig om dit te bevestigen. Zie §2.2.2.

vertaalde, en onder de naam van À Brakel zette. Zelfs binnen het kader van een collectivistische opvatting van authenticiteit is dit te beschouwen als een incorrecte werkwijze.

De overige drie preken van À Brakel die Hofman opnam als onderdeel van de verdediging van zijn werkwijze in 1713 kennen een andere achtergrond. Deze gebrekkige preekaantekeningen zijn door Hofman opgenomen “daer ik niets by gedaen heb”.²⁰⁹ Deze preken zijn dan ook te beschouwen als authentiek, hoe gebrekkig de aantekeningen ook zijn. Als bronnen van informatie zijn ze immers wat ervan beweerd wordt. Dat geldt ook voor een onbekende preek over Hoogl. 6:13, die goed past binnen de context van À Brakels leven en werk. Een los uitgegeven preek over Jes. 8:17 is minder goed te plaatsen, maar er zijn geen redenen om te twijfelen aan de authenticiteit hiervan.

²⁰⁹ Hofman, *Triumph*, 322.

3 HOMILETISCH ONDERZOEK

In dit hoofdstuk wordt de prediking van À Brakel onderzocht aan de hand van de resultaten van het vorige hoofdstuk. Naar aanleiding van die resultaten is ervoor gekozen om de preken uit *De Waare Christen* en *Eens Christens Regte Loopbane* niet mee te nemen in dit onderzoek.²¹⁰ De overige vijf postuum gepubliceerde preken staan dan ook centraal in dit hoofdstuk. Dit betreft preken over Ps. 37:4, Hoogl. 6:13, Jes. 8:17, Mk. 10:46-52 en Joh. 5:35. Deze preken zijn niet eerder meegenomen in het onderzoek naar À Brakels prediking. Daarnaast wordt waar mogelijk gebruik gemaakt van de preken die À Brakel zelf heeft gepubliceerd.²¹¹ Het onderzoek is opgedeeld in twee delen. Allereerst wordt onderzoek gedaan naar de preekmethode die À Brakel hanteerde (§3.1). Vervolgens wordt specifieke aandacht geschonken aan verschillende theologische aspecten (§3.2). In een conclusie (§3.3) wordt een antwoord geformuleerd op de vraag: hoe zijn de als authentiek te beschouwen preken van À Brakel qua preekmethode en theologie te karakteriseren?

3.1 PREEKMETHODE

À Brakel wordt in de literatuur veelal onder de voetianen geschaard. Als predikers stonden zij voor de analytische preekmethode, waarbij een Schriftgedeelte “deel voor deel, en vaak onderdeel voor onderdeel, ontleed, verklaard, praktisch toegepast [wordt], zonder dat het accent op de eenheid valt”.²¹² De keuze hiervoor betekende een afwijzing van de synthetische preekmethode, waarbij niet een Schriftgedeelte, maar een bepaald samenbindend thema centraal staat. Voetianen stonden met hun analytische preekmethode en belezenheid bekend als uitvoerige verklaarders van de Schrift. Kenmerkend voor de voetiaanse prediking was dat uitleg en toepassing uit elkaar werden gehaald.²¹³ Dit is ook terug te zien in de preken van À Brakel, aldus Ypeij en Brienens.²¹⁴ Tot die conclusie kwamen zij echter voornamelijk aan de hand van de preken die in dit hoofdstuk niet worden meegenomen. Hoe is À Brakels preekmethode te typeren aan de hand van de preken waarvan de authenticiteit in het vorige hoofdstuk is aangetoond?

Die vraag wordt benaderd door de lens van de voetiaanse homiletiek. Het ligt in de lijn der verwachting dat À Brakel in zijn prediking aansloot bij de gangbare homiletische opvattingen van zijn

²¹⁰ Het was ook mogelijk geweest om de preken 5, 6 en 7 wel mee te nemen, maar vervolgonderzoek is nodig om de authenticiteit van deze preken definitief te bevestigen (zie §2.2.2).

²¹¹ Deze preken hebben echter een specifiek polemisch karakter, waardoor ze niet voor alle onderdelen van dit hoofdstuk bruikbaar zijn. Bovendien heeft À Brakel ze geredigeerd om ze klaar te maken voor publicatie. Met name de preek over 1 Kor. 15:29 valt buiten beschouwing – deze is uitsluitend leerstellig opgezet.

²¹² Dijk, *Dienst*, 168, zoals geciteerd in: Brienens, *Prediking*, 56.

²¹³ Brienens, *Prediking*, 65.

²¹⁴ Ypeij, *Geschiedenis*, 574-577 en Brienens, *Prediking*, 124.

geestverwanten. Deze hypothese wordt getest door middel van een vergelijking van À Brakels preken met de homiletische opvattingen van Johannes Hoornbeeck. In 1645 was Hoornbeeck de auteur van de eerste volledige Nederlandse homiletiek: *De Ratione Concionandi*.²¹⁵ In de literatuur wordt erop gewezen dat deze homiletiek typisch voetiaans is: de verschillen met Voetius' eigen homiletische inzichten zijn erg klein.²¹⁶ Verder wordt erop gewezen dat deze homiletiek veel invloed heeft gehad binnen de Nadere Reformatie.²¹⁷ Aan de hand van verschillende onderdelen uit deze homiletiek wordt onderzocht in hoeverre À Brakels preekmethode overeenkomt met de homiletische inzichten van Hoornbeeck. Aan de hand hiervan is het mogelijk om enerzijds uitspraken te doen over in hoe À Brakels preken passen binnen de voetiaanse homiletiek van de Nadere Reformatie, anderzijds om het eigene van À Brakels preekmethode op het spoor te komen.

3.1.1 INLEIDING

Hoornbeeck schrijft in zijn homiletiek uitvoerig over het inleiden van een preek. Hij noemt vier mogelijkheden om een preek in te leiden. De eerste mogelijkheid is thematisch: dit betekent dat de prediker in de inleiding een bepaalde zaak aan de orde stelt die in de preek zal terugkomen. De tweede mogelijkheid is theologisch: dit betekent dat de prediker in de inleiding de Bijbelse context van het gekozen Schriftgedeelte aan de orde stelt. De derde mogelijkheid is actueel: dit betekent dat de prediker in de inleiding actuele omstandigheden inbrengt. De vierde mogelijkheid is via de behandeling van een parallelle tekst, maar deze mogelijkheid verdient volgens Hoornbeeck niet de voorkeur.²¹⁸

De preken van À Brakel vertonen een divers beeld wat inleidingen betreft. Vier van de vijf preken bevatten een inleiding,²¹⁹ waarbij À Brakel wisselend gebruikmaakt van de eerste drie mogelijkheden die Hoornbeeck noemt. De eerste mogelijkheid (thematisch) komt terug in de preken over Jes. 8:17, Mk. 10:46-52 en Joh. 5:35. De preek over Jes. 8:17 begint bijvoorbeeld met een uiteenzetting van de verschillende staten waarin een mens zich kan bevinden ten opzichte van God:

²¹⁵ Hoornbeeck, *Concionandi*. 55-205.

²¹⁶ Brienens, *Eerste*, 239: "Als conclusie uit dit overzicht van de homiletiek van Voetius moet gesteld worden dat zijn betoog parallel loopt met dat in de homiletiek van Hoornbeeck." Idem, 240: "De homiletiek van Voetius kon wel een excerpt zijn van die van Hoornbeeck, hier en daar wat praktisch aangevuld en wat minder strak methodisch en met meer ruimte voor variatie." Het belangrijkste verschil tussen Hoornbeeck en Voetius is volgens Brienens: "Ligt evenwel bij Hoornbeeck de toespitsing in de toepassing meer op de opbouw van de gemeente, bij Voetius is er meer aandacht voor het hart der mensen en voor wat daarin aan bewegingen plaatsvindt en kan worden opgewekt. Hij heeft het oog dus bijzonder gericht op de bevindingen des harten." (Brienens, 'Voetius', 55, zoals geciteerd in Brienens, *Eerste*, 240-241).

²¹⁷ Brienens, *Eerste*, 52-53.

²¹⁸ Brienens, *Eerste*, 214-215.

²¹⁹ Het is echter goed mogelijk dat de inleiding van de vijfde preek simpelweg niet is meegenomen in de geringe aantekeningen die hiervan zijn overgebleven, zie §2.2.3.

missing, genieting en vervreemding. Na een uiteenzetting hiervan is À Brakel beland bij het thema van de preek: de vervreemding van God.²²⁰ De tweede mogelijkheid (theologisch) komt terug in de preek over Hoogl. 6:13. In de inleiding sluit À Brakel aan bij vers 10 van hetzelfde hoofdstuk.²²¹ De derde mogelijkheid (actueel) komt terug in de preek over Joh. 5:35. Het eerste deel van de inleiding is thematisch, waarna À Brakel overstapt op de actualiteit. Hij leidt de preek verder in door te benoemen wat de actuele omstandigheden zijn: hij hield deze preek na het overlijden van een collega-predikant die in À Brakels ogen te weinig geacht werd bij het volk.²²²

Uit het bovenstaande blijkt dat er grote overeenkomsten zijn tussen de preken van À Brakel en de homiletische inzichten van Hoornbeek wat betreft het inleiden van preken. Hoornbeek beval immers drie mogelijkheden aan om een preek in te leiden, en dat zijn precies de varianten waarmee À Brakel zijn preken inleidde.

3.1.2 THEMA EN VERDELING

In de homiletiek van Hoornbeek wordt uitvoerig beschreven waar thema en verdeling aan moeten voldoen. Het thema moet de hoofdgedachte of kernboodschap van de gekozen preektekst weergeven. Aan de hand van een aantal punten wordt de tekst vervolgens bepreekt. Deze punten komen op uit een analyse van de preektekst en bevatten de verschillende delen daarvan. Het aantal punten hangt dan ook af van de tekst.²²³

Wat betreft het thema is À Brakel een andere kant opgegaan dan Hoornbeek. À Brakels preken bevatten immers geen thema's. Voorafgaand aan de puntenverdeling herhaalde À Brakel wel consequent het gekozen preekvers.²²⁴ In het geval van een preek over meerdere verzen vatte hij de tekst samen voordat hij de verdeling van punten noemde.²²⁵

Wat de verdeling van punten betreft is À Brakel wél in het spoor van Hoornbeek gebleven. Dat geldt allereerst voor Hoornbeecks ideaal om de verdeling op te laten komen uit een analyse van de preektekst. À Brakel heeft dit ideaal in de praktijk van zijn preken gehanteerd. Dat is bijvoorbeeld te zien in de preek over Hoogl. 6:13. Het vers luidt als volgt: "Keerd weder, keerd weder, o Sulamith, keerd weder, keerd weder, op dat wij u mogen aensien".²²⁶ De verdeling is als volgt. Het eerste punt

²²⁰ À Brakel, *Opwekkende*, 5-8.

²²¹ À Brakel, *Predicatie*, 1-4.

²²² Hofman, *Triumph*, 330-331.

²²³ Brienens, *Eerste*, 215.

²²⁴ À Brakel, *Opwekkende*, 8, Hofman, *Verlustiging*, 46 en idem, *Triumph*, 330.

²²⁵ Hofman, *Triumph*, 322.

²²⁶ À Brakel, *Predicatie*, 1.

is: “Die gene dewelke opgeweckt wort: *sulamith*”.²²⁷ Het tweede punt luidt: “De daet waertoe: *om weder te keeren*”.²²⁸ Het derde punt is: “De maniere van opwekking met groote ernst: *o sulamith* en dat met 4 mael herhalinge den selfde woorden: *keert weder*”.²²⁹ Dit voorbeeld laat zien dat À Brakel zijn puntenverdeling baseerde op een analyse van de preektekst, waarbij de verschillende delen de puntenverdeling vormden.

Daarbij hield À Brakel zich, evenals Hoornbeeck, niet aan een vaststaand aantal punten. Er zijn namelijk ook twee preken met een verdeling in twee punten. Dit betreft twee preken over een enkel vers dat uit twee afzonderlijke delen bestaat. Bij de preek over Psalm 37:4 luidt het preekvers als volgt: “Verlustigt u in den Heere, zoo zal hy u geven de begeerte uwes herten.”²³⁰ De verdeling volgt hier logisch op. Het eerste punt is “De oeffenende daad [...] *Verlustigt u in den Heere*.”²³¹ Het tweede punt luidt: “Den gezegenden uytslag van deze werkzaamheid, *zoo zal hy u geven de begeerte uwer ziele*.”²³² Dit voorbeeld laat opnieuw zien dat À Brakel zijn puntenverdeling baseerde op een analyse van de preektekst. Dit deed hij op zo’n manier, dat ook het aantal punten door deze analyse werd bepaald.

Uit het bovenstaande blijkt dat À Brakel anders omging met preekthema’s dan Hoornbeeck. Hij koos er immers voor om geen thema te gebruiken, terwijl Hoornbeeck hier juist voor pleit in zijn homiletiek. Wat betreft de verdeling van punten zijn er echter grote overeenkomsten tussen de preken van À Brakel en de homiletische inzichten van Hoornbeeck. Hoornbeeck beval immers aan om de puntenverdeling op te laten komen uit een analyse van de tekst, en daarom geen vaststaand aantal punten te hanteren. Dezelfde methode is terug te zien in de preken van À Brakel.

3.1.3 DE VERKLARING (*EXPLICATIO*)

Volgens Hoornbeeck is een nauwkeurige verklaring van de preektekst van groot belang. Deze verklaring omvat drie aspecten: 1. “Een zeer nauwkeurige en uiterste analyse en onderverdeling van de delen van de tekst.”²³³ Dit betreft zowel de betekenis van woorden en grammaticale constructies als de betekenis van de *zaken* die in het Schriftgedeelte naar voren komen. 2. “Een bevestiging van de woorden, wanneer de zaak dit vereist.”²³⁴ Dit is vooral nodig als er dwaalleren bestaan over de betreffende zaak, of als een Schriftgedeelte vaak verkeerd wordt uitgelegd. 3. “Een parafrase van de

²²⁷ À Brakel, *Predicatie*, 4.

²²⁸ À Brakel, *Predicatie*, 4.

²²⁹ À Brakel, *Predicatie*, 4.

²³⁰ À Brakel, *Verlustiging*, 46.

²³¹ À Brakel, *Verlustiging*, 46.

²³² À Brakel, *Verlustiging*, 46.

²³³ Brienens, *Eerste*, 215.

²³⁴ Brienens, *Eerste*, 216.

uitgelegde tekst”,²³⁵ deze vormt het slot van de *explicatio* en de brug naar het volgende onderdeel; de leringen (*documenta*) die opkomen uit de verklaring van de tekst.²³⁶

In de preken van À Brakel heeft de *explicatio* een vaste plaats. Evenals bij Hoornbeeck volgt de *explicatio* direct op de inleiding, en wordt het gevolgd door de *documenta*. In drie gevallen beslaat de *explicatio* alle punten van de preek, waarna in een afzonderlijk gedeelte de *documenta* en toepassingen volgen.²³⁷ In twee gevallen beslaat de *explicatio* slechts het eerste punt van de preek, waarna in de daaropvolgende punten de *documenta* en toepassingen volgen.²³⁸ In alle gevallen heeft de *explicatio* echter dezelfde functie: om de preektekst nauwkeurig te verklaren. De wijze waarop dat gebeurt, omvat bovendien de drie aspecten die Hoornbeeck in zijn homiletiek noemt.

ANALYSE VAN DE TEKST

Het eerste en belangrijkste aspect van de *explicatio* is volgens Hoornbeeck het nauwkeurig en uitvoerig analyseren en onderverdelen van de delen van de tekst. Dit betreft de uitleg van zowel woorden als zaken. Een dergelijke opvatting van de *explicatio* is terug te zien in alle preken van À Brakel. De preek over Hoogl. 6:13 dient ter illustratie. De eerdergenoemde puntenverdeling in deze preek gaat terug op de verschillende onderdelen in de preektekst. Deze onderdelen worden vervolgens op analytische wijze verklaard, waarbij zowel woorden als zaken worden uitgelegd. In het eerste punt, “die gene dewelke opgeweckt wort: *sulamith*”,²³⁹ wordt een woord behandeld. De naam ‘Sulamith’ wordt allereerst oudtestamentisch geduid, vervolgens wordt de lijn naar het Nieuwe Testament getrokken en ten slotte wordt de lijn naar de actuele situatie van de kerk getrokken.²⁴⁰ In het tweede punt, “de daet waartoe: *om weder te keeren*”,²⁴¹ behandelt À Brakel geen woord, maar een zaak. À Brakel legt uit wat bekering is en wat voor soort bekering in deze tekst bedoeld wordt.²⁴² Het derde punt, “de maniere van opwekking met groote ernst: *o sulamith* en dat met 4 mael herhalinge den selfde woorden: *keert weder*”,²⁴³ bevat zowel de duiding van een grammaticale constructie als een thematische behandeling van de zaak waarover dit gaat.²⁴⁴ Hieruit blijkt duidelijk

²³⁵ Brienens, *Eerste*, 216.

²³⁶ Brienens, *Eerste*, 215-216.

²³⁷ Dit betreft de preken over Hoogl. 6:13, Jes. 8:17 en Mk. 10:46-52.

²³⁸ Dit betreft de preken over Ps. 37:4 en Joh. 5:35.

²³⁹ À Brakel, *Predicatie*, 4.

²⁴⁰ À Brakel, *Predicatie*, 5-6.

²⁴¹ À Brakel, *Predicatie*, 4.

²⁴² À Brakel, *Predicatie*, 6-11.

²⁴³ À Brakel, *Predicatie*, 4.

²⁴⁴ À Brakel, *Predicatie*, 11-19.

dat het eerste en belangrijkste aspect van de *explicatio* volgens Hoornbeeck volledig terug te zien is in deze preek.

De analytische verklaring van de (delen van de) tekst is nog sterker aanwezig in de preek over Mk. 10:46-52. Evenals in de preek over Hoogl. 6:13 gaat de puntenverdeling in deze preek terug op de verschillende onderdelen in het Schriftgedeelte. Nog sterker dan in de voorgaande preek worden deze onderdelen op analytische wijze verklaard. Met name in het tweede punt, “De *genezing*”,²⁴⁵ is de verklaring uiterst analytisch. Daarbij gebruikt À Brakel verschillende onderverdelingen. À Brakel behandelt in dit punt drie onderdelen: “1. De *voorbereiding*. 2. De *onderhandeling* door Jezus vrage, en *Bartimeus* antwoordt. 3. De *genezende daad* zelfs.”²⁴⁶ Het eerste onderdeel is verder onderverdeeld in drie punten: “1. *Jezu stil staan*, en zijn bevel datmen hem *roepen* zoude. 2. De *aanmoediging* van de *Schare*, zeggende, *de Meester roept u*. 3. Het werk van *Bartimeus*, hy *wierp* zijn *Mantel* af.”²⁴⁷ Zo wordt het Schriftgedeelte waar À Brakel uit preekt niet alleen deel voor deel, maar zelfs onderdeel voor onderdeel verklaard. Dit is naar de geest van Hoornbeecks homiletische inzichten.

BEVESTIGING VAN DE WOORDEN

Het tweede aspect van de *explicatio* is volgens Hoornbeeck het bevestigen van de boodschap van het Schriftgedeelte, tegenover eventuele dwaalleren of verkeerde uitleggingen. Dit aspect komt alleen voor in de preek over Hoogl. 6:13. In het tweede punt van deze preek, waarin het gaat over de daad waartoe wordt opgewekt, noemt À Brakel een alternatieve uitleg. Deze luidt dat het preekvers een opwekking van de Nieuwtestamentische Kerk is aan het adres van het joodse volk. À Brakel gaat er echter vanuit dat het hier een opwekking van de Heere Jezus aan het adres van Zijn Kerk betreft, onder andere op basis van de Kanttekeningen.²⁴⁸ Dit aspect komt maar eenmaal voor in de vijf preken van À Brakel. Dit past bij het homiletisch concept van Hoornbeeck, aangezien deze ervanuit gaat dat dit tweede aspect alleen gebruikt moet worden als dat nodig is.²⁴⁹

PARAFRASE VAN DE TEKST

Het derde aspect van de *explicatio* is de brug naar de *documenta*, door middel van een parafrase van de tekst. Niet in alle preken is dit onderdeel even herkenbaar. In drie preken is het zeer duidelijke aanwezig. Allereerst in de preek over Hoogl. 6:13, waarin zowel het tweede als derde punt wordt

²⁴⁵ À Brakel, *Triumph*, 322.

²⁴⁶ À Brakel, *Triumph*, 326.

²⁴⁷ À Brakel, *Triumph*, 326.

²⁴⁸ À Brakel, *Predicatie*, 6-8.

²⁴⁹ Brienens, *Eerste*, 216.

afgesloten met een parafrase van de tekst.²⁵⁰ In het derde punt zijn dit de laatste woorden van de parafrase:

*En soo eijst hij nog, en gebiet niet tevergeefs, maer kragtdadelijk, sijn kinderen om haer te doen opvolgen, en op het woort mercken en desselfs bevel doet uijt werken. En soo veel is 't over de verklaringe der woorden. De algemeene Leere is...*²⁵¹

Om het punt duidelijk te maken zijn de laatste woorden onderstreept. Deze woorden zijn kenmerkend voor de wijze waarop À Brakel de *documenta* aankondigt vanuit een parafrase van de tekst. Dergelijke bewoordingen zijn ook aanwezig in de preken over Jes. 8:17 en Ps. 37:4. In deze preken is eveneens duidelijk sprake van een parafrase met een brugfunctie naar de *documenta*. In de preek over Jes. 8:17 vat À Brakel zijn verklaring tot dan toe samen, waarbij hij eindigt met: “om dat de Heere tot my gesproken heeft, daarom wil ik vaste op den Heere staan, ende my op zijne beloften zekerlijk verlaaten. Twee Leeringe zynder in den Tekst...”²⁵² In de preek over Ps. 37:4 gebruikt À Brakel soortgelijke bewoordingen om over te stappen van een parafrase op de *documenta*: “Begeert gy redding uyt u verlege staat? hy zal het u geven. Begeert gy vergenoeging in God? hy zal 't u geven. Hier uyt den Text is dubbelde Leeringe te halen...”²⁵³

Opvallend genoeg zijn dergelijke expliciete aankondigingen van de *documenta* niet terug te zien in de preken over Mk. 10:46-52 en Joh. 5:35. Deze constatering betekent echter niet dat À Brakel in zijn preken afweek van het homiletisch concept van Hoornbeeck. Drie redenen ondermijnen die conclusie: allereerst zijn het beide gelegenheidspreken, de eerste ter voorbereiding op het vieren van het Avondmaal en de tweede na het overlijden van een collega-predikant. Het zou goed mogelijk zijn dat À Brakel bij dergelijke gelegenheden afweek van zijn gebruikelijke preekmethode. Ten tweede zijn de aantekeningen van deze preken zeer gering. Mogelijk heeft À Brakel in de voorgedragen preek na de *explicatio* een duidelijkere parafrase met brugverbinding naar de *documenta* opgenomen. Dit heeft te maken met het derde argument, namelijk dat de beweging van *explicatio* naar de toepassing middels *documenta* wel herkenbaar is in de preken. In de preek over Mk. 10:46-52 staat Jezus' vraag aan Bartimeüs centraal: “*wat wilt gy dat ik u doen zal?*”²⁵⁴ Voordat À Brakel overgaat op de toepassing actualiseert hij Jezus' vraag en trekt hij er leringen uit: “Jezus komt noch zoo voor [...] Nu de tijt van 't

²⁵⁰ À Brakel, *Predicatie*, 10-11.

²⁵¹ À Brakel, *Predicatie*, 17.

²⁵² À Brakel, *Sielroerende*, 12.

²⁵³ À Brakel, *Verlustiging*, 48.

²⁵⁴ Hofman, *Triumph*, 327.

Avontmaal daer is, is 'er ook een *stemme van Jezus*".²⁵⁵ Op soortgelijke wijze trekt À Brakel in de preek over Joh. 5:35 lering uit de tekst, voorafgaand aan de *applicatio*.²⁵⁶

Uit het bovenstaande blijkt dat À Brakel in zijn preken nauw aansloot bij de homiletische inzichten van Hoornbeeck op het gebied van de *explicatio*. De drie aspecten die Hoornbeeck bij dit onderdeel van de preek noemt zijn immers duidelijk herkenbaar in de wijze waarop À Brakel de *explicatio* in zijn preken vormgaf.

3.1.4 DE LERINGEN (*DOCUMENTA*)

Na de *explicatio* volgt in Hoornbeecks homiletiek de behandeling van de *documenta*. Hierover schrijft Hoornbeeck uitvoerig. Een aantal zaken is bij de formulering en behandeling van de *documenta* van belang. Een eerste vereiste is dat de *documenta* uit de tekst voortvloeien, en dat dit ook duidelijk moet worden gemaakt aan de hoorders. Een tweede vereiste is dat de *documenta* aangeboden worden aan de hoorders. Dit kan op verschillende manieren gebeuren: de eerste mogelijkheid is een illustratie van de lering door parallele plaatsen en door 'redenen' uit het Woord van God. Een tweede mogelijkheid is aan de hand van citaten, maar daarin moeten predikanten terughoudend zijn. Ten slotte is het mogelijk hierbij (Bijbelse) beelden in te brengen, maar men moet hierbij oppassen voor allegorieën.²⁵⁷

In de meeste preken van À Brakel zijn de *documenta* herkenbaar als een duidelijk afgebakend onderdeel. Evenals Hoornbeeck laat À Brakel de *documenta* logisch opkomen uit de tekst en biedt hij ze op een begrijpelijke manier aan in zijn preken. Daarbij heeft hij een voorkeur voor de eerste mogelijkheid die Hoornbeeck noemt: om door middel van parallele plaatsen en door 'redenen' uit het Woord van God de *documenta* te illustreren. Dit gebeurt in de preken over Ps. 37:4, Hoogl. 6:13, Jes. 8:17 en Mk. 10:46-52.²⁵⁸ De wijze waarop À Brakel deze methode gebruikt, komt overeen met Hoornbeecks homiletische inzichten. Er is echter ook een andere methode die À Brakel gebruikt om zijn *documenta* te illustreren: door middel van een (Bijbels) beeld. Dit gebeurt bij de tweede lering in de preek over Hoogl. 6:13 en in de preek over Joh. 5:35.

Opvallend genoeg doet À Brakel daarbij waar Hoornbeeck in zijn homiletiek voor waarschuwt: hij allegoriseert de (Bijbelse) beelden. Hiervan is in beide gevallen sprake. In de preek over Hoogl. 6:13 luidt de tweede lering: "dat het wel gebeurt dat godzalige kinderen godts wel geraken aen het

²⁵⁵ Hofman, *Triumph*, 328.

²⁵⁶ Hofman, *Triumph*, 332-335.

²⁵⁷ Brienens, *Eerste*, 216.

²⁵⁸ Hofman, *Verlustiging*, 48-49, À Brakel, *Predicatie*, 17-19, idem, *Sielroerende*, 12-17, 25 en Hofman, *Triumph*, 326-327.

afdwalen”.²⁵⁹ À Brakel illustreert dit aan de hand van het Bijbelse beeld van een afdwalend schaap. Dit beeld neemt hij uit Ps. 119:176, en in de behandeling van dit beeld valt op dat niet de tekst, maar het gekozen beeld centraal staat. Vijf kenmerken van een afdwalend schaap komen aan bod, waaruit op allegorische wijze lessen worden getrokken die de lering ondersteunen.²⁶⁰ À Brakel noemt bijvoorbeeld:

4. Zij staan met het dwalende schaap open, voor alle ongedierte en wilde grijpvogels en verscheurende wilde beesten, hoe haest geraeckte david gantsch open doen hij maer afstapte van sijn harder hoe lag hij open sonder beschutting so en wort iemant die in ongelegentheit steeckt met een woort geërgert, en afgebrooken, en Laet soo over al van sijn wolle, van zijn eer Lof en suiiverheijt, en Lijden schade int beelt Christi²⁶¹

In de preek over Joh. 5:35 gebeurt iets vergelijkbaars. À Brakel hanteert in deze preek de volgende lering: “*Leeraars* worden hierom ook [een kaars] genaemt, en wel byzonder die *God vreezen*.”²⁶² In de behandeling van deze lering gaat À Brakel andermaal allegoriserend te werk. Niet de tekst, maar het beeld van een brandende kaars komt centraal te staan in de preek. Zeven kenmerken van een brandende kaars komen aan bod, waaruit op allegorische wijze lessen worden getrokken die de lering ondersteunen.²⁶³ À Brakel noemt bijvoorbeeld:

1. *Een keerse is van een geringe stof, wat smeer en katoen; zo ook Leeraers, zy dragen den schat in aarden vaten.*
2. *een keerse moet aengestoken worden, zy hebben van haer zelve geen licht; zoo ook een Leeraer in de natuur is duyster; maer 't is de Heere die haer met geest en vyer verzielt, zullenze regt branden.*²⁶⁴

Uit het bovenstaande blijkt dat À Brakel in zijn preken nauw aansloot bij de homiletische inzichten van Hoornbeeck op het gebied van de *documenta*. Er is één opmerkelijke afwijking van Hoornbeeck waar te nemen op dit punt, en dat betreft de visie op het allegoriseren van (Bijbelse) beelden. Waar Hoornbeeck hiervoor waarschuwt, maakt À Brakel er juist gebruik van in zijn preken.²⁶⁵

²⁵⁹ À Brakel, *Predicatie*, 30.

²⁶⁰ À Brakel, *Predicatie*, 35-40.

²⁶¹ À Brakel, *Predicatie*, 35-36.

²⁶² Hofman, *Verlustiging*, 332.

²⁶³ Hofman, *Verlustiging*, 332-333.

²⁶⁴ Hofman, *Verlustiging*, 332-333.

²⁶⁵ Dit is terug te zien in de zevende preek in *De Waare Christen*, waarin À Brakel het beeld van een dood lichaam allegoriseert, bijv.: “Een dood lichaam is koud en stijf raakt men daaraan, zo grilt men daarvan, en zo is 't ook met een onwedergeborene; koud is hij in zijn gebed, in 't gehoor van Gods Woord” (À Brakel, *Waabevindre*, 175-178).

3.1.5 DE TOEPASSING (*APPLICATIO*)

Nadat de *documenta* zijn geformuleerd en geïllustreerd, is het volgens Hoornbeeck zaak om deze toe te passen. Dit onderdeel van de preek wordt de *applicatio* genoemd. Volgens Hoornbeeck moet de *applicatio* opkomen uit de *documenta*, zoals de *documenta* opkomen uit de *explicatio*. De *applicatio* is onder te verdelen in twee typen toepassingen: dogmatische en praktische, die respectievelijk betrekking hebben op de waarheid en de vroomheid. De dogmatische toepassingen zijn onderverdeeld in drie categorieën: 1. Onderwijs in de waarheid, 2. Verdediging van de waarheid en 3. Weerlegging van afwijkingen van de waarheid. De praktische toepassingen zijn ook onderverdeeld in drie categorieën: 1. Voorlichting en leiding met het oog op situaties die in het dagelijks leven voorkomen, 2. Vermaning om de deugd te betrachten en ten slotte 3. vertroosting.²⁶⁶

De preken van À Brakel kennen een uitvoerige *applicatio*, waarin de *documenta* worden toegepast. Er zijn zowel dogmatische als praktische toepassingen. Opvallend is echter dat de laatste twee categorieën van de dogmatische toepassingen ontbreken. We komen in À Brakels toepassingen geen verdediging van de waarheid of weerlegging van afwijkingen van de waarheid tegen. De andere categorieën zijn goed te herkennen in de verschillende preken van À Brakel.

De preek over Hoogl. 6:13 dient ter illustratie. De *applicatio* begint met onderwijs in de waarheid: waarom waarheid en vreedzaamheid bij elkaar horen.²⁶⁷ Halverwege de preek geeft À Brakel leiding met het oog op situaties die in het dagelijks leven voorkomen. Dit betreft situaties waarbij de verhouding tussen waarheid en vreedzaamheid op spanning staat. À Brakel stelt de volgende vraag: “Ja maer sult gij seggen: eerst stelt hij voor de waerheijt en suiiverheijt: en als de waerheijt ontbreekt en niet suiiver wort behouden, wat raat dan? Om vrede te houden en eenig te zijn?”²⁶⁸ Op deze vraag geeft À Brakel praktische antwoorden en adviezen.²⁶⁹ De gehele *applicatio* heeft bovendien een duidelijk vermanend karakter: À Brakel roept ertoe op om de deugd van vreedzaamheid te betrachten.²⁷⁰ Maar als deze deugd geheel afwezig lijkt, en mensen dreigen te twijfelen aan hun geestelijke staat, volgt er ten slotte vertroosting: “soo en moet gij daerom niet

²⁶⁶ Brienens, *Prediking*, 217-218.

²⁶⁷ À Brakel, *Predicatie*, 19-20.

²⁶⁸ À Brakel, *Predicatie*, 26.

²⁶⁹ À Brakel, *Predicatie*, 28-30.

²⁷⁰ Bijv.: À Brakel, *Predicatie*, 20-21: “Is hij niet de Godt des vredes; en past het ons als zijne kinderen sijn beelt aen te doen, en dat te dragen? Wel verthoont dan zijn beelt, die soo roept als een vreedzame godt. Weet gij niet dat godt u herte kent; en weet en verstaet al u doen? Sal dan die tegenwoordigheijt des grooten godts u niet afschrieken van sulcken onvrede en Liefde, en onze handelinge?”

denken dat het met u tevergeefs is; en verlooren wat gij doet, nog uwen staet desperaet stellen als offer niets van u konde komen".²⁷¹

Uit het bovenstaande blijkt dat À Brakel de *applicatio* in zijn preken dezelfde plek gaf als Hoornbeeck. De *applicatio* volgt logisch op de *documenta*, en vloeit hier ook uit voort. Daarentegen ontbreken in À Brakels preken op dit punt de verdediging van de waarheid en de weerlegging van afwijkingen van de waarheid. Dit is een opvallend punt van verschil met Hoornbeecks homiletische inzichten.

3.1.6 SLOT

Hoornbeeck noemt in zijn homiletiek enkele mogelijkheden om een preek af te sluiten. Hij noemt allereerst een samenvatting van de boodschap, ten tweede een doxologie en ten slotte een smeking tot God of Hij het gepredikte door Zijn Geest wil zegenen.²⁷²

Deze drie mogelijkheden zijn allen vertegenwoordigd in de preken van À Brakel. Zo sluit À Brakel de preek over Joh. 5:35 af met de eerste mogelijkheid: een samenvatting.²⁷³ De preek over Mk. 10:46-52 kent naast een doxologisch slot de derde mogelijkheid: een gebed/smeking.²⁷⁴ À Brakel had echter onmiskenbaar een voorkeur voor een doxologisch slot. Maar liefst vier preken kennen een doxologisch slot. Deze doxologie heeft een eschatologisch karakter, zoals blijkt uit de volgende citaten uit de verschillende preken. Uit de preek over Mk. 10:46-52: "al begeerig blijvende na voller en *gelukzaliger genietingen* daer boven, daer al het gebrek zal weg genomen zijn".²⁷⁵ Uit de preek over Ps. 37:4 "Verwagt, rekhalst, en *verlangt na 't eeuwig leven*".²⁷⁶ Uit de preek over Jes. 8:17: "en zoo lange door geloove en hoope gewandelt hebbende zult gy eens zijn aangezichte zien in eeuwigheit. Eynde."²⁷⁷ En ten slotte uit de preek over Hoogl. 6:13:

Hij sal u in sijn armen dragen en Lijden u hier na sijn raet, door alle distelen en doorenen, en dorre plaetsen, en sal u door het geloove in zijne kragt bewaren tot sijn hemelsch koningrijke,

²⁷¹ À Brakel, *Predicatie*, 37.

²⁷² Brienens, *Prediking*, 219.

²⁷³ Hofman, *Triumph*, 336, waar À Brakel zijn preek samenvat in twee zinnen: "Bekent dat nu, gy hebt hem zoo niet *geagt*, noch *vrugt* met hem gedaen, als gy moest doen, gy zijt des *Woords* zat geworden. Betreurt u zonden, en u verlies, want hy zal u niet meer *lichten*."

²⁷⁴ Hofman, *Triumph*, 330. De preek sluit af met: "Wel de Heere geve ons die *genade* om *Jezus wille*. Amen."

²⁷⁵ Hofman, *Triumph*, 330.

²⁷⁶ Hofman, *Verlustiging*, 53.

²⁷⁷ À Brakel, *Sielroerende*, 35.

en u eens geven de weg geleijde kroone en eeuwige heerlijkheit door Jesu Christi onsen heere.

*Amen*²⁷⁸

Uit het bovenstaande blijkt dat À Brakel zijn preken afsloot op een manier die in overeenstemming was met Hoornbeecks homiletische inzichten. Daarbij had hij een duidelijke voorkeur voor een doxologisch slot, dat meestal een eschatologisch accent kreeg.

3.1.7 DEELCONCLUSIE

In deze paragraaf is onderzoek gedaan naar À Brakels preekmethode. Dit onderzoek bestond uit een vergelijking van À Brakels preken met de meest gangbare voetiaanse homiletiek van de zeventiende eeuw: *De Ratione Concionandi* van Johannes Hoornbeeck. De overeenkomsten die hierbij aan het licht kwamen zijn erg groot. Niet alleen zijn de verschillende onderdelen die in deze voetiaanse homiletiek worden behandeld in die volgorde te constateren in de preken van À Brakel (inleiding, *explicatio*, *documenta*, *applicatio* en slot); ook de inhoud van deze onderdelen komt in À Brakels preken grotendeels overeen met wat Hoornbeeck hierover zegt. Op een drietal punten week À Brakel af van Hoornbeecks homiletische inzichten. Allereerst gebruikte À Brakel geen thema's in zijn preken. Ten tweede kende hij meer openheid voor het allegoriseren van Bijbelse beelden. Ten slotte was À Brakels *applicatio* minder polemisch van karakter.

Als deze concluderende overwegingen in gesprek worden gebracht met eerdere onderzoekers, kunnen verschillende conclusies getrokken worden. Allereerst wordt geconcludeerd dat À Brakel in het verleden terecht onder de voetiaanse, analytische predikers is geschaard. Er is geen puriteinse invloed waar te nemen in À Brakels preekmethode, contra Ypeij.²⁷⁹ Ten tweede wordt met Brienens geconcludeerd dat À Brakel aan de hand van de voetiaanse, analytische preekmethode dichtbij zijn preektekst bleef, contra Hartog.²⁸⁰ Ten slotte wordt met Ypeij geconcludeerd dat À Brakel een grote mate van openheid richting allegoriseren/vergeestelijken kende, contra Brienens.²⁸¹ Op basis van deze gegevens is het goed mogelijk om À Brakels preekmethode met Ypeij en Brienens te karakteriseren als analytisch-mystiek.²⁸²

²⁷⁸ À Brakel, *Predicatie*, 54.

²⁷⁹ De verklaring voor Ypeij's afwijkende conclusie moet gezocht worden in het feit dat hij zich deels baseerde op preken waarvan in het vorige hoofdstuk duidelijk is geworden dat het in feite puriteinse preken zijn (Ypeij, *Geschiedenis*, 574-577).

²⁸⁰ Brienens, *Prediking*, 119. De verklaring voor Hartogs afwijkende conclusie moet gezocht worden in het feit dat hij zich volledig baseerde op de negende preek uit *De Waare Christen*, waarvan in het vorige hoofdstuk duidelijk is geworden dat het een puriteinse preek is. Deze preek kent een synthetische preekmethode.

²⁸¹ Ypeij, *Geschiedenis*, 576 en Brienens, *Prediking*, 119. Waar Brienens zich hierbij op baseerde is onduidelijk.

²⁸² Ypeij, *Geschiedenis*, 577, cf. Brienens, *Prediking*, 119.

3.2 THEOLOGISCHE ANALYSE

Nu À Brakels preekmethode in kaart is gebracht, worden de preken in dit onderdeel inhoudelijk onderzocht. Teneinde dit gestructureerd aan te pakken is ervoor gekozen om de preken te onderzoeken op een aantal aspecten. Allereerst worden drie aspecten bekeken die volgens Brienens in de prediking van de Nadere Reformatie een grote rol speelden. Dit zijn: het boete-element in de prediking (§3.2.1), de bevindelijke inslag (§3.2.2) en het gebruik van de classificatiemethode (§3.2.3).²⁸³ Onderzocht wordt op welke wijze deze aspecten terug te zien zijn in de preken van À Brakel. Na deze exercitie zal ten slotte worden gekeken naar een centraal thema in À Brakels theologie: het genadeverbond. Hoe functioneert dit in de preken van À Brakel (§3.2.4)? Zo wordt het mogelijk om enerzijds uitspraken te doen over hoe À Brakels preken theologisch passen binnen de prediking van de Nadere Reformatie, anderzijds om het eigene van À Brakels prediking op het spoor te komen.

3.2.1 BOETEPREDIKING

Brienens heeft laten zien dat de Nadere Reformatie van meet af aan een ernstige boeteprediking kende. De dorre, geesteloze toestand van de vaderlandse kerk werd beklagd. Hoewel de belijdenis van de waarheid na Dordt gewaarborgd was, viel er veel af te dingen op de levenspraktijk. De mensen werden dan ook opgewekt tot bekering en levensvernieuwing. Het volk moest breken met de zonde en zich richten op een christelijke levenswandel. De vloek van de wet en Gods toorn werden hiertoe scherp en nadrukkelijk gepreikt.²⁸⁴ In deze subparagraaf zal deze beschrijving dienen als leidraad voor een analyse van de preken van À Brakel. In hoeverre voldoen deze preken aan Brienens beschrijving van de boeteprediking in de Nadere Reformatie?

De preek over Hoogl. 6:13 past qua thema goed bij de boeteprediking van de Nadere Reformatie. Het gaat in deze preek over Christus' opwekking aan Zijn gemeente om terug te keren bij Hem. Het boete-aspect in deze preek is dan ook aanwezig, maar heeft een eigen kleur die afwijkt van Brienens beschrijving van de boeteprediking van de Nadere Reformatie. Allereerst wordt in deze preek gemist dat "vloek en oordeel der wet en der gerechtigheid Gods [...] scherp en nadrukkelijk [worden] gepredikt."²⁸⁵ Dit zijn zaken die niet eens genoemd worden in de preek, laat staan dat ze scherp en nadrukkelijk gepredikt worden. Een aangrenzend theologisch thema, de toorn van God, wordt

²⁸³ Aldus Brienens in zijn beschrijving van de prediking van de Nadere Reformatie, zie Brienens, *Prediking*, 71-76.

²⁸⁴ Brienens, *Prediking*, 71-72.

²⁸⁵ Brienens, *Prediking*, 72.

tweemaal genoemd zonder dat À Brakel hierover uitweidt.²⁸⁶ Ten tweede vallen in deze preek twee aspecten op die Brienen niet noemt, maar die wel de kern uitmaken van À Brakels (boete)prediking. Dit betreft het bevindelijke en het verbondsmatige aspect.²⁸⁷ Een aantal sleutel passages laten deze twee aspecten duidelijk zien. Allereerst het derde punt van de preek. Dit betreft de kern van waar het de Nadere Reformatie om te doen was: om het volk in ernst terug te roepen bij God. Het punt luidt dan ook: “de maniere van Christi opweckinge. Gantsch ernstig”²⁸⁸. Maar waar is deze ernst in gelegen? À Brakel noemt de volgende punten (zie bijlage 3 voor de onverkorte versie):

- 1. Zijn medelijden en barmhertigheijt [...] als een soeten herder, die sijne afdwalende Lammeren sagtjes draegt in Zijne armen [...] gebruikt geen Reden, of woorden als vertoornt, maer als door medelijden vervult, en tot arme swacke verloorene afdwalende Schapen*
- 2. Zijn hertelijke genegenheijt tot haer bekeeringe [...] dat komt Christus hier ook al voor, met zijn ernstig en medoogent roepen [...]*
- 3. Zijn verlangen na de Bekeeringe der Sijne, en hij toont zijn groote Liefde tot de Zijnen en hij toont sijn groote liefde tot zijn bruijt [...]*
- 4. Ja dewijle ik u liefhebbe soo hebbe ik Lust tot u [...] mijne suster mijn bruijt [...]*
- 5. Christus toont ons ook het groot perickel en gevaer haer toeroepen, als een die onbesint, en herseloos loopt, en dwaelt, en het gevaer niet en siet [...]*
- 6. [...] O gij hart slapende, en versot op de sonde, en soo geeft hij somtijts slagh op slagh, om de zijne wacker te maecken*²⁸⁹

De boetetonen zijn terug te zien in de laatste twee punten. Duidelijk is echter dat À Brakel het primaat gaf aan het verbondsmatige en bevindelijke aspect van de (boete)prediking, zoals te zien is in de eerste vier punten. Op dit punt lijkt in de prediking van À Brakel een bepaalde nuance te liggen ten opzichte van de prediking van de Nadere Reformatie. Deze nuance wordt treffend onder woorden gebracht in bovenstaand citaat. À Brakel “gebruikt geen Reden, of woorden als vertoornt, maer als door medelijden vervult, en tot arme swacke verloorene afdwalende Schapen”.²⁹⁰ De ernst lag voor À Brakel niet in het scherp en nadrukkelijk prediken van de vloek van de wet en Gods toorn, maar in het

²⁸⁶ À Brakel, *Predicatie*, 21: “Hoe mishaget u dat (gij vaders) als uwe kinderen onder malkanderen twisten En als uwen hemelschen vader u steeds toeroept, Om Sulamith te sijn, en dat tevergeefs, sou hij op u niet toornen? Voorseecker Ja” en idem, 30: “Eij Laet dan aen alle kanten gearbeijt werden, om vrede te bekomen, opdat gij dien vorst des vredes niet vertoornt door u stilstaen en niet arbeijden, tot den vrede, en om samen te wesen regte Sulamithen”. In beide gevallen gaat À Brakel meteen over op een ander onderwerp.

²⁸⁷ Hierop zal nader worden ingegaan in §3.2.2 en §3.2.4.

²⁸⁸ À Brakel, *Predicatie*, 12.

²⁸⁹ À Brakel, *Predicatie*, 12-16.

²⁹⁰ À Brakel, *Predicatie*, 12.

prediken wie Christus voor Zijn afdwalende Kerk wil zijn. Met andere woorden; de verbondsgedachte. À Brakel bracht deze boodschap op bevindelijke wijze. Dit is te zien aan de vele affectieve woorden die van toepassing zijn op de gemeenschap tussen de ziel en Christus: medelijden, verlangen, zoete herder, grote liefde.²⁹¹

Het bevindelijke en verbondsmatige spelen een grote rol in À Brakels prediking, niet zozeer in tegenstelling tot het boete-element als dat ze de kleur hiervan bepalen. Juist op de momenten in de preek dat het boete-element te verwachten zou zijn, valt het verbondsmatige en bevindelijke op. Bijvoorbeeld, als À Brakel spreekt over gelovigen die hun eerste liefde verlaten hebben. Hij noemt ze “luije Christenen [die] een tijd lang met de slordige bruijt vadsig en slapen in de sonde, de moeijsie niet waert om op te staen en Jezus te volgen.”²⁹² Vervolgens dreigt hij echter niet met het oordeel van de wet en Gods toorn. Nee, hij zegt dat zulke christenen “daerna soo smertelijk moeten Loopen soecken, om, en om, als een dwalent schaep om te soecken die hare Ziele Liefheeft welcke sij versuijmt hadden in te laten. Ô hoe droevig is dat voor de sielen!”²⁹³ Een ander voorbeeld wordt aan het einde van de preek gevonden, als À Brakel duidelijk heeft gemaakt wat bekering is en waarom bekering nodig is. Dan volgt er een laatste waarschuwing, maar ook hier klinkt bevindelijke verbondstaal in plaats van de vloek van de wet en Gods toorn:

*Weest dan gewaarschoudt geen uijststel te nemen, van weder te keeren tot uwen roepende harder, ‘t is immers Lang genoeg gedwaalt, sult gij afkeeren met een geduurige afkeerigheijt, ende datter immers geen ruste in de beenderen en is, ende sondige afdwalinge: maer vol onruste en omswervinge, brengt u met aandacht te binnen dat voorgaende vermaeck, hoe soet dat de heere u in vorige tijden aen uwe siele was, als gij de lusten tegen de sonde dooden.*²⁹⁴

Deze verbondsmatige en bevindelijke focus valt ook op in de andere preken. In de preek over Mk. 9:50 staat Jezus’ ontferming en medelijden centraal.²⁹⁵ Eenmaal gaat het over Gods toorn, maar dit staat volledig in het teken van verbondsmatige belofteprediking.²⁹⁶ In de preek over Joh. 5:35 staat

²⁹¹ Meer hierover in de volgende subparagraaf.

²⁹² À Brakel, *Predicatie*, 33.

²⁹³ À Brakel, *Predicatie*, 33.

²⁹⁴ À Brakel, *Predicatie*, 48.

²⁹⁵ Hofman, *Triumph*, 325: “Hy is een ontfermer: Jezus kon de Schare als verstrooyde schapen aenzien, en zich over haer ontfermen”, waarna enkele toepasselijke Schriftgedeelten volgen die laten zien dat Jezus vol van medelijden en ontferming is.

²⁹⁶ Hofman, *Triumph*, 329: “O verwerde in zonden en misdaden, gy hebt een Wet der zonden in u, en gy weet niet hoe het eyndelijk noch met u gaen zal. Dat Jezus u vraegde: wat wilt gy dat ik u doen zal? Zoude gy niet zeggen: O Heere Jezu! niet alleen u bloed tot verzoening, maer ook u Geest tot verbreking van mijn zonden; had ik macht om mijn zonden tegen te gaen, en te overwinnen. O! hebt goede moet, de Heere zal u sterckte geven om in Zijn naam te wandelen.”

de gelijkenis tussen Johannes de Doper en een lichtende kaars centraal. Ook predikanten zijn bedoeld als lichtende kaarsen, laat À Brakel aan de hand van zeven punten zien. Maar in dit onderdeel wordt met geen woord gesproken over dat predikanten met de vloek van de wet of de toorn van God zouden moeten dreigen.²⁹⁷ Aan het einde van de preek klinken nog enkele ernstige woorden over dat de gemeente haar predikant niet heeft geacht, maar niets over Gods oordeel of Zijn toorn.²⁹⁸ In een avondmaalspreek over Ps. 37:5 staat centraal dat God mensen de begeerte van hun hart wil geven, zolang die begeerte uitgaat naar Hem.²⁹⁹ Wie volstrekt niet naar God op zoek is, wordt kort maar duidelijk gewaarschuwd dat het Avondmaal niet voor hem bedoeld is.³⁰⁰ In al deze preken is op geen enkele manier sprake van een scherpe en nadrukkelijke prediking van de vloek van de wet en Gods toorn, zoals Brienen de boeteprediking van de Nadere Reformatie beschrijft.

De meest 'ernstige' boetetoon slaat À Brakel aan in de preek over Jes. 8:17. Dit is de enige preek waarin bijvoorbeeld de hel expliciet genoemd wordt. Dit gebeurt in de inleiding van deze preek, als À Brakel de verschillende staten beschrijft waarin een mens zich kan bevinden ten opzichte van God. De eerste staat is de missing van God; zulke mensen "gaan [...] met groote schrede na de helle, ten zy dat Godt uyt enkel de liefde haar wiert een Godt des aanzien." ³⁰¹ Over dergelijke mensen gaat het echter niet in de preek; zij raken na de inleiding buiten beeld. À Brakel spreekt vervolgens over de geestelijke lauwheid in zijn dagen; hij beschrijft "hoe het gestelt is met de Kerk, met de overheden met de Leeraers met het lant, en met de kinderen Godts". ³⁰² Hier klopt het hart van de boeteprediking van de Nadere Reformatie. De boodschap van deze preek is dat het van belang is om de Heere te verbeiden in tijden dat Hij Zijn aangezicht verbergt, maar er is ook een boodschap voor ongelovigen. Die boodschap geeft À Brakel in niet mis te bestane bewoordingen:

²⁹⁷ Het dichtstbij komt À Brakel in het vijfde punt, als hij zegt: "Een keerse is ontdeckende; zoo moet een Leeraar ook zijn, een licht in zijn wandel, zoo dat hy zegge kan, weest mijn navolgers, gelijk ik Christi ben. Phil. 3. 2 Cor. 11. zoo moet hy ook in zijn Leere doen, ontdeckende den mensche, dien angel die in 't herte zit, en haer geheele elende, als mede haer doende zien, den Koning in zijn schoonheid: ook wat genade is, en wat daer na gelijkt; hy wijst ook den weg aen, en troost en verquickt haer, op den weg na den hemel." (Hofman, *Triumph*, 333)

²⁹⁸ Hofman, *Triumph*, 336: "Hy heeft gehaest, hy is maer 12 Jaren Predikant geweest; de Heere heeft hem weggenomen, misschien voor den dag des quaads; daer leyt voor ons wat in. Waerom heeft de Heere zoo een jonge Bloem weggenomen? 't Is om de zonde van de Gemeente. [...] Bekent dat nu, dat gy hebt hem zoo niet geagt, noch vrugt met hem gedaen, als gy moest doen, gy zijt des Woords zat geworden. Betreurt u zonden, en u verlies, want hy zal u niet meer lichten."

²⁹⁹ Hofman, *Verlustiging*, 46-51.

³⁰⁰ Hofman, *Verlustiging*, 51: "God kan u noch wel wat verschoonen, door zijn wonderlijcke lankmoedigheid: Maer het zal Sodom en Gomorra verdraeglijcker zijn, in den dag des oordeels, dan u-lieden, zoo gy zoo voortgaet. Daerom ik waerschouw u, komt 'er niet aen, of neemt Jezus aen tot u vertrouwe, heyl, en gehoorzaamheid: en zoo gy dit niet en doet, ik waerschouw u nogmaels, gy en moogter niet gaen, maer gy moet bekeering zoecken."

³⁰¹ À Brakel, *Sielroerende*, 6.

³⁰² À Brakel, *Sielroerende*, 18.

o de Heere die verberghet zijn aangezichte voor u, maar op een heel andere wyze als voor zijn kinderen en wedergeboorene ; want ghy zult voor eeuwig het aangezichte Gods misse, in eeuwigheyt zult gy niet een blikje van zijn gunstigh aangezichte, noch niet een straaltje lights van Godt in genade genieten ; maar de vonken van de hel en deszelfs nare duysternisse; en als de Heere zijn aangezichte aan u zal openbaare, zoo zal het weezen in vreeselyke toorne, in dien dagh, wanneer hy zal komen om met vlammente viere wrake te doen, over die den Evangelium ongehoorzaam zyn geweest³⁰³

Uit deze preek wordt duidelijk dat À Brakel de realiteit van de hel en Gods toorn niet verzweg voor zijn hoorders. Op basis van dit ene citaat kan echter niet geconcludeerd worden dat Brienens beschrijving van de boeteprediking van de Nadere Reformatie van toepassing is op deze preek. Ook in deze preek is een scherpe en nadrukkelijke prediking van het oordeel van de wet en Gods gerechtigheid immers hooguit secundair. De preek is primair gericht op de Kerk van Christus en als zodanig sterk bevindelijk en verbondsmatig gekleurd, zoals bij de andere preken is opgemerkt.

EVALUATIE

Uit het bovenstaande wordt duidelijk dat À Brakels prediking trekken vertoont van de boeteprediking die de Nadere Reformatie kenmerkte. À Brakel riep zijn hoorders op om te breken met hun lauwe en zondige levensstijl, en terug te keren bij de Heere. De wijze waarop hij dit deed, was echter niet door het scherp en nadrukkelijk preken van de vloek van de wet en Gods toorn. Op dit punt valt te constateren dat À Brakels prediking afwijkt van Brienens karakterisering van de boeteprediking van de Nadere Reformatie. À Brakels prediking was sterk bevindelijk en verbondsmatig. Wanneer hij zijn hoorders opriep om terug te keren bij de Heere, was het primaire middel niet boete-, maar verbondsprediking. Een scherpe en nadrukkelijke dreiging met Gods toorn komt alleen dan voor, wanneer À Brakel ongelovigen waarschuwde. Die waarschuwingen worden in alle gevallen echter gegeven buiten de hoofdboodschap van de preek om. Geconcludeerd wordt dat À Brakel de geestelijke lauwheid in zijn dagen aangreep in zijn preken, maar niet door middel van het medicijn van de dreiging met Gods toorn. À Brakel koos voor het medicijn van Gods beloften. Het lijkt erop, dat hierin iets eigens van de prediking van À Brakel naar voren komt.

Daarbij moet gezegd worden dat dit niet eerder is opgemerkt in het eerdere onderzoek naar À Brakels preken. In tegendeel: Bronsveld heeft bijvoorbeeld beweerd dat À Brakels hoorders “op de meest nadrukkelijke wijze word[en] gewaarschuwd en bedreigd met den geduchten toorn van

³⁰³ À Brakel, *Sielroerende*, 24-25.

God”.³⁰⁴ Dergelijke beweringen zijn voornamelijk te verklaren vanuit het feit dat Bronsveld de (puriteinse) preken uit *De Waare Christen* gebruikte om tot zijn conclusies te komen.

3.2.2 BEVINDELIJKE PREDIKING

Naast het boete-element in de prediking heeft Brienen een ander element beschreven dat de prediking van de Nadere Reformatie kenmerkte: de bevindelijke inslag. De onderscheiden gestalten waarin mensen ten opzichte van het heil stonden werden bepreekt, inclusief de beleving die daarbij hoorde. Dat betrof zowel de liefde voor de Heiland als Hij nabij was, als de droefheid wanneer Hij veraf stond. Hierin waren de predikers van de Nadere Reformatie gespecialiseerd. Zij tekenden de toepassing van het heil door de Heilige Geest op zo’n manier, dat hoorders wisten waar ze stonden ten opzichte van het heil. Daarin werd ook gebruik gemaakt van het benoemen van kenmerken van enerzijds bekeerde, anderzijds onbekeerde mensen.³⁰⁵ In deze subparagraaf zal deze beschrijving dienen als leidraad voor een analyse van de preken van À Brakel. In hoeverre is diens prediking bevindelijk te noemen? Voor de beantwoording van die vraag wordt uitgebreid gekeken naar de preek over Hoogl. 6:13, en zal beknopter worden ingegaan op de overige preken.

DE PREEK OVER HOOGL. 6:13

In deze preek staat de gestalte van een afdwalende gelovige centraal. Opvallend genoeg wordt er in de preek verder geen onderscheid gemaakt tussen bekeerde en onbekeerde mensen; À Brakel preekt collectief en inclusief: “O mijn geliefde! Is’t onse God niet? Die ons alle geschapen heeft? En ist niet alle onsen Vader; onderhoud hij ons niet? En heeft hij ons niet wedergeboren? Is hij niet de Godt des vredes; en past het ons als zijne kinderen sijn beelt aen te doen, en dat te dragen?”³⁰⁶ À Brakel maakt evenwel, voorafgaand aan de *applicatio*, duidelijk tot wie deze woorden worden gesproken: “Christus spreekt hier tot sijne bruijt, en kercke, en tot ijder lidt dewelcke nootsaeckelijk door de eerste veranderinge en bekeeringe hem was Ingelijft, en met hem gemeenschap hadde”.³⁰⁷ Door deze collectieve insteek komen andere gestalten, zoals de ongelovige of de hypocriet, niet aan bod. Binnen het kader van het thema van deze preek, ‘de afdwalende kerk’, spreekt À Brakel in zijn preek wél verschillende mensen aan. Hij heeft aandacht voor bekommerden, die niet zeker weten of ze de Heere

³⁰⁴ Bronsveld, *Evangelie-prediking*, 33.

³⁰⁵ Brienen, *Prediking*, 73-75. In deze subparagraaf zijn twee onderdelen uit Briens karakterisering van de prediking van de Nadere Reformatie samengevoegd; ‘bevindelijke inslag’ en ‘het religieus-psychologisch element’. Deze twee elementen vloeien namelijk in elkaar over en kunnen eenvoudig samen besproken worden.

³⁰⁶ À Brakel, *Predicatie*, 20.

³⁰⁷ À Brakel, *Predicatie*, 10.

ooit hebben gekend.³⁰⁸ Daarnaast heeft hij aandacht voor kleingelovigen, die te weinig verwachten van de Heere.³⁰⁹

De wijze waarop À Brakel preekt is te beschrijven als theocentrisch, maar met oog voor de beleving van gelovigen. Het theocentrische aspect zit in deze preek hierin, dat À Brakel veel aandacht heeft voor wie Christus wil zijn voor Zijn afdwalende kerk. Christus is vol medelijden,³¹⁰ Hij verlangt ernaar dat de Zijnen terugkeren,³¹¹ Hij heeft “lust om [de Zijnen] te troosten”.³¹² Naarmate de preek vordert, komt daarnaast de beleving van gelovigen aan bod. À Brakel schetst hun beleving van het afgedwaald-zijn van de Heere: “Waer is de genade des ouden tijds en als ps: 38. Ik die wacker plagte wesen. Ben nu gaer gantsch mat en moe; en als ps 119:116. Ik hebbe gedwaelt als een verloren schaaap”.³¹³ À Brakel doet bovendien een beroep op hun eerdere beleving van het heil, als onderdeel van een oproep tot bekering: “brenge u met aandagt te binnen dat voorgaende vermaeck, hoe soet dat de heere u in vorige tijden aen uwe siele was, als gij de lusten tegen de sonde dooden. Grijpt weder aen de sterckte des heeren”.³¹⁴ Doorheen de preek is zo te zien dat À Brakel oog heeft voor de beleving van het heil.

Ten slotte worden in deze preek kenmerken benoemd. À Brakel noemt drie kenmerken van een afdwalend schaaap waarin afdwalende gelovigen zich kunnen herkennen.³¹⁵ À Brakel noemt deze kenmerken nadat hij een tegenwerping van een bekommerde gelovige heeft ingebracht, namelijk: “Wist ik het maer regt? Dat ik eer afgedwaelt hadde, ende nu regt gewrogt wierdt het wederkeeringe, al was ‘t nog soo swack als’t maer regt was? Dan soude ik gerust wesen en moedt hebben!”³¹⁶ De kenmerken die À Brakel vervolgens noemt, zijn bedoeld om bekommerden te helpen om meer zicht te krijgen op het heil. Als zij de kenmerken niet bij zichzelf constateren, moeten ze echter niet aan zichzelf twijfelen. Het heil wordt immers gevonden in Gods beloften, niet in kenmerken:

*Daerom schoon gij de regte gestalte in u niet en vindt, gij roept en schreijt en voelt u gebrek weest voorseker dat de heere u sal te regte brengen, wagt maer hij sal sekerlijk komen en niets vertoeven, want hij die ‘t belooft heeft is getrouw: heb moed.*³¹⁷

³⁰⁸ À Brakel, *Predicatie*, 43.

³⁰⁹ À Brakel, *Predicatie*, 49.

³¹⁰ À Brakel, *Predicatie*, 12-13.

³¹¹ À Brakel, *Predicatie*, 13-14.

³¹² À Brakel, *Predicatie*, 14-15.

³¹³ À Brakel, *Predicatie*, 31-32.

³¹⁴ À Brakel, *Predicatie*, 49.

³¹⁵ À Brakel, *Predicatie*, 44-46.

³¹⁶ À Brakel, *Predicatie*, 43.

³¹⁷ À Brakel, *Predicatie*, 45.

Hieruit wordt duidelijk dat À Brakel de kenmerken voluit pastoraal gebruikte. Wanneer mensen niet aan de kenmerken voldoen worden ze niet op zichzelf teruggeworpen, maar gewezen op Gods beloften.³¹⁸ De kenmerken functioneren bij À Brakel dan ook in een verbondsmatig kader: twijfelende gelovigen en bekommerden worden uitgenodigd om zich aan de hand van kenmerken te verzekeren van hun aandeel in het heil. Kenmerken van ongelovigen of hypocrieten ontbreken in deze preek – een constatering die het pastorale karakter van À Brakels kenmerkenprediking onderstreept.

DE OVERIGE PREKEN

In de preek over Mk. 10:46-52 staat de gestalte van een “zwakke en gebreckelijcke” gelovige centraal.³¹⁹ Ook deze preek is theocentrisch én bevindelijk. Het theocentrische zit opnieuw in wie Christus wil zijn voor mensen. Zijn ontferming staat centraal,³²⁰ evenals in de preek over Hoogl. 6:13. Naarmate de preek vordert, komt daarnaast de beleving van gelovigen aan bod in bevindelijke taal: “en zy zulks ontvangende, roept uyt: *Wie ben ik Heere, dat gy zulcke dingen aan my openbaart? mach ik genade in uw ooge vinde, ik ontfermingen?*”³²¹ In de preek is veel aandacht voor de beleving van het heil: de wijze waarop een ziel ontdekt wordt aan zijn ellendestaat en vervolgens vrijspraak vindt in Jezus.³²² In de preek komen geen gestalten aan bod die buiten de categorie ‘zwakke en gebrekkelijke gelovigen’ vallen. Binnen deze categorie worden echter verschillende onderverdelingen gemaakt, zoals ook in de preek over Hoogl. 6:13. Vier groepen hoorders worden apart toegesproken, waaronder bekommerden, zwakgelovigen, gelovigen die tekortschieten in de heiliging en gelovigen die verlangen naar intiemere gemeenschap met God.³²³ Opnieuw valt op dat À Brakel verbondsmatig predikt: hij spreekt alle groepen hoorders aan op Gods belofte om hun God te zijn. Hypocrieten of ongelovigen worden in deze preek niet aangesproken. Daarnaast ontbreken in deze preek de kenmerken.

In de preek over Joh. 5:35 wordt de gemeente andermaal als geheel aangesproken. In deze preek staat (impliciet) de gestalte van een lauwe gelovige centraal, die geen voordeel heeft gedaan

³¹⁸ Cf. À Brakel, *Predicatie*, 51-52: “Maer sult gij seggen, ik ben niet alleen Ledig en bloodt: maer ik hebbe selfs geen honger nog dorst, nog begeerte; derhalven hoe kan ik mij in Christi verseecken? maer tot antwoord, gij moet weten dat gij u deel aan Christi niet moet fonderen op uwen dorst, als een verdienende Conditionele gestalte, sulcke soude waerdig zijn: daer is geen Conditionele roeping, maer een absoluut seggen, soo gij wilt komt, en koopt om niet seijt de heere” en idem, 53: “Denkt soo niet men moet dit of dat doen, om seker te wesen van sijn staet. Op dese of gene deugden: maer neen; gij moet slegts vergeten dat agter is, met paulo: phi:3:14 en u uijtstrecken tot het gene dat buijten u is in Christo gij moet soo op de volmaektheden niet staen, en eigen goede gestalten soo gij maar u overgeeft, soo als gij bendt, de heere sal u formeeren na sijn welgevallen, hij sal de moede kragt geven, ende den swacken sterckte.”

³¹⁹ Hofman, *Triumph*, 322.

³²⁰ Hofman, *Triumph*, 324-325.

³²¹ Hofman, *Triumph*, 324.

³²² Hofman, *Triumph*, 326-327.

³²³ Hofman, *Triumph*, 328-329.

met het Woord dat de overleden predikant heeft gebracht. Deze preek mist het theocentrische aspect van de vorige twee preken, maar dit is te verklaren vanuit de achtergrond van de preek. De preek gaat immers over de bediening van een overleden predikant, en dat de gemeente daar te weinig haar voordeel mee heeft gedaan. Het bevindelijke element is minder zichtbaar dan in de andere preken. Tegelijkertijd is de bevinding wel aanwezig in de inleiding, als À Brakel schetst dat een geestelijk mens zijn geestelijk leven pas waardeert als hij in geestelijke duisternis belandt:

*Zoo gaet het ook in 't geestelijcke: als 'er is in de ziele, een geduurig bidden, schreyen, worstelen, en een achter aenloopen van Jezus is, ook een nederwerpen van de ziele, als mede een strijde tegen de verdorventheden: dan is 't, wy moste noch wat anders hebben. Maar als donkerheid en zwakheid komt, dan is 't, Och of ik was als in de voorige dagen; dan acht mende minste beweginge in de ziele dierbaer.*³²⁴

Buiten deze inleiding om is de rest van de preek echter weinig op de beleving van Gods kinderen gericht. Kenmerken ontbreken ook in deze preek.

In de preek over Ps. 37:4 staat het 'verlustigen in de Heere' centraal. In de inleiding spreekt À Brakel bevindelijke taal over wat de ziel beleeft bij dit verlustigen.³²⁵ Alleen een kind van God kan zich op de juiste wijze verlustigen in de Heere, stelt À Brakel. Anderen kunnen dit niet:

*Een zondaar kan dit verlustigen niet doen: ja hy en wilt niet doen: Een Tijt-geloovige kan zich ook in 't Woort verblijden. Een zwak geloovige en doet 't zoo niet, die zou de heele Predikatie kunnen laten gaen, zonder iets voor hem te nemen. O mocht ik het doen, zeyt een Kint Gods*³²⁶

Vervolgens noemt À Brakel zes kenmerken van de gestalte van een kind van God. Hij roept zijn hoorders ertoe op om zich hieraan te toetsen. Goddelozen zullen dan ontdekt worden aan hun staat, en Gods kinderen zullen verder onderwezen worden.³²⁷ In deze Avondmaalspreek waarschuwt À Brakel dat het Avondmaal niet voor goddelozen is, en dat het dus van belang is voor hoorders om zich op de kenmerken te toetsen. Ook in deze preek is veel aandacht voor twijfelende en zwakgelovigen

³²⁴ Hofman, *Triumph*, 331.

³²⁵ Hofman, *Verlustiging*, 47: "Het stelt ook voor een *eygendom* aen de zaek, en sluyt ook in een stille overdenking, tot zoo lange dat de *zoetigheid*, die daer uytvloeyt, ondervonden wort. Een mensch wort dit toegelaten, als hy zig zelve leert kennen in zyn *elende-staat*, hy is benaut, hy is verlegen".

³²⁶ Hofman, *Verlustiging*, 49.

³²⁷ Hofman, *Verlustiging*, 49-50.

die weinig van de kenmerken bij zichzelf constateren. Zij verlangen wel naar het heil, maar kunnen er niet bij.³²⁸ Ze worden ook in deze preek gewezen op de beloften van God:

*Gy meugt het doen, ja gy moet het doen. [...] Gy zult mogelijk zeggen, ik woude het wel eens genieten: Wel komt, gy meugt 'er u op uytlaten, de Heere wilt wel hebben, daer toe is het Woord, en alle de Beloften, ja 't heele Euangelium: des Heeren natuur is zoo mede deelzaam, en daer toe zijt gy genodigt: laet dan u heele geest maer uyt, en zegt: Ik zal het kiezen, om dat ik het mach kiezen: ja gy moet het kiezen, anders versmaet gy den Heere.*³²⁹

Zo worden twijfelende mensen gewezen op Gods beloften met de oproep deze aan te nemen.³³⁰

In de preek over Jes. 8:17 staat de gestalte van een vervreemde gelovige centraal. Deze heeft God leren kennen, maar is vervreemd van de gemeenschap met Hem.³³¹ À Brakel beoogde met deze preek "tweederley slagh van Christenen" te bereiken.³³² Allereerst die christenen, die dichtbij de Heere leven en zich niet kunnen voorstellen dat ze ooit geestelijke duisternis zullen meemaken. Zij worden erin onderwezen dat de Heere geestelijke duisternis kan toelaten in het leven van Zijn kinderen. Ten tweede die christenen, die in de geestelijke duisternis wandelen, om ze de "gedagte te ontnemen van dat haar Staat niet goedt en is en dat zy geen kinderen Godts en zoude zijn".³³³ Aan het begin van de *applicatio* heeft À Brakel heel kort aandacht voor hoorders die zonder God leven; zij worden gewaarschuwd.³³⁴ À Brakel spreekt verder vooral tot Gods kinderen. Hun beleving van het heil wordt geschetst, zowel de liefde van de Heiland als Hij dichtbij is,³³⁵ als de droefheid als Hij veraf is.³³⁶

³²⁸ Hofman, *Verlustiging*, 51-52: "Maer tot u *Gods Kinderen*, die u hier gevoegt hebt in de *tegenwoordigheid Gods*: Die mochte zegge, ik kenne het maer als van verre, ik zie daer zulk een *gelukzaligheid* niet in, als ik wel most zien; ik zucht daer wel om, en hebber ook noch wel tranen over, ik begeer zulks, en kan niet rusten, en als ik 'er iets van geniet, dan ben ik in mijn schik: O! had ik het eens! mijn *hert* kreeg *vleugelen*, en de begeerlijkheden lagen dood."

³²⁹ Hofman, *Verlustiging*, 52.

³³⁰ Hofman, *Verlustiging*, 53: "Vraegje, zou hy my wel wille hebben? O ja, zegt en overdenkt, ik neem hem aen tot *vergeving*, en tot *kracht* [...] weest maer werkzaam daer in. En die in *lage gestaltens* zijn, komt gy ook en zegt, mocht ik my ook eens in hem *verlustigen*? Ziet op de *Belofte* door 't *geloove*: [...] Joh. 3:36, Verwagt, rekhalst, en *verlangt* na 't *zalig eeuwig leven*. *De God aller genade, wil onze begeerte volbrenghe, in Christo Jezu, Amen.*"

³³¹ À Brakel, *Sielroerende*, 5.

³³² À Brakel, *Sielroerende*, 12.

³³³ À Brakel, *Sielroerende*, 13.

³³⁴ À Brakel, *Sielroerende*, 23-24.

³³⁵ À Brakel, *Sielroerende*, 6: "hy komt met zijn Geest en maakt haar levendigh, daar zy doot waren dan omhelstze de Heere Jezus met groote liefde, en roept tot haar Ammi mijn liefste mijn bruydt en spreekt haar zoo na 't herte, en hy komt met een gunstighe openbaringe aan de ziele, waar uyt de vrolykheyt des herten in een kint Godts ontstaat".

³³⁶ À Brakel, *Sielroerende*, 10: "Verbergen dat is hier het inhouden van zijn gunste en vriendelykheyt, zoo dat de ziele in duysternisse komt, daarze te vooren plagh te wandelen in 't licht van Godts Aangezichte, hy helpt haar nu zoo niet, de ziele en geniet nu zoo weerdigh licht niet, en Godts en is zoo gemeenzaam niet met haar als voor

Wanneer Hij veraf is, is het zaak om Hem te verwachten, zoals de preektekst luidt. Opnieuw is er veel aandacht voor twijfelende, zwakgelovige christenen die moeite hebben om zich een kind van God te noemen. À Brakel stelt hen vier kenmerken voor die tot zelfonderzoek dienen.³³⁷ Ook deze preek eindigt in een ruime belofte:

*Weest geduurigh Werkzaam in alle middelen en neemt u Plighen waar [...] dan zult ghy niet beschaamt worden, en ghy zult zoo getroost worden na dat ghy hier zoo lange zult Gesukkel hebben, en zoo lange door geloove en hoope gewandelt hebbende zult gy eens zijn aangezichte zien in eeuwigheyt. Eynde.*³³⁸

EVALUATIE

Uit het bovenstaande wordt duidelijk dat À Brakel veel oog had voor de beleving van het heil. Daarin had hij met name oog voor bekommerden en zwakgelovigen; zij staan opmerkelijk vaak centraal in de preken van À Brakel. Ze worstelen met het heil en ervaren daarin zielenstrijd. De wijze waarop À Brakel het heil verkondigt is sterk bevindelijk. Zijn taalgebruik is affectief en gericht op hoe de ziel het veraf- of dichtbij-zijn van de Heiland ervaart. Daarin heeft À Brakel oog voor de verschillende gestalten waarin mensen ten opzichte van het heil staan. Uit de preken blijkt een duidelijk besef dat er ongelovigen en gelovigen zijn, en dat met name de laatste groep verder onderverdeeld is in allerlei verschillende gestalten. Hierbij moet gezegd worden dat de gestalte van een ongelovige nauwelijks aan bod komt in de onderzochte preken. Als À Brakel kenmerken inbracht, deed hij dit met het oog op bekommerden en zwakgelovigen. Zij konden zich zo toetsen aan de kenmerken die À Brakel noemt van een kind van God. Maar zelfs wanneer zij deze kenmerken niet bij zichzelf constateerden, gingen ze niet zonder evangelie weg. Altijd eindigt À Brakel bij Gods beloften, die onvoorwaardelijk aangeboden worden aan de gehele gemeente. Dit aspect van Gods beloften speelt, met andere woorden, een centrale rol in À Brakels prediking.

Opvallend genoeg mist dit aspect in de beschrijving van de prediking van de Nadere Reformatie, zoals Brienens deze heeft gegeven.³³⁹ Sterker nog; Brienens beweert dat er in de prediking van de Nadere Reformatie geen sprake is van *beloftenprediking* maar van *gestaltenprediking*.³⁴⁰ De beloftenprediking wordt in de Nadere Reformatie volgens Brienens:

dezen; maar hy is uyt haar oogh, en zijn light gunste liefde en leeve gaat wegh, zoo dat de ziele doof blind en kreupel is, en laat haar zoo in een alleenheyt: herwaarts noch derwaarts vint zy Godt”.

³³⁷ À Brakel, *Sielroerende*, 30-32.

³³⁸ À Brakel, *Sielroerende*, 35.

³³⁹ Brienens, *Prediking*, 69-77.

³⁴⁰ Brienens, *Prediking*, 300.

*onbijbels versmald tot beloftenprediking voor een bepaalde klasse uit de verschillende soorten van hoorders. Men gaat in de prediking van de Nadere Reformatie uit van de situaties van de hoorders, van de gestalten der zielen, in plaats van te rekenen met de relaties, die God in zijn verbond en met zijn evangelie is aangegaan.*³⁴¹

Deze vlieger gaat in ieder geval niet op voor de prediking van À Brakel. Hoewel hij rekening houdt met verschillende gestalten, en de bevinding hiervan in zijn preken een grote rol krijgt, staan de beloften van God centraal. Van À Brakel geldt dan ook niet wat Brienens zegt over de prediking van de Nadere Reformatie in het algemeen, namelijk dat “de grond van de zekerheid [is] verlegd van Gods beloften in de kenmerken, in het eigen zieleleven en de eigen bevindingen.”³⁴² Integendeel: de grond van de zekerheid ligt bij À Brakel in Gods beloften, en daarom worden de kenmerken en bevindingen in À Brakels preken altijd gevolgd worden door Gods beloften. Dit alles valt te verklaren vanuit À Brakels verbondopvatting en de wijze waarop dit in zijn preken functioneerde (meer hierover in §3.2.4).

3.2.3 CLASSIFICERENDE PREDIKING

Brienens heeft beschreven hoe de bevindelijke prediking van de Nadere Reformatie uitmondde in een wijze van preken waarin sterk onderscheid werd gemaakt tussen hoorders. Dit gebeurde aan de hand van de zogeheten classificatiemethode. Tot in de finesses werd rekening gehouden met de staten en standen van mensen in de kerk. Opvallend genoeg is de eerste naam die Brienens bij deze classificatiemethode noemt die van Wilhelmus à Brakel. Nader onderzoek levert op dat hij als belangrijkste bron hiervoor het boekje *De Evangelieprediking* van Andries Bronsveld gebruikt, uit 1912.³⁴³ In §3.2.1 is aangetoond dat Bronsveld in zijn schrijven de plank mislaat wat betreft het boetelement in À Brakels prediking. De belangrijkste verklaring hiervoor moet gezocht worden in het feit dat Bronsveld zich baseerde op preken die door Hofman zijn aangevuld met of vertaald vanuit puriteins materiaal. Dit ondermijnt de validiteit van de belangrijkste bron die Brienens gebruikt om À Brakel in verband te brengen met de classificatiemethode.

In deze subparagraaf zal derhalve nieuw onderzoek gedaan worden naar de wijze waarop À Brakel gebruik maakte van de classificatiemethode in zijn preken. Dit onderzoek vindt plaats aan de hand van de volgende definitie van de classificatiemethode die Brienens geeft:

Vanuit een dogmatische schematiek van het geestelijk leven worden al de hoorders nauwgezet ingedeeld, gerubriceerd, in klassen ondergebracht en benaderd. Een uitgebreid skala van

³⁴¹ Brienens, *Prediking*, 301.

³⁴² Brienens, *Prediking*, 301.

³⁴³ Brienens, *Prediking*, 75.

*kenmerken wordt aangewend om bekeerden en onbekeerden en binnen deze twee hoofdkategorieën weer allerlei soorten van mensen te markeren.*³⁴⁴

Aangezien deze definitie overlap kent met de vorige subparagraaf, is het van belang helder te hebben wat het onderscheidende in deze subparagraaf is. Dat is met name gezocht in een onderzoek naar de wijze waarop À Brakel het geestelijk leven schematiseerde aan de hand van kenmerken van allerlei typen hoorders. Brienens concludeert hierover het volgende:

*Bij A Brakel treffen we niet alleen de duidelijk gemarkeerde cesuur aan tussen onbekeerden en kinderen Gods, maar tegelijk een ordelijke opsplitsing van deze aan de beide zijden van de cesuur, enerzijds in een vier, ja vijf klassen van onbekeerden, die de verzegeling van de Heilige Geest in onderscheiden manieren en maten (nog) missen en anderzijds in vier, ja vijf klassen van kinderen Gods, die in min of meerdere mate de verzegelende arbeid van de Heilige Geest kennen.*³⁴⁵

De onbekeerden zijn volgens Brienens bij À Brakel als volgt nader geclassificeerd: “onkundige, niet-begerende, onbekommerde, bewust-zondigende en zoekende onbekeerden”.³⁴⁶ De bekeerden zijn op vergelijkbare wijze geclassificeerd: “de kinderen Gods, die niets of iets van Gods genade in zich bespeuren, de nutteloos-bekommerden onder hen en de twijfelmoedigen en ten slotte ook de bewust-verzegelden.”³⁴⁷ Deze vergaande schematisering leidt ertoe dat Brienens À Brakel samen met Bernardus Smytegelt een plaats geeft in een gevorderde fase van de Nadere Reformatie, waarin de classificatiemethode zeer duidelijk aanwezig is en in een ordelijk schema verwerkt is.³⁴⁸ In deze subparagraaf wordt onderzocht of dit terecht is. Dit onderzoek vindt plaats middels een analyse van het functioneren van de classificatiemethode in de authentieke preken van À Brakel.

Om te beginnen is de cesuur tussen bekeerden en onbekeerden duidelijk herkenbaar, maar niet in alle preken even sterk aanwezig. In de preek over Joh. 5:35 is deze cesuur geheel afwezig. In de preken over Hoogl. 6:13 en Mk. 10:46-52 is de cesuur slechts in de inleiding aanwezig. À Brakel maakt dan duidelijk dat de preek niet over goddelozen, maar over kinderen van God gaat.³⁴⁹ In twee preken wordt een tegenstelling geschetst tussen de kinderen Gods en de goddelozen. Aan de hand van kenmerken van Gods kinderen wordt duidelijk of hoorders zich deze gestalte kunnen toe-eigenen. Dit

³⁴⁴ Brienens, *Prediking*, 75.

³⁴⁵ Brienens, *Prediking*, 124.

³⁴⁶ Brienens, *Prediking*, 124.

³⁴⁷ Brienens, *Prediking*, 124.

³⁴⁸ Brienens, *Prediking*, 124-125.

³⁴⁹ À Brakel, *Predicatie*, 10 en Hofman, *Triumph*, 322.

betreft allereerst de preek over Ps. 37:4, een Avondmaalspreek waarin À Brakel sterk benadrukt dat alleen Gods kinderen gerechtigd zijn om aan het Avondmaal te gaan.³⁵⁰ Ten tweede betreft dit de preek over Jes. 8:17, waarin hij spreekt over het onderscheid tussen wedergeborenen en onwedergeborenen.³⁵¹ Wat betreft de dogmatische schematiek van het geestelijk leven is er bij À Brakel dan ook duidelijk sprake van een indeling tussen bekeerden en onbekeerden. Bovendien worden kenmerken aangewend om deze van elkaar te onderscheiden. Op dit punt strookt À Brakels prediking volledig met Brienens definitie van de classificatiemethode.³⁵²

Als Brienens echter spreekt over het “binnen deze twee hoofdkategorieën weer allerlei soorten van mensen te markeren [volgens een] dogmatische schematiek van het geestelijk leven”,³⁵³ valt dit niet terug te zien in de preken van À Brakel. Er zijn slechts twee subcategorieën te onderscheiden die in meer dan één preek langskomen. Dit zijn de bekommerden en de zwakgelovigen. Deze categorieën hebben één ding gemeenschappelijk: beide hebben moeite met de toe-eigening des heils. In zekere zin zijn dit de twee subcategorieën die het dichtst bij de cesuur staan. De bekommerden staan net vóór de toe-eigening, en vragen zich af of het ook voor hen is. De zwakgelovigen zijn één stap verder: ze hebben het toegeëigend, maar vragen zich af of het in hun geval wel echt is geweest. À Brakel sprak beide soorten mensen apart toe in zijn *applicatio*. Een aparte toepassing voor bekommerden komt voor in de preken over Hoogl. 6:13, Jes. 8:17 en Mk. 10:46-52.³⁵⁴ Een aparte toepassing voor zwakgelovigen komt voor in de preken over Ps. 37:4, Hoogl. 6:13, en Mk. 10:46-52.³⁵⁵ Dit zijn twee subcategorieën waarvan gezegd kan worden dat ze volgens een bepaalde schematiek in de preken van À Brakel werden ingedeeld.

Naast deze twee ‘vaste’ subcategorieën zijn er verschillende soorten hoorders die À Brakel slechts één keer toespreekt in de vijf preken. Deze soorten hoorders worden niet toegesproken vanuit een dogmatische schematiek, maar vanuit homiletische overwegingen. Telkens valt namelijk vanuit het thema van de preek te begrijpen waarom À Brakel juist deze soorten hoorders inbrengt. In de preek over Hoogl. 6:13 spreekt À Brakel ‘luie christenen’ aan, een subcategorie die past binnen het thema van de preek: Christus die Zijn afdwalende Kerk roept om terug te keren.³⁵⁶ In de preek over Ps. 37:4 spreekt À Brakel tijdgelovigen aan. Dit past binnen het thema van de preek: het verlustigen in

³⁵⁰ Hofman, *Verlustiging*, 49-50.

³⁵¹ Hofman, *Sielroerende*, 23.

³⁵² Brienens, *Prediking*, 75.

³⁵³ Brienens, *Prediking*, 75.

³⁵⁴ À Brakel, *Predicatie*, 43, idem, *Sielroerende*, 31 en Hofman, *Triumph*, 328.

³⁵⁵ Hofman, *Verlustiging*, 49, À Brakel, *Predicatie*, 51 en Hofman, *Triumph*, 328.

³⁵⁶ À Brakel, *Predicatie*, 33.

de Heere. In principe kennen alleen Gods kinderen deze verlustiging, maar tijdgelovigen zijn er ook mee bekend.³⁵⁷ In de preek over Mk. 10:46-52 spreekt À Brakel verschillende groepen hoorders aan om hen uit te nodigen voor het Avondmaal. Zij worden allen toegesproken met een belofte.³⁵⁸ In de preek over Jes. 8:17 spreekt À Brakel in het bijzonder twee groepen christenen aan: christenen die in duisternis wandelen en het idee hebben dat God Zijn aangezicht voor hen verbergt, en zij die in het licht wandelen en zich niet kunnen voorstellen dat God Zijn aangezicht voor Zijn kinderen zou verbergen.³⁵⁹ Opnieuw is duidelijk te zien dat dit gekoppeld is aan het thema: de verberging van Gods aangezicht.

EVALUATIE

Nu alle soorten hoorders die À Brakel in zijn preken aanspreekt zijn geanalyseerd, is het mogelijk om de balans op te maken wat betreft het gebruik van de classificatiemethode. Dit wordt gedaan tegen de achtergrond van wat Brienens hierover heeft geschreven. Geconcludeerd wordt dat een duidelijke cesuur waar te nemen is tussen kinderen van God en ongelovigen. Om deze cesuur te verhelderen, noemt À Brakel kenmerken van Gods kinderen. Deze kenmerken hebben een pastorale toonzetting, en zijn bedoeld om worstelende hoorders te helpen met de toe-eigening des heils. Die bedoeling zit diep verweven in À Brakels prediking. Hij had veel aandacht voor hen die worstelden met de toe-eigening des heils. Dit hangt samen met het feit dat zowel de bekommerden als de zwakgelovigen, die elk op hun manier worstelen met de toe-eigening des heils, een min of meer vaste plek hadden in À Brakels preken. Op dit punt zien we een lichte afwijking van Brienens definitie van de classificatiemethode. Brienens sprak immers van een “dogmatische schematiek van het geestelijk leven”.³⁶⁰ Bij À Brakel is de schematiek niet zozeer dogmatisch, maar vooral pastoraal. Naast deze vaststaande schematiek in de preken van À Brakel worden in de verschillende preken uiteenlopende soorten hoorders toegesproken. Ook deze gevallen zijn niet dogmatisch te verklaren, maar eerder homiletisch.

Het pastorale en homiletische primaat in de preken van À Brakel leidt er bovendien toe dat er in zijn preken geen sprake is van een “ordelijke *opsplitsing* van [onbekeerden en kinderen Gods], enerzijds in een vier, ja vijf klassen van onbekeerden [...] anderzijds in vier, ja vijf klassen van kinderen Gods”.³⁶¹ Deze woorden van Brienens, waarmee hij concludeert over het gebruik van de

³⁵⁷ Hofman, *Verlustiging*, 49.

³⁵⁸ Dit betreft bekommerden, zwakgelovigen, gelovigen die tekortschieten in de heiliging en gelovigen die verlangen naar intiemere gemeenschap met God. Zie Hofman, *Triumph*, 328-329.

³⁵⁹ À Brakel, *Sielroerende*, 12-13.

³⁶⁰ Brienens, *Prediking*, 75.

³⁶¹ Brienens, *Prediking*, 124.

classificatiemethode bij À Brakel, zijn onterecht. Brienens baseerde zich daarbij immers op preken uit *De Waare Christen*, waarvan in het tweede hoofdstuk aangetoond is dat deze niet te beschouwen zijn als authentieke preken. Deze preken hebben Brienens op een verkeerd pad gezet. Hij wist dit uiteraard niet. In de wijze waarop hij de prediking van À Brakel beschrijft, valt echter wel een zekere ambivalentie op. Hoewel hij in een enkele preek een duidelijke en ordelijke behandeling van hoorders tegenkwam, moest hij toegeven dat dit niet in elke preek het geval was. Sterker nog: er waren preken waarin de classificatie niet of nauwelijks terug te zien was.³⁶² Brienens heeft À Brakels gebruik van de classificatiemethode dan ook getypeerd als: “soms *zeer duidelijk* [...] en in een *ordelijk schema* verwerkt”.³⁶³ Die duidelijkheid en ordelijkheid is echter ver te zoeken in de authentieke preken van À Brakel.

Dit leidt ertoe, dat Brienens keuze afgewezen moet worden om À Brakel samen met Smytegelt een plek te geven “in een *volgende fase* van de prediking van de Nadere Reformatie, in de periode na G. Voetius.”³⁶⁴ Deze periode werd gekenmerkt door een duidelijker en schematischer gebruik van de classificatiemethode dan bij bijvoorbeeld Voetius en Van Lodensteyn. In deze subparagraaf is duidelijk geworden dat À Brakels gebruik van de classificatiemethode niet zo duidelijk en schematisch is als Brienens heeft voorgesteld. In werkelijkheid liggen Smytegelt en À Brakel ver uit elkaar wat betreft het gebruik van de classificatiemethode. Smytegelt gebruikte de classificatiemethode “op overduidelijke wijze.”³⁶⁵ Hiervan is bij À Brakel geen sprake, wellicht uitgezonderd zijn aandacht voor mensen die worstelen met de toe-eigening des heils. Verder zegt Brienens over Smytegelts preken: “Telkens wordt, speciaal in de toepassing, de grote cesuur getrokken tussen bekeerden, wedergeborenen en onbekeerden, onwedergeborenen.”³⁶⁶ Hiervan is eveneens geen sprake bij À Brakel, getuige het feit dat deze cesuur soms in de *applicatio* wordt genoemd, maar even vaak in de inleiding wordt aangegeven. De cesuur staat bij À Brakel eerder op de achtergrond, waar deze bij Smytegelt op de voorgrond staat. Ten slotte zegt Brienens: “Steeds is er deze volgorde: eerst worden de onbekeerden in hun onderscheiden stand getypeerd en toegesproken, daarna komen de bekeerden als bekommerden, bevestigden en middellijk en onmiddellijk verzekerden aan de beurt.”³⁶⁷ Deze conclusie, over het stelselmatig gebruik van de classificatiemethode bij Smytegelt, is op geen enkele manier van toepassing op de preken van À Brakel.

³⁶² Brienens, *Prediking*, 124-125.

³⁶³ Brienens, *Prediking*, 125.

³⁶⁴ Brienens, *Prediking*, 125.

³⁶⁵ Brienens, *Prediking*, 136.

³⁶⁶ Brienens, *Prediking*, 136.

³⁶⁷ Brienens, *Prediking*, 136-137.

À Brakels gebruik van de classificatiemethode past beter in de periode vóór Smytegelt. Deze periode wordt door Brienens beschreven als “de preken uit de kring van G. Voetius”.³⁶⁸ In §3.1 is reeds gebleken dat À Brakel wat zijn preekmethode betreft tot deze kring gerekend mag worden. Dezelfde conclusie moet getrokken worden wat betreft À Brakels gebruik van de classificatiemethode. Brienens heeft uit de kring van Voetius de preken van Voetius en Van Lodensteyn geanalyseerd. Met Voetius heeft À Brakel gemeen dat de classificering van hoorders minder vergaand is dan bij Smytegelt. Het lijkt er echter op dat Voetius op dit punt nog dichterbij Smytegelt stond dan À Brakel. Uit Voetius’ preken concludeert Brienens namelijk dat er sprake is van een dogmatische schematisering van het geestelijk leven: “eerst worden steeds de mond-christenen etc. aangesproken, daarna komen de kinderen Gods aan de beurt.”³⁶⁹ À Brakels preken zijn minder schematisch, en de kinderen Gods komen gedurende de hele preek aan bod. Hierin lijkt À Brakels prediking meer op de prediking van Van Lodensteyn. In de preken van Van Lodensteyn is “niet veel orde” te bespeuren wat het gebruik van de classificatiemethode betreft.³⁷⁰ Zijn preken waren meer mystiek en bevindelijk gekleurd; zijn toepassingen geschiedden op een minder geordende wijze dan in het geval van bijvoorbeeld Voetius en Smytegelt.³⁷¹ Deze elementen passen goed bij wat tot nu toe in dit hoofdstuk is opgediept uit de preken van À Brakel. Hieruit wordt geconcludeerd dat À Brakels prediking meer verwantschap vertoont met Van Lodensteyn dan met Voetius en Smytegelt.

3.2.4 VERBONDSPREDIKING

Een centraal thema in À Brakels theologie is het genadeverbond. Dat is bijvoorbeeld te zien in de ondertitel van *De Redelijke Godsdienst: In welke de Goddelijke waarheden van het genadeverbond worden verklaard*. Van Vlastuin heeft hier recentelijk over gepubliceerd vanuit een onderzoek naar *De Redelijke Godsdienst*.³⁷² Hij stelt onomwonden: “À Brakel is een verbondstheoloog”.³⁷³ Het functioneren van de verbondsleer in de prediking van À Brakel is echter nog niet eerder onderzocht. Deze subparagraaf brengt daar verandering in. Daarbij valt op te merken dat deze thematiek kort na À Brakels overlijden is aangestipt door zijn ambtgenoot Abraham Hellenbroek. In een lijkpredicatie memoreerde hij zijn hoorders aan het volgende:

Wat heeft hy een Licht onder u gebracht ontrent de Onderhandeling van de Ziele met de Heere Jezus op het Verbond der Genade; en hoe men, langs zo eene Verbondmaking, God op de

³⁶⁸ Brienens, *Prediking*, 102.

³⁶⁹ Brienens, *Prediking*, 108.

³⁷⁰ Brienens, *Prediking*, 116.

³⁷¹ Brienens, *Prediking*, 116-117.

³⁷² Van Vlastuin, *Fruitfulness*.

³⁷³ Redactie, ‘Brakels’.

*Beloften aenneemt, en zig aan den Heere Jezus overgeeft? Misschien met zo veel klaarheids en zo Euangelisch, als nooit voorheen: zynde dat zyn byzonder Talent: hoe veelen, die meer wettisch geleid wierden en handelden, is hy daar in tot eene zeldzame handleiding geweest?*³⁷⁴

Naar Hellenbroeks getuigenis was het genadeverbond dus een centraal thema was in À Brakels prediking. In hoeverre is dat terug te zien in de preken van À Brakel, en hoe functioneert dit?

Voordat die vraag beantwoord wordt, wordt eerst gekeken naar thema's die hiermee samenhangen. In zijn *Redelijke Godsdienst* komt À Brakel voorafgaand aan het genadeverbond (hoofdstuk 16) te spreken over onder andere de uitverkiezing (hoofdstuk 6), het verbond der verlossing (hoofdstuk 7) en het verbond der werken (hoofdstuk 12). Deze thema's spelen dan ook op de achtergrond van À Brakels spreken over het genadeverbond. Opvallend is echter dat deze thematiek nauwelijks aangeraakt wordt in de preken. De uitverkiezing en het verbond der werken worden bijvoorbeeld in geen enkele preek expliciet genoemd.³⁷⁵ Het verbond der verlossing komt één keer langs, in de preek over Mk. 10:46-52: "is ymant verlege om *hulpe*, gy moet geloovig *roepen*; daer toe most men *hem* erkennen van *God* in den *Raad des Vredes* daer toe gestelt, en van de *Vader* zelfs in de *eerste Belofte* voorgestelt".³⁷⁶

Het genadeverbond speelt in À Brakels preken een prominentere rol dan de zojuist genoemde thema's. In de preek over Jes. 8:17 wijdt À Brakel uit over de achtergrond van het genadeverbond. Dit verbond werd opgericht met het huis van Jakob, en is in het Nieuwe Testament verbreed tot de Kerk.³⁷⁷ Wat dit voor verbond is, zegt À Brakel kernachtig in de preek over Ps. 37:4: "in het *Verbont der genade* geeft *God* zich zelve weg: een wondere zaak, en zoo krijgt een *Bontgenoot* regt in *God*, als zijn *God*".³⁷⁸ Dit is de enige wijze waarop een mens toegang krijgt tot God, houdt À Brakel zijn hoorders voor:

³⁷⁴ Hellenbroek, *Rouw-klagt*, 24.

³⁷⁵ Hierbij moet worden opgemerkt dat de *gedachte* van de uitverkiezing wel een rol speelt in À Brakels preken. In de preek over Mk. 10:46-52 spreekt À Brakel over "de vryheid van zijn *uytdeeling*" (Hofman, *Triumph*, 323) en "het groote *heyl* uwer uytverkoorene" (idem, 329). In de preek over Jes. 8:17 spreekt À Brakel over ongelovigen: "en zoo gaan zy met grote schrede na de helle, ten zy dat Godt uyt enkele liefde haar wiert een Godt des aanzien" (À Brakel, *Sielroerende*, 6).

³⁷⁶ Hofman, *Triumph*, 324.

³⁷⁷ À Brakel, *Sielroerende*, 10: "den huyzen Jacobs [...] uyt welke ook verwaght wiert de Missias, en met welke de Heere een verbont hadde opgereght, dat hy haar zoude zijn tot een Godt, en dat zy hem zoude zijn tot een volk; maar in de tweede plaatse moet men hier verstaan, de waare kerke en geloovige die de reghte nakomelinge van Abraham waren en niet het gemeene volk", cf. À Brakel, *Latreia*, deel 1, hoofdstuk 16, 367-369.

³⁷⁸ Hofman, *Verlustiging*, 46.

*Een verlege en begerige ziele; die dit gelezen of gehoord hebbende vraegt, zou ik ook mogen komen tot God in Christ en my in hem, als mijn God, mogen verlustigen? en ziende dat dit op een Verbonts-wyze kan en mag geschieden, zoo krijgt zy vrymoedigheid, en geeft de hant aen den Heere, en komt zoo in 't Verbont met den Heere, en wil hem ook hebbe tot haer God, en grypt zoo de Hoofd-belofte van het Verbont aen, welcke is: Ik zal haar tot een God zijn. Zie daer dan, die God is nu ook mijn God, zegt zoo een ziele, en zal nu voor my alles zijn, gelijk hy zig heeft aengeboden*³⁷⁹

Deze citaten passen uitstekend bij de eerdergenoemde woorden van Hellenbroek, die in zijn lijkpredicatie sprak over À Brakels bijzondere talent om licht te brengen “ontrent de Onderhandeling van de Ziele met de Heere Jezus op het Verbond der Genade; en hoe men, langs zo eene Verbondmaking, God op de Beloften aenneemt, en zig aan den Heere Jezus overgeeft”.³⁸⁰ In het vervolg van deze subparagraaf wordt nader ingegaan op een tweetal aspecten uit dit citaat: allereerst Gods beloften, en ten tweede de verbondsonderhandelingen op basis van deze beloften. Hoe functioneren deze aspecten in de authentieke preken van À Brakel?

GODS BELOFTEN

In de *Redelijke Godsdienst* valt op dat Gods beloften een centrale rol spelen in À Brakels denken over het genadeverbond. De eerste betekenis van het woord ‘verbond’ die À Brakel noemt is: “een onveranderlijke belofte”.³⁸¹ Het genadeverbond is opgericht tussen God en mensen. Gods beloften (À Brakel gebruikt de woorden ‘conditiën’ en ‘voorwaarden’ als synoniemen) zijn onveranderlijk. Het zijn de beloften van het genadeverbond; God belooft verlossing en zegen aan “den genen, die met hem in dit verbondt willen treden.”³⁸² Deze mensen hoeven hier zelf niets voor terug te doen. Er zijn geen voorwaarden of eisen van het verbond. Zelfs het *willen* of *geloven* van de mens kan geen conditie genoemd worden – hooguit een bekwaamheid waarmee mensen God op de beloften van het verbond aannemen.³⁸³

Ook in de preken van À Brakel spelen de beloften een grote rol. Daarbij is veel aandacht voor de “*Hoofd-belofte* van het Verbont [...], welcke is: *Ik zal haar tot een God zijn.*”³⁸⁴ Dit citaat uit de preek over Ps. 37:4 laat zien dat de hoofdbelofte van het genadeverbond is dat God Zichzelf aanbiedt aan

³⁷⁹ Hofman, *Verlustiging*, 47-48.

³⁸⁰ Hellenbroek, *Rouw-klagt*, 24.

³⁸¹ À Brakel, *Latreia*, deel 1, hoofdstuk 16, 347.

³⁸² À Brakel, *Latreia*, deel 1, hoofdstuk 16, 353.

³⁸³ À Brakel, *Latreia*, deel 1, hoofdstuk 16, 357-358.

³⁸⁴ Hofman, *Verlustiging*, 47-48.

zondaren – de bron van alle zaligheid.³⁸⁵ Als iemand deze belofte wil aannemen, legt À Brakel in de preek over Mk. 10:46-52 uit, dan moet hij tot de Heere Jezus “geloovig roepen; daer toe most men hem erkennen van God in den Raad des Vredes daer toe gestelt, en van de Vader zelfs in de eerste Belofte voorgestelt”.³⁸⁶ À Brakel is er in de preek over Ps. 37:4 duidelijk in, dat iedereen op grond van Gods beloften tot Hem mag komen: “Wel komt, gy meugt ‘er u op uytlaten, de Heere wilt wel hebben, daer toe is het Woord, en alle de Beloften, ja ‘t heele Evangelium: des Heeren natuur is zoo mede deelzaam en daer toe zijt gy genodigt”.³⁸⁷ Hieraan is duidelijk te zien dat À Brakel een echte belofteprediker was. Iedereen wordt in zijn preken tot Gods heil genodigd en het ingaan op deze nodiging is niet verbonden aan welke voorwaarde dan ook.³⁸⁸

Er is echter wel een bekwaamheid nodig; mensen moeten wel *willen*, ze moeten de beloften van het genadeverbond *begeren*. Velen treden niet in het genadeverbond omdat ze dit niet *zoeken*, legt À Brakel uit in zijn *Redelijke Godsdienst*.³⁸⁹ In de preken treft ons dit accent eveneens, maar dan in positieve zin. Zij die willen, begeren en zoeken wordt Gods heil beloofd. Zoekers zullen het heil van God vinden, belooft À Brakel in de preek over Mk. 10:46-52: “laet ons maer aenhouden die zoekende zijn. Hy zal hem noch wel eens openbare, en zoo hem omkeeren na ons toe”.³⁹⁰ Begerige zielen worden in de preek over Jes. 8:17 opgeroepen om Jezus aan te grijpen met de belofte dat Hij hen niet zal uitwerpen:

*wie dat maar wil zoo gy maar begerigh zijt stelt u 't Evangelium en den Heere Jezus voor, en grijpt hem aan door het geloove en brengt hem zoo in de binne Kamer van u herten en al die heerlijke dingen die hy u in de beloften presenteert vat die aan want al die maar tot hem comt die en zal hy niet uyt werpen*³⁹¹

Op vergelijkbare wijze worden twijfelende zoekers in de preek over Ps. 37:4 opgeroepen om bezig te zijn in de dingen van God, dan zal God Zijn beloften vervullen: “al kont gy het ook noch zoo klaer niet zien zonder twijffeling, houd u daer in werkzaam, en God zal zich noch nader openbaren.”³⁹² Hetzelfde zien we gebeuren in de preek over Hoogl. 6:13. À Brakel belooft Gods heil aan hen die worstelen met de toe-eigening des heils: “Daerom schoon gij de regte gestalte in u niet en vindt, gij roept en schreijt

³⁸⁵ Dit is ook de eerste belofte die À Brakel noemt in de *Redelijke Godsdienst*, zie à Brakel, *Latreia*, hoofdstuk 16, 354.

³⁸⁶ Hofman, *Triumph*, 324.

³⁸⁷ Hofman, *Verlustiging*, 52.

³⁸⁸ Cf. À Brakel, *Latreia*, deel 1, hoofdstuk 16, 357-358.

³⁸⁹ À Brakel, *Latreia*, deel 1, hoofdstuk 16, 363.

³⁹⁰ Hofman, *Triumph*, 323.

³⁹¹ À Brakel, *Sielroerende*, 34.

³⁹² Hofman, *Verlustiging*, 48.

en voelt u gebrek weest voorseker dat de heere u sal te regte brengen, wagt maer hij sal sekerlijk komen en niets vertoeven, want hij die 't belooft heeft is getrouw: heb moed."³⁹³ Telkens weer stelt À Brakel zo de vervulling van Gods beloften in het vooruitzicht van hen die willen, begeren en zoeken. Zij mogen zeker weten dat Gods beloften waargemaakt zullen worden in hun levens.³⁹⁴

À Brakel wist echter heel goed dat niet iedereen die van harte wil, begeert en zoekt ook onmiddellijk het genadeverbond inwilligt. De toe-eigening des heils is hiertoe nodig, en velen hebben hier moeite mee. À Brakel had veel aandacht voor hen. De 'bekommerden' en 'zwakgelovigen' zijn de enige twee gestalten die een min of meer vaste plaats hadden in À Brakels preken (cf. §3.3). À Brakel wijst ze er voortdurend op dat ze God op de voorwaarden van het verbond mogen aannemen. Telkens weer wijst À Brakel op deze voorwaarden; die in zichzelf niets minder dan beloften zijn. Wie worstelt met de toe-eigening moet niet naar zichzelf, maar naar Gods beloften kijken. Die zijn genoegzaam – en zelfs met het kleinste geloof kan het genadeverbond op grond van deze beloften worden ingewilligd, zo houdt À Brakel zijn hoorders voor. In de preek over Jes. 8:17 bijvoorbeeld: "ô Soekt maar met die vrouwe de Heere Jezus van achteren aan te raaken en zijt verzeekert daar zal kragt van hem uyt gaan, denkt zoo dikmaals als de Heere u een Schriftuur Plaets ofte belofte te binnen laet koomen dat hy u dan lockt, en gelooft dan maar".³⁹⁵ Dezelfde boodschap heeft À Brakel voor zijn hoorders aan het slot van de preek over Hoogl. 6:13.³⁹⁶

Ten slotte valt erop te wijzen dat À Brakel in zijn *applicatio* zijn hoorders ook heel concrete beloften doet, afgestemd op hun staat en stand. Dit onderdeel neemt in de preken over Ps. 37:4 en Mk. 10:46-52 maar liefst een vijfde van de preek in beslag.³⁹⁷ Wie bekommerd is en zoekt naar rechtvaardiging zal ontvangen waar hij naar zoekt. Wie zwakgelovig is en zoekt naar de zekerheid van het geloof zal dit eveneens ontvangen. Wie naar meer heiliging verlangt wordt de Heilige Geest

³⁹³ À Brakel, *Predicatie*, 48.

³⁹⁴ Cf. À Brakel, *Sielroerende*, 31: "Wenst ghy niet dat gy maar het voorwerp moght weeze van zijn [Jezus'] liefde om hem weder lief te hebben? zouw dat u lust niet weezen, en wenst gy hem niet te dienen en te vreezen als een Vader; wout ghy niet alles om Jezu wil abandonneeren, en zoud gy niet wel hebben willen dat Jezus u herte verbeeterde om na hem te gelijken; wel ik wil u verzekeren dat hy tot u weeder keeren zal, hy zeght dat hy zijn liefde eens in u herte uyt stort en wil".

³⁹⁵ À Brakel, *Sielroerende*, 34.

³⁹⁶ "Denkt soo niet men moet dit of dat doen, om seker te wesen van sijn staet [...] gij moet soo op de volmaektheden niet staen, en eijgen goede gestalten soo gij maar u overgeeft, soo als gij bendt, de heere sal u formeeren na sijn welgevallen [...]. Hij sal u in sijn armen dragen en Lijden u hier na zijn raet, door alle distelen en doorenen, en dorre plaetsen, en sal u door het geloove in zijne kragt bewaren tot zijn hemelsch koningrijke, en u eens geven de weg geleijde kroone en eeuwige heerlijkheit door Jesu Christi onsen heere. Amen" (À Brakel, *Predicatie*, 53-54).

³⁹⁷ Hofman, *Triumph*, 328-329 en idem, *Verlustiging*, 48-50.

beloofd.³⁹⁸ In de vorige subparagraaf is duidelijk geworden dat dit samenhangt met de classificatiemethode die de prediking van de Nadere Reformatie kenmerkte. In de preken over Hoogl. 6:13 en Jes. 8:17 komen in de *applicatio* minder ‘soorten’ hoorders aan bod: deze preken gaan resp. over ‘afdwalende gelovigen’ en ‘gelovigen die Gods nabijheid missen’. De afdwalende gelovigen worden opgeroepen om terug te keren met de volgende belofte: “hij heeft het beloofd u niet te verstooten”.³⁹⁹ De gelovigen die Gods nabijheid missen worden opgeroepen om Hem te verbeiden: “de grondt van haar waghten is de Goddelyke belofte; want zy wil zeggen, om dat de Heere tot my gesproken heeft, daarom wil ik vaste op den Heere staan, ende my op zijne beloften zeekerlijk verlaaten.”⁴⁰⁰ Ja, wie op Hem wacht ontvangt de volgende belofte: “hy zal gewisselyk koomen en niet achter blyven.”⁴⁰¹ Uit dit alles blijkt dat À Brakel er grondig van overtuigd was dat God in de prediking het heil belooft, en dat Hij dit doet middels de beloften die de predikant zijn hoorders voorhoudt. Zo valt te verklaren waarom Gods beloften zo prominent aanwezig zijn in À Brakels preken.

DE VERBONDSONDERHANDELING

In zijn *Redelijke Godsdienst* legt À Brakel uit dat het wezen van het verbond gevonden wordt in de wederzijdse bewilliging. In het voorgaande is gewezen op Gods rol in de wederzijdse bewilliging: Hij presenteert de voorwaarden van het verbond en lokt de zondaar aan. In dit onderdeel staat de menselijke bewilliging centraal. In zijn *Redelijke Godsdienst* noemt À Brakel dit het aannemen van de voorwaarden van het verbond, waarna een zondaar recht krijgt op de goederen van het verbond.⁴⁰² Naar Hellenbroeks getuigenis was À Brakel gespecialiseerd in deze onderdelen: hij wist als geen ander mensen te helpen in het onderhandelen van de ziel met Jezus Christus op de beloften van het genadeverbond.⁴⁰³ Hoe krijgt dit vorm in de preken van À Brakel?

Deze onderhandelingen beginnen bij de roeping van God, waarmee Hij de zondaar uitnodigt tot het genadeverbond. In zijn *Redelijke Godsdienst* maakt À Brakel onderscheid tussen de inwendige en uitwendige roeping.⁴⁰⁴ In zijn preken speelt dit geen expliciete rol, maar wordt wel duidelijk dat de inwendige roeping herkend kan worden door, opnieuw: het willen, begeren en zoeken. Zo in de preek over Mk. 10:46-52: “Als Jezus tot hem roept, *die dorst heeft die kome, en die wil neme de watere des levens om niet* Openb. 22:17.”⁴⁰⁵ Wie zich ellendig voelt terwijl hij het heil wel begeert mag Gods

³⁹⁸ Hofman, *Triumph*, 328-329 en idem, *Verlustiging*, 48-50.

³⁹⁹ À Brakel, *Predicatie*, 42-43.

⁴⁰⁰ À Brakel, *Sielroerende*, 12.

⁴⁰¹ À Brakel, *Sielroerende*, 25.

⁴⁰² À Brakel, *Latreia*, deel 1, hoofdstuk 16, 359.

⁴⁰³ Hellenbroek, *Rouw-klagt*, 24.

⁴⁰⁴ Cf. À Brakel, *Latreia*, deel 1, hoofdstuk 30, 701-738.

⁴⁰⁵ Hofman, *Triumph*, 327.

roepstem horen: “O! als *Jezus* ook nu noch *roept*, wel hebt *goede moet* elendigen, hy heeft voorgenomen u zijn *genade* en *goetheid* te bewijzen.”⁴⁰⁶ In deze Avondmaalspreek is de nodiging en de roeping ruim: “Nu de tijt van ’t *Avontmaal* daer is, is ’er ook een *stemme* van *Jezus*, die voor af roept, *komt etet vrinden, en drinket ô liefste!*”⁴⁰⁷ Dit is ook te zien in de preek over Ps. 37:4: “Wel *Kinderen Gods*, komt gy, voor u is ’t *Brood* en de *Wijn*, *Jezus* roept u”.⁴⁰⁸

In de preek over Hoogl. 6:13 klinkt de roepstem eveneens: “En dat komt Christus hier ook al voor, met zijn ernstig en medoogent roepen keert weder, keert maer weder ik sal u aennemen; ik sal de uwe zijn, en gij sult de mijne zijn, grijpt maer moet, keert u tot mij soo als gij zijt ik sal toonen dat ik een goede harder ben.”⁴⁰⁹ Op verschillende momenten in deze preek heeft À Brakel aandacht voor hoe deze roeping tot mensen komt, en hoe deze roeping weerklinkt vindt in hun hart tot geloof en bekering. Zeer uitvoerig handelt hij hierover in het volgende citaat:

*Maer yemand mogte vragen hoe is dat, Christus roept en vermaent? Ist dan de kragt van den mensche om hem te bekeeren? En op te staen? Antwoorde. Gantsch niet de mensche heeft geen vermogen, nog tot de eerste bekeeringe, nog tot de tweede, als hij vervallen is. De heere moet hem voor-kome met zijn genade, en hem Instorten het willen en het wercken. Maer godt wil die Instortende genade aen haer wercken, door soodanig middel Gelijk hij riep tot Lazarus komt uijt en doordat roepen de kragt gaf om uijt te komen. En soo eijst hij nog, en gebiet niet tevergeefs, maer kragtdadelijk, sijn kinderen om haer te doen opvolgen, en op het woort mercken en desselfs bevel doet uijt werken.*⁴¹⁰

Telkens weer wordt zo in de preken van À Brakel duidelijk dat Christus’ roepstem welmenend is, dat Hij ernaar verlangt dat de beloften van het genadeverbond door alle hoorders worden aangenomen. Hier komt het bevindelijke element weer naar voren: “Ja dewijle ik u liefhebbe soo hebbe ik Lust tot u, laet mij uwe stemme hooren, en u gedaente sien mijne suster mijn bruijt hoog. 4: ‘t is of Christus zijde eij Laet mij niet te vergeefs roepen, maer komt laet ons de soetigheijt plegen”.⁴¹¹ Dit vraagt natuurlijk wel een antwoord op Christus’ roeping: “Christus moet u roepen, en sijn roepen u doen roepen soeckt uwen knecht, en seggen dan wederom ik soecke u aangesigte met david: ps:27.”⁴¹²

⁴⁰⁶ Hofman, *Triumph*, 327.

⁴⁰⁷ Hofman, *Triumph*, 328.

⁴⁰⁸ Hofman, *Verlustiging*, 52.

⁴⁰⁹ À Brakel, *Predicatie*, 13.

⁴¹⁰ À Brakel, *Predicatie*, 16-17.

⁴¹¹ À Brakel, *Predicatie*, 15.

⁴¹² À Brakel, *Predicatie*, 27.

Dit antwoord, de menselijke kant van de verbondsonderhandelingen, is onmisbaar. Tegelijkertijd bestaat dit antwoord simpelweg uit het ontvangen van wat God belooft. Dit element komt met name in de preek over Mk. 10:46-52 sterk naar voren: “Wel de *Heere wagt* ook op u, om u *genadig* te zijn: ja het geschiet om datje tot hem zou komen, als hy tot u roept, *ziet hier ben ik*.”⁴¹³ Of met andere woorden: “Als hy aen de *deure* van u *herte* staet en klopt, om daer in te wille zijn, wel doet dan ook open, want hy komt met heyl, Apoc. 3:20”.⁴¹⁴ Wie daarbij belemmerd wordt door zijn moeite met de toe-eigening, wordt door À Brakel pastoraal onderwezen in de vorm die dit antwoord mag krijgen: “konje niet met *vrymoedigheid*, doet het met *ootmoedigheid*: konje ook niet *geloovig* gaen, maer blyft als zitten by u zonde en elende; ô roept evenwel noch, *Heere Jezu ontfermt u mijner*.”⁴¹⁵ Uiteindelijk gaat het erom dat mensen naar Jezus toegaan: “O! staet maer op, gy die ’t oog op *Jezus* geworpen hebt, om *rechtveerdigmakinge*, en *heylygmakinge*, en gaet na hem toe [...] de *ziele* moet na *Jezus* toe, om zijn gunstig *aangezicht* te genieten.”⁴¹⁶

Dezelfde verhouding tussen roeping en gelovig ontvangen wordt in de andere preken gevonden. In de preek over Ps. 37:4 worden concrete instructies voor deze verbondsonderhandelingen gegeven:

*Nu deze 2 dingen bekeer ik van u: 1. Gy moet nu met een volveerdig herte zeggen, de Heere zal mijn lust hebben, of daer zalder geen zijn, al was daer geen vrugt van te genieten in deze werelt. 2. Kiest deze zaak met een resolutie, zeggende in gehoorzaamheid, ik zal het doen, en zouje niet? Gy meugt het doen, ja gy moet het doen. [...] Gy zult mogelijk zeggen, ik woude het wel eens genieten: Wel komt, gy meugt ’er u op uytlaten, de Heere wilt wel hebben, daer toe is het Woord, en alle de Beloften, ja ’t heele Evangelium: des Heeren natuur is zoo mede deelzaam en daer toe zijt gy genodigt: laet dan u heele geest maer uyt, en zegt: Ik zal het kiezen, om dat ik het mach kiezen: ja gy moet het kiezen, anders versmaet gy den Heere.*⁴¹⁷

In de preek over Hoogl. 6:13 wordt dezelfde taal gebruikt: “Elk ga dan in zijn eigen boesem, en brenge hemselven bij Christi”.⁴¹⁸ De spanning tussen Gods roeping en het menselijke antwoord is ook aanwezig in het volgende citaat:

⁴¹³ Hofman, *Triumph*, 326

⁴¹⁴ Hofman, *Triumph*, 326

⁴¹⁵ Hofman, *Triumph*, 325

⁴¹⁶ Hofman, *Triumph*, 327.

⁴¹⁷ Hofman, *Verlustiging*, 52.

⁴¹⁸ À Brakel, *Predicatie*, 22.

Daerom isser iemand die bedroeft is, regt, u op steekt, ten minsten uwe handt uijt; want daer isser een die tot hem roept om hem te helpen, Ledt ende merckt op zijne stemme en verandert dit sijn gebeden en roepen in een gebedt, seggende: soeckt uwen knegt, treckt mij, heere, ende ik sal u naloopen, de heere sal u voorseker opwecken, want tot dien eijnde streckt zijn roepen blijft doch soo niet liggen, want dat streckt tot onëere van uwe godt, want daer in wort hij verheerlijkt: dat men ter kere zig tot hem bekeert [...]. Derhalven blijft niet agter komt dog weder gij gij afkeerige, zal men vallen en niet opstaan, gij soudt anders toone als of godt niet waerdig ware om tot hem te kome, gij soudt klaer toonen, dat gij niet Lettet op zijne wegen.⁴¹⁹

À Brakel ageert in deze preek dan ook duidelijk tegen mensen die wachten tot ze meer duidelijkheid hebben over Gods roeping. Zulke mensen worden maar liefst drie keer gewaarschuwd dat ze de verbondsonderhandelingen moeten hervatten.⁴²⁰ Het meest uitvoerig doet À Brakel dit in de volgende bewoordingen:

het gebeurt ook somtijts omdat den mensch hem soo toegeeft, van sijn staat te klagen, en als te wanhopen, meenende dat het soo mooi staat voor een Christen, soo te klagen en sijn staat te bedisputeeren overdeszelfs zwaerheijt; Daer den satan soo mooij onder speelt en verstrickt u eens, Daerom wagt u voor sulck doen maer houdt u mannelijk zijt zoo niet genegen dat andere medelijden met u hebben wegens uwe twijffelhoedigheijt; maer erkent godts genade.⁴²¹

Uit al deze preken blijkt dan ook dat À Brakel zijn hoorders opriep tot bekering en het gelovig antwoorden op de roepstem van de God van het verbond. “Wie dat maar wil”, zegt hij in de preek over Jes. 8:17, “stelt u 't Evangelium en den Heere Jezus voor, en grijpt hem aan door het geloove en brengt hem zoo in de binne Kamer van u herten en al die heerlijke dingen die hy u in de beloften presenteert vat die aan”.⁴²²

Wanneer de mens zo gelovig antwoord geeft op de roepstem van het evangelie, komt hij in gemeenschap met God te staan. Dit is het hart van het genadeverbond. À Brakel gebruikt hierbij in zijn *Redelijke Godsdienst* het beeld van een huwelijk. Het genadeverbond is een *huwelijksverbond*.⁴²³ Dit is een beeld dat ook in de preken van À Brakel zeer sterk terugkomt. In de preek over Hoogl. 6:13 komt het woord ‘bruid’ maar liefst 11 keer voor. Daarnaast spreekt À Brakel over de Bruidegom, het

⁴¹⁹ À Brakel, *Predicatie*, 46-47.

⁴²⁰ Cf. À Brakel, *Predicatie*, 48-49.

⁴²¹ À Brakel, *Predicatie*, 37-38, cf. 48-49.

⁴²² À Brakel, *Sielroerende*, 34.

⁴²³ À Brakel, *Latreia*, hoofdstuk 16, 362.

huwelijk en de 'speelnooten', de bruidsmisjes.⁴²⁴ Ook in de preek over Jes. 8:17 komt de bruidsgedachte meerdere keren terug. Dit past bij de bevindingen van Van Vlastuin, die eerder publiceerde over het 'geestelijke huwelijk' in de *Redelijke Godsdienst*. Van Vlastuin concludeert dat het geestelijke huwelijk een belangrijke rol speelt in À Brakels theologie en spiritualiteit.⁴²⁵ Die conclusie kan bevestigd worden aan de hand van À Brakels preken.

3.3 RECAPITULATIE EN CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is homiletisch onderzoek gedaan naar de preken van À Brakel. De vraag die hierbij centraal stond, luidt: hoe zijn de als authentiek te beschouwen preken van À Brakel qua preekmethode en theologie te karakteriseren?

Het eerste onderdeel van deze vraag richt zich op een karakterisering van À Brakels preekmethode (§3.1). Aan de hand van een vergelijking tussen de preken van À Brakel en de homiletische inzichten van Hoornbeeck is geconcludeerd dat À Brakels preekmethode als 'analytisch-mystiek' te karakteriseren is. Deze karakterisering spoort met de bevindingen van eerdere onderzoekers van À Brakels preken. Het mystieke element zit onder meer in À Brakels openheid richting het allegoriseren of vergeestelijken van Bijbelse beelden. Deze openheid is door eerdere onderzoekers niet opgemerkt en vormt naast de bevestiging van eerder onderzoek de belangrijkste wetenschappelijke bijdrage van deze paragraaf.

Het tweede onderdeel van de centrale vraagstelling in dit hoofdstuk richt zich op een theologische karakterisering van de preken van À Brakel (§3.2). Een drietal theologische aspecten dat in de prediking van de Nadere Reformatie een grote rol speelde, is onderzocht. Allereerst is gekeken naar het boete-element in À Brakels preken (§3.2.1). In deze subparagraaf is À Brakels verwantschap met de prediking van de Nadere Reformatie aangetoond. Daarnaast is het eigene van À Brakels prediking naar voren gekomen: À Brakel onthield zich vanuit een verbondsmatige en bevindelijke focus van het veelvuldig dreigen met Gods toorn.

Ten tweede is gekeken naar het bevindelijke element in À Brakels preken (§3.2.2). In deze subparagraaf is aangetoond dat À Brakel een bevindelijk prediker was. Het eigene van het bevindelijke aspect in À Brakels preken wordt gevonden in zijn bovengemiddelde aandacht voor hen die worstelden met de toe-eigening des heils. Zij worden geholpen bij de toe-eigening door middel van pastorale kenmerkenprediking en vooral het wijzen op Gods beloften.

⁴²⁴ À Brakel, *Predicatie*.

⁴²⁵ Van Vlastuin, 'Spiritual', 50-51.

Ten derde is gekeken naar het gebruik van de classificatiemethode in À Brakels preken (§3.2.3). In deze subparagraaf is aangetoond dat À Brakel zijn hoorders vanuit pastorale en homiletische motieven classificeerde. Dit verklaart waarom er slechts twee gestalten zijn met een min of meer vaste plaats in À Brakels preken. Dit betreft de bekommerden en zwakgelovigen. Van een “dogmatische schematiek van het geestelijke leven”,⁴²⁶ zoals Brienens gebruik van de classificatiemethode in de Nadere Reformatie heeft getypeerd, is dan ook geen sprake. Op basis van deze en andere bevindingen is bovendien kritiek geleverd op Brienens keuze om À Brakel als prediker in te delen in een gevorderde fase van de Nadere Reformatie, samen met Smytegelt. À Brakel past als prediker beter bij mannen als Voetius en (met name) Van Lodensteyn.

Ten slotte is het functioneren van het genadeverbond in À Brakels preken onderzocht (§3.2.4). Daarbij is aangetoond dat À Brakel niet alleen een verbondstheoloog was, maar ook een verbondsprediker. Het genadeverbond speelt een sleutelrol in de preken van À Brakel. De beloften van het verbond worden in elke preek ruim aangeboden, vanuit de gedachte dat het de enige voorwaarden van het verbond zijn. Alle hoorders worden toegesproken met verbondsbeloften, maar À Brakel houdt er in zijn preken rekening mee dat niet alle hoorders deze beloften aannemen. Hiertoe is het nodig dat mensen willen, begeren en zoeken – sleutelwoorden in de preken van À Brakel.

Op deze wijze staat de verbondsonderhandeling tussen de ziel en de Heere Jezus centraal in À Brakels preken – zoals Hellenbroek dit verwoorde in een lijkpredicatie.⁴²⁷ À Brakel stelt Christus centraal, Die mensen tot bekering roept met de beloften van het verbond. In verschillende preken geeft À Brakel concrete handreikingen voor de verbondsonderhandelingen. Van lijdelijkheid is dan ook geen sprake bij À Brakel; de mens wordt opgeroepen tot bekering en de beloften van het verbond worden aan alle hoorders aangeboden. Dit alles culmineert bij À Brakel in de gemeenschap met Christus – het hart van het genadeverbond en À Brakels theologie.

⁴²⁶ Brienens, *Prediking*, 75.

⁴²⁷ Hellenbroek, *Rouw-klagt*, 24.

4 CONCLUSIE

In het inleidende hoofdstuk is geschetst dat dit onderzoek een kritische *check* is van eerder onderzoek naar de preken van À Brakel. Om te beginnen is onderzoek gedaan naar de authenticiteit van de preken die momenteel op naam van À Brakel staan. Vervolgens is een homiletische karakterisering van À Brakels prediking gezocht.

Het authenticiteitsonderzoek heeft opgeleverd dat er meer helderheid is over de authenticiteit van de preken die op naam van À Brakel staan. Tot nu toe bleven onderzoekers staan bij de waarschuwing van Groenendijk uit 1984, dat “vanwege de authenticiteitsproblemen de postuum uitgegeven preken niet dezelfde status kunnen hebben als de preken en andere geschriften die door A Brakel zelf zijn uitgegeven.”⁴²⁸ In dit onderzoek is aangetoond dat er geen reden is om alle postuum uitgegeven preken op één hoop te gooien. Van twee bundels met in totaal twaalf preken van À Brakel is aangetoond dat de schrijver, Johan Hofman, puriteins materiaal heeft toegevoegd. Van een vijftal preken is daarentegen aangetoond dat er geen redenen zijn om de authenticiteit hiervan te betwijfelen.

Het homiletisch onderzoek heeft op verschillende punten eerder onderzoek naar À Brakels preken bevestigd, aangevuld of gecorrigeerd. Dit onderzoek wordt geconcludeerd onderzoek met de volgende karakterisering van À Brakels prediking:

1. À Brakel was een *voetiaanse prediker*. Hij hanteerde een duidelijk herkenbare analytische preekmethode. Van puriteinse invloed op dit punt is dan ook geen sprake.

2. À Brakel was een *verbondsprediker*. Het genadeverbond speelde een sleutelrol in zijn prediking, zoals het ook een sleutelrol speelt in zijn *Redelijke Godsdienst*. Vanuit het verbond spreekt À Brakel in zijn preken niet primair goddelozen, maar Gods kinderen aan.

3. À Brakel was een *belofteprediker*. De beloften van het genadeverbond bood hij aan alle hoorders aan. Het aannemen van deze beloften gaat bij À Brakel langs de weg van willen, zoeken en begeren. À Brakel zet deze beloften, en niet de kenmerken of gestalten van hoorders centraal.

4. À Brakel was een *pastoraal prediker*. Hij had veel oog voor hen die worstelden met de toe-eigening des heils. Bekommerden en zwakgelovigen werden aan de hand van kenmerken uitgenodigd om het heil toe te eigenen.

⁴²⁸ Groenendijk, ‘Preken’, 120.

5. À Brakel was een *bevindelijk* prediker. De toepassing en de beleving van het heil kregen veel aandacht in zijn preken.

Er zouden andere karakteristieken te noemen zijn, zoals ‘boeteprediking’, of ‘onderscheidenlijke prediking’, maar gebleken is dat deze aspecten niet tot de kern van À Brakels prediking behoorden.

Op deze wijze is duidelijk geworden dat À Brakel als prediker een representant van de Nadere Reformatie was, met zijn eigen accenten. Zijn prediking toont enerzijds verwantschap met de prediking van de Nadere Reformatie in het algemeen, en met de prediking van Jodocus van Lodesteyn in het bijzonder. Anderzijds zijn er bepaalde originele accenten in À Brakels preken die zijn eigenheid laten zien; dan is voornamelijk te denken aan het verbonds- en beloftematige karakter van zijn prediking. Zo kan À Brakel, met de titel van deze scriptie, getypeerd worden als ‘een veelbelovend verbondsprediker’. Of, in de beschrijving van zijn tijdgenoot Abraham Hellenbroek:

*Wat heeft hy een Licht onder u gebragt ontrent de Onderhandeling van de Ziele met de Heere Jezus op het Verbond der Genade; en hoe men, langs zo eene Verbondmaking, God op de Beloften aenneemt, en zig aan den Heere Jezus overgeeft? Misschien met zo veel klaarheid en zo Euangelisch, als nooit voorheen: zynde dat zyn byzonder Talent: hoe veelen, die meer wettisch geleid wierden en handelden, is hy daar in tot eene zeldzame handleiding geweest?*⁴²⁹

Naar dit getuigenis was À Brakel gespecialiseerd in de verbondsonderhandelingen met de Heere Jezus. Hij was hierin velen tot een zeldzame handleiding. Mogen de resultaten van deze scriptie ertoe bijdragen dat À Brakel ook anno 2020 nog velen ‘aan de hand kan leiden’. Theologiestudenten en predikanten zouden kunnen leren van À Brakels prediking. Dit geldt zowel voor de doordenking van homiletische vraagstukken als voor de uitoefening van de hoge roeping om het Woord van God te verkondigen.

⁴²⁹ Hellenbroek, *Rouw-klagt*, 24.

SAMENVATTING

In deze scriptie staan de preken van Wilhelmus à Brakel (1635-1711) centraal, een bekende predikant uit de kringen van de Nadere Reformatie. Zijn preken worden zowel historisch als homiletisch onderzocht, omdat gebleken is dat eerder onderzoek hiernaar veel vragen open heeft gelaten.

Het eerste onderdeel van de scriptie is authenticiteitsonderzoek naar de zeventien postuum gepubliceerde preken van À Brakel. Hierbij is bijzondere aandacht voor de Dordtse publicist Johan Hofman, die tussen 1710 en 1713 vijftien preken van À Brakel uitgaf. Gebleken is dat twaalf van de vijftien preken authenticiteitsproblemen kennen. Minstens drie van de twaalf preken zijn (vrijwel) volledig vertaalde preken van Engelse puriteinen die Hofman op naam van À Brakel heeft gezet. De negen andere preken zijn in meer of mindere mate aangevuld met vertaalde puriteinse teksten. Hofman gaf echter ook drie preken van À Brakel uit die wel als authentiek bestempeld kunnen worden. Twee andere postuum gepubliceerde preken kennen geen authenticiteitsproblemen.

In het tweede onderdeel van de scriptie zijn deze vijf authentieke preken homiletisch onderzocht. Daarbij is op verschillende punten afstand genomen van de conclusies van eerdere onderzoekers. Deze hebben zich veelal gebaseerd op preken waarvan in deze scriptie duidelijk is geworden dat ze niet authentiek zijn. In dit onderdeel is geconcludeerd met een typering van À Brakels prediking. À Brakels prediking kent vijf karakteristieken. Allereerst is het voetiaanse prediking, wat methode betreft. Ten tweede is het verbondsprediking, gezien de centrale rol die het genadeverbond speelt. Dit houdt verband met de derde karakteristiek; het is belofteprediking. Niet alleen wordt het heil beloofd aan allen die willen, begeren en zoeken; bovendien worden er heel concrete beloften gedaan naar onderscheiden staat en stand. Ten vierde is het pastorale prediking; À Brakel had oog voor de pastorale nood in de gemeente, in het bijzonder voor hen die worstelden met de toe-eigening des heils. Ten slotte is het bevindelijke prediking: de toepassing en de beleving van het heil krijgen veel aandacht.

BIJLAGE 1: À BRAKEL EN THOMAS WATSON OVER 1 KOR. 9:24

Deze bijlage bevat een vergelijking van twee preken over 1 Kor. 9:24. De eerste tekst komt uit *Eens Christens Regte Loopbane* (1712), een prekenbundel vervaardigd door Johan Hofman. Het betreft hiervan de eerste preek. Deze staat op naam van À Brakel.⁴³⁰ De tweede tekst is een preek van Thomas Watson uit 1660, met de titel *The Heavenly Race*.⁴³¹

Uit deze vergelijking blijkt dat deze teksten zeer veel gelijkenissen vertonen. Er zijn allerlei opvallende parallellen aan te wijzen, hoewel de structuur ingrijpend verschilt. Voor de parallellen zijn twee mogelijke verklaringen: óf de eerste tekst is (deels) op de tweede gebaseerd, óf ze zijn beide gebaseerd op dezelfde bron. De laatste verklaring is echter niet aannemelijk. Dit veronderstelt immers dat Thomas Watson zijn preek in grote mate baseerde op andermans werk. Er is geen enkele reden om te veronderstellen dat Watson op een dergelijke manier te werk ging. Dit vereist bovendien een bekende bron die À Brakel in dat geval ook moet hebben gebruikt. Zolang deze bron niet gevonden wordt, verdient de eerste verklaring de voorkeur.

In de onderstaande tabel is de opbouw van de preek van À Brakel gehanteerd als uitgangspunt voor de vergelijking. À Brakel heeft zijn gedachten geordend aan de hand van drie punten. Binnen deze punten bestaan verdere onderverdelingen. Deze zijn in de originele preek slechts met één cijfer aangegeven, waardoor de structuur niet meteen helder wordt. Ter wille van de overzichtelijkheid is de precieze plek in de structuur van de preek toegevoegd. *The Heavenly Race* kent een duidelijke opbouw met drie punten (I, II en III), vervolgens nog enkele *Reproofs*, *Directions* en *Means*. Deze zijn weer verder onderverdeeld in verschillende punten.

Er is gekozen voor een samenvattende opzet om de lijnen zichtbaar te maken. Daartoe is uit de originele teksten weggehaald wat minder relevant was voor vergelijking. De letterlijke tekst is echter wel overeind gehouden, teneinde de verschillen en overeenkomsten zo helder mogelijk te kunnen zien.

<i>De Christelyk Loop-bane (1712)</i>	<i>The Heavenly Race (1660)</i>
[Inleiding] "Weet gy niet, dat die gene die daar loopen om de Prys, in de Loop-bane, etc. als of hy gezegt hadde, 't en kan u niet onbekent zyn. Aldaer waren de Speelen van Olympus alle vyf Jaren gehouden ter eeren van Jupiter en daer waren de Isthmische Speelen ingesteld van Theseus, ten eeren van Neptunus haren Zee-	[Inleiding] "Don't you know that in a race all the runners run, but only one gets the prize? Run in such a way as to get the prize." In which words the Apostle seems to allude either to the Olympic games, which were kept every fifth year in honor of Jupiter, or to the Ithmian games celebrated near Corinth in the honor of

⁴³⁰ À Brakel, *Loopbane*, 1-29.

⁴³¹ De tekst is gebaseerd op Watson, 'Heavenly'. Het origineel is te vinden in Watson, *Beatitudes*.

god, die alle vijf Jaren geoëffent wierden aen den Isthmus, een engte in Griekenland, in 't gezichte van Corinthen."	Neptune, in which games they put forth all their strength to win the prize."
1. "Het gebod, loopt"	
1.1 "Wie loopen moet": "Yeder Christen [...] moet loopen de Loop-bane"	
"Nu het Christelyke Leven word in de Schrift by een loop of Loop-bane vergeleeken om vijf Aenmerkelyke opzichten.	
1.1.1 "Gelyk als alle die loopen, in een weg of binnen de Palen en het Perk moeten zijn: zoo ook hier, den weg om in te loopen, is, den Weg van Gods geboden, Psal. 119."	I1 "In a race, there is the way or path to run in; so in Christianity there is the pathway in which we must run. Psalm 119:32"
1.1.2 "In het loopen is een streeven en strijd [...] de stryd is niet door spoeden of snelheid van Voeten, maar een geestelyken strijd des Geloofs."	I13 "In other races, the feet run but, in the Christian race, the HEART runs."
1.1.3 "In het loopen daer is een Prys daer men om loopt. De Prys of Kroone om welke wy loopen is de Eeuwige Heerlykheid: niet een Kroone of een Krans van Bloemen, maer een onverderflycke Kroone, 1 Petr. 5. 4."	I15 "In other races, men run for a temporal reward; in the Christian race we run for an eternal reward. Others run for a corruptible crown [...] But the crown the saints run for is incorruptible; it is a never-fading crown, 1 Peter 5:4. Other crowns are like a garland of flowers, which soon withers, Proverbs 27:4"
1.1.4 "Gelyk als in een Loop bane aenschouwers zijn; en den Rechter die de Kroone of Prys geeft, alzo ook hier; de Aenschouwers zijn Menschen en Engelen, 1 Cor. 4. 9. En de Rechter is God, een onverdorven Rechter, dewelke de Loop-bane verordineerd hebbende, ook de Kroone geeft aen een yegelyk die wel loopt."	
1.1.5 "Gelyk als op het einde van de Loop-bane de vergeldinge gewonnen of verlooren werd [...] Op het eynde van ons leven, word den Prys des Eeuwigen levens of gewonnen of verlooren"	
1.2 "Waarom hy loopen moet"	"III. The third thing to be explained, is why we must run this Christian race."
1.2.1 "Daer is geen staen in den Gods-dienst, en de weg is zeer lang."	I13 ² "This shows us that the business of true religion is no idle thing; we must put forth all our strength and vigor. [...] Alas, then, what shall we say to those who stand all the day idle?"
1.2.2 "De Tijd is kort dewelke tot het loopen van deze Baane is bestemt [...] den Dag is kort, de Nacht haest zich."	I13 ¹ "Our time allotted to us is short. [...] The night of death hastens—and there is no running a race in the night!"
1.2.3 "De Partyen, tegen welke wy loopen, zijn zeer snel en listig [...] Overheden en Machten, den Duyvel, ons Vleesch, de Zonde, en Zondaers"	

1.2.4 “Wy moeten loopen, om te betuygen onze ongenegentheyd, en onze wansmaek in de dingen die beneden zijn [...] als ook onze ernstige genegentheid en verlangen na den Prijs en Kroon, die ons voor Oogen is”	Reproof 2 “It reproves those who, instead of running the race of God's commandments, spend all their time in joviality and mirth—as if their life were rather a dance than a race.”
1.3 “Wanneer hy loopen moet [...] ons gantsche leven [...] Psal. 119:60”	III3 ⁴ “If the life of Christianity is a race, this may justify the godly in the haste which they make to heaven. Psalm 119:60”
“Veel dwaeze Menschen staen stil in haer leven en gezondheid, en zijn den gantschen dag ledig, en wilden geerne hard loopen wanneer ze ziek of stervende zijn, maar aenmerkt:”	Means 3 “Begin the race early. [...] They will hardly be able to run the heavenly race—who have old age and old sins upon them!”
1.3.1 “Wat een onbequaam werk een loop is voor die tijden; Ymand die loopen zal, heeft gezondheid en sterkte van nooden”	Directions 1 “Take heed of those things which will hinder you in your race. Shake of sloth; idleness is the pace of the devil [...] Sloth is the rust of the soul, it is the disease of the soul. A sick man cannot run a race.
1.3.2 “Het is zeer onwaerschijnlijk , dat die gene ten Hemel zal loopen in zijnen dood, die zijn gantsche leven heeft gelooopen na de Helle” 1.3.3 “Wijsheid zal den Mensche zeggen, dat ziekte en sterven den tijd zijn, om ons loopen te eyndigen, niet om 't zelve te beginnen”	Directions 3 “Discard false opinions about this race. Such as, "The race is easy." Many a man thinks he can run the race from earth to heaven on his deathbed. Oh sinner, you who say that the race is easy—you are a stranger to the Christian race!”
1.3.4 “datze is een loop vol van Arbeyd en moeyte.”	
1.3.4.1 “Die gene bedriegen haer zelve, de welke meenen dat een oprecht Christen mag leven in gemak, of in zorgeloosheyd. [...] 2 Petr. 1. 10.”	III2 “There's no other way to get to heaven but by running the race. A man can no more get to heaven who does not run this race—than one can get to his journey's end who never sets a step in the way. 2 Peter 1:10”
1.3.4.2 “Den lauwen Belyder bedriegt hem zelve, de welke meent ten Hemel te komen met goede hopen en wenschen, maer wil in geenem strijd zijn [...] even of het Christelijke leven ware zulken Edelmans leven, die hare Renten inkomende hebben door Rentemeesters, het zy datze slapen of waeken, werken of spelen.”	II2 “In other races, some stand still and look on; but here, in the heavenly race, ALL must run.” III3 ³ “The life of a Christian is not like a nobleman's life. The nobleman has his rents brought in by his steward, whether he wakes or sleeps. Do not think that salvation will be brought to you—when you are stretching yourselves on your beds of ivory.”
1.4 “Het gebruik daer van” [...] “dan moeten wy alle strijden, om d'eene den anderen voor-by te gaen”	
1.4.1 “Want dit is de eenige, heylige en geoorlofde Eergierigheyd, Yvering en Gierigheyd. Yvert na de beste Gaven, 1 Cor. 12. 31.”	
1.4.2 “Wy zien hoe de Menschen strijden om andere te overtreffen in Rijkdom”	

1.4.3 “Zien wy de Godlooze niet met kragt ter Hellen loopen”	Reproof 4 ³ “Look upon the wicked, how quick are they in sin? And shall they run faster to hell—than you do to heaven!”
2. “De manier. Loopt alzo [...] 2 Tim. 2. 5. Het welk is Also loopen, namelyk met bepalinge.”	
2.1 “ <i>In rechte bereydinge</i> ”	
2.1.1 “Wy moeten afleggen alle lasten en zwaarten die ons Neerdrucken: Hebr. 12. 1. Den Apostel belast, eerst af te leggen al dat nederdrukt, en dan daer na te loopen de Loopbane die ons voorgesteld is. [...] De Schrifture wyst ons verscheyden Lasten de welcke afgelegd moeten zyn; als”	Means 2 “Strip yourselves for this race.” Directions 2 “Throw of all weights. There are two sots of weights we must throw off:
2.1.1.1 “De Zonde de welke nederdrucken als een ondragelyk Blok en Last”	The weight of SIN [...]
2.1.1.2 “De onmatige Zorgvuldigheid der Wereld moet afgelegd zyn”	The weight of the WORLD [...]
2.1.1.3 “Wy moeten afleggen het onmatig gebruik der Wereld en de dingen des zelfs [...], Indien de gene die loopen zoude hem zelve opvulde met Eeten en drinken, volgende zynen lust, hy zoude maar bezwaerlyk loopen, zijn tegenpartye zoude geen grooter voordeel wenschen [...] 1 Cor. 9 27.”	Means 1 “Diet yourselves. The racers in ancient times dieted themselves; they would not eat any fatty meat, nor yet a full meal, that they might be the more prepared for the race. Thus must Christians diet themselves by sobriety and mortification, that they may, by a well ordering of themselves, be more fit to run the race which is set before them. Paul beat down his body, 1 Corinthians 9:27, that he might be more fit for his race.”
2.1.2 “Het tweede in deze Bereydinge, is de verzorginge van Behulpsels.”	“Lastly, you must use all MEANS to help you in the heavenly race.”
2.1.2.1 “Het Geloove, om Christum met ons te krygen [...] anders loopen wy in het Duystere, tot ons eygen verderf.”	Means 8 “Run in the strength of Christ. [...] By nature we are blind, and lame; therefore, unfit to run a race. We run fastest when Christ takes us by the hand!”
2.1.2.2 “Indien een Looper bukken zoude om yeder struyken, steenken of beletsel op te neemen, en uyt zynen wech, wech te doen, hy zoude veel Velds verliezen”	Means 5 “Resolve to hold on in the race, notwithstanding dangers and difficulties. [...] It is probable there will be thorns and stones in the way of our race—therefore, we need to be well-shod”
2.1.2.3 “Een ander hulp-middel is het Gebed tot God om goeden spoed; zo dede de Kerke, Hogl. 1.4 Trekt my en wy zullen u naloopen.”	Means 9 ² “If you would run hard—pray hard. Prayer helps us on in the race. Pray over that prayer, Song of Solomon 1:4, “Draw me—and I will run after You.””
2.1.3 “Ten anderen, de Gesteldheden of Conditien van het loopen, zijn vijf	
2.1.3.1 “Na een regt Merk of Wit [...] Christus [...]	Means 6 “Always keep your eye upon the right mark.”
2.1.3.2 “In een rechten weg [...] Christus is den Weg [...]	
2.1.3.2.1 “een reyne Weg”	

2.1.3.2.2 “een engen Weg [...] Matt. 7:14”	Means 4 “Run the pathway, not the roadway. [...] Matt. 7:14”
2.1.3.2.3 “en weg die bestrooyd is met Kruyssen”	
2.1.3.3 “Met een rechten Voet [...]”	
2.1.3.3.1 “Het licht des Woords om ons te Bestieren”	
2.1.3.3.2 “Het Ooge der Wysheid en onderscheid”	
2.1.3.3.3 “Ongeveinstheid en Oprechtigheid”	
2.1.3.4 “Met een rechte Beweeginge [...]”	
2.1.3.4.1 “Ootmoedigheid of Nedrigheid [...] Phil. 3.13. [...] 1. Dat Uwe Kennisse en Geloove maer is ten deele [...] 2. Dat den Hoogen prijs hier niet geheelyk beneden is,	
2.1.3.4.2 “De Beweeginge moet volbragt werden Blymoediglyk [...] gelyk als de Engelen in den Hemel de hare loopen; nu zy worden Beschreeven met Vleugelen om te Vliegen”	
2.1.3.4.3 “Onze beweeginge is recht, wanneerze standvastig is [...] onzen loop moet zijn als den Loop der Sonne, Psal. 19. 5, 6”	Reproof 4 ³ “Look into the sky and see the sun as a giant running his race, Psalm 19:5, and do you stand still?”
2.1.3.5 “Tot een recht eynde [...] Eerst en voornamelyk, De Eere Gods, 1 Cor. 10. 31. [...] Ten tweeden, het gehoorzamen van Gods Gebod [...] Ten derden, Op dat wy de kroone des eeuwigen levens mogen verkrijgen.”	Means 6 “Always keep your eye upon the right mark. [...] And Moses, Hebrews 11:26, "looked ahead to the great reward that God would give him!" He looked with one eye at God's glory—and with the other eye, at the prize!”
2.3.5.2 “Maar moet onze gehoorzaamheyd en Dienst huurlings zijn, want zo schynt'et te zyn, indien wy loopen in verwachtinge van de vergeldinge. Neen, [...] want 1. Het Geloove onderschikt onze Zaligheyd onder de Eere Gods. 2. Het ziet op de Vergeldinge, die uyt genade beloofd en gegeven, maar niet verdiend werd; en dienvolgens 3. Het ziet de Vergeldinge aen, gelijk als het ooge der Ziele inzonderheyd geslagen is op Christum”	II6 “In other races, the garland is bestowed in a way of merit; but, in the Christian race, it is bestowed as a legacy of free grace. Though we shall not obtain the prize unless we run—yet not because we run. How can we merit the reward? [...] God will so bestow His rewards in such a way, that He Himself may be no loser; though the saints have the comfort of their crown, God will have the glory.”
2.3.5.3 “Zo mogen de Heyligen loopen in verwachtinge des Loons; zo zag Mozes op de vergeldinge des Loons, Hebr. 11. 26.”	Means 6 “And Moses, Hebrews 11:26, "looked ahead to the great reward that God would give him!”
3. “Het eynde dat gy ze meugt gekrygen, namelyk het Doelwit en Ooge-merk.”	
“Wy moeten loopen om dezen Prijs, die wy niet bekomen zonder loopen; nochtans ook niet om ons loopen, als de verdienste dezelfs [...] Rom. 9.16 [...] niet als een oorzake [...] maer als een Weg en Middel.”	Means 8 “Run in the strength of Christ. Do not think you can, of yourselves, run the race. The Arminians talk of freewill, "but it is not of him who wills, nor of him who runs," Romans 9:16.”
“Maer is niet den Prys het loon van ons loopen? Ja, Matth. 5. 12. [...] Maer: 1. Het werd een Loon	II6 “In other races, the garland is bestowed in a way of merit; but, in the Christian race, it is

genoemd niet eygentlyk, maer door gelykenisse. [...] 2. Het is een Loon niet na de Wet maer na het Evangelium.”	bestowed as a legacy of free grace. Though we shall not obtain the prize unless we run—yet not because we run.”
Bestieringen:	
3.1 “Steld u in een goede gestalte; onthaeld den Geest Gods [...] die u merkelyk tot deze Loop-bane zal bequaem maken. Want	Means 1 “Diet yourselves.” Means 9 ³ “In a word, let us pray for the Holy Spirit, who animates us in the race.”
3.1.1 Hy is den Geest der Vryheyd, en zal de boeyen van uwe Ziele in vryheyd stellen, 2 Cor. 3.17. [...] Psal. 119 32.”	I1 “Psalm 119:32” II3 “Psalm 119:32”
3.1.2 “Hy versterkt niet allenlyk den inwendige Mensche”	
3.1.3 “Hy is den Geest des Gebeds, en maekt ons bequaem en gewillig om te Bidden, en helpt ons alzo, even als met vleugelen tot het Merk. Daer is groote noodzakelykheyd van dit blaezen des Geestes.”	Means 9 ³ “God's Spirit breathed in us—keeps us in full breath for running the race!”
3.2 “Wacht u van te rugge zien. [...] 2 Petr. 2.21	
3.3 “Steld uw Herte op uw en weg, niet op uw Gezelschap.”	Directions 4 “Take heed that company does not hinder you from running the race.”
3.4 “Om te verkrijgen in deze Loop-bane, zo moeten wy verachten vleeschelyke Raeden, vleeschelyke Vrienden, en de bespottingen der vleeschelyke Menschen”	
3.4.1 “Vleeschelyke Raeden. Veele willen niet loopen met zulken Secte.”	
3.4.2 “Vleeschelyke Vrienden en quaed Gezelschap is een keten om te Boeijen.”	
3.4.3 “Bespottingen van vleeschelyke Menschen. Een Christen Looper moet zich niet zeer laten beweegen, of veel achtige geeven op de woorden van Menschen. [...] Sommige zullen zeggen dat gy te hard loopt; sommige dat gy te laet (den Voet) uytzet, en dat een zachter tred verder zoude gaen: sommige, dat gy uwe Makers voorby gaet maer in geveynstheid.”	Directions 4 “Many will be ready to meet with us, and stop us in our race to heaven. “Why do you need to set out so soon? Why do you need to run so fast? Stay and bathe yourselves a while in the luscious delights of the world!”
3.5 “Om dit Merk te bekomen zo moet gy zorgvuldig zijn, om uwe kragt te bewaren en te vernieuwen; want zo moet een Looper doen.” 1. “Houd vast de Leere der Genade [...] zo gaat Gods Volk van Kracht tot Kracht, Psal. 84. 8.” 2. “Houd vast de Mate der Genade, dat gy niet valt van uw' eerste liefde.” 3. “Houd aen de Daad of Werk der Genade, door alle Genaden in oeffeninge te houden.”	Means 9 “Be often in the exercise of grace. “Houd aen de Daad of Werk der Genade, door alle Genaden in oeffeninge te houden. It is not enough to have grace in the heart—but it must be in the exercise. Such as run the heavenly race, must not only be living—but lively. They must have a flourishing faith and a flaming love! What is the meaning of the loins girt and the lamps burning, Luke 12:23—but grace in its activity? Without this, there can be no speed in the heavenly race!”
Aanmoedigingen	

1 "Al wat gy anders verkrygt, is niet anders dan een Schaduw"	II5 "In other races, men run for a temporal reward; in the Christian race we run for an eternal reward. Others run for a corruptible crown."
2 "Het is alzo goed noyd te loopen, als niet te verkrygen"	Reproof 4 ² "Better never begin the race-than run back."
3 "Het is veel erger en onzaliger te loopen en niet te verkrygen, dan gantschelijk niet te loopen"	Reproof 4 ² "Better never begin the race-than run back."
4 "Aenmerkt den Prijs waerom gy loopt"	Means 6 "Always keep you eye upon the right mark."
4.1 "De Waerdigheid [...] een Kroone des Levens en der Heerlijkheid"	Reproof 4 ⁴ "To quicken your pace in godliness, consider what the prize is, that we run for. It is a crown of glory!"
4.2 "De vergenoeginge en vermakinge, is gelegen in het genieten van een geduerige rust van Arbeid"	Doctrine "Heaven is a place of rest. Hebrews 4:9, "There remains a rest for the people of God."
4.3 "De volheid en overvloedigheid: [...] aldaer drinken wy uyt de Fonteyne [...] Psal. 16. 11."	
4.4 "De Volmaaktheid"	
5 Ten laatsten, doet by dit alles de Duurachtigheid, 't welk is de kroone van alles. Dit goed verkregen zijnde, zal noyt vergaen noch noyt veranderen. Van dit Koninkryk zal geen eynde zijn, de lieflijkheden aen onzes Vaders rechterhand zijn eeuwig. De Kroone daer na wy loopen, is onverderflyk, 1 Cor. 9. 25. En zo zullen wy ze vinden in alle eeuwigheid."	Means 5 "Resolve to hold on in the race, notwithstanding dangers and difficulties."

BIJLAGE 2: À BRAKEL OVER VREEDZAAMHEID

Deze bijlage bevat een vergelijking van drie teksten uit verschillende werken van À Brakel. Deze teksten behandelen dezelfde thematiek: vreedzaamheid. De eerste tekst komt uit de 1713 editie van de *Redelijke Godsdienst*, daarvan hoofdstuk 85: 'Van de Vreedzaamheit'.⁴³² De tweede tekst komt uit de 1689 editie van *Hallelujah, ofte Lof des Heeren*, daarvan hoofdstuk 16, paragraaf 5: 'Vrede met alle Bondtgenoten te houden'.⁴³³ De derde tekst komt uit de preek over Hoogl. 6:13 die À Brakel in 1674 hield te Middelburg, daarvan een deel van de toepassing.⁴³⁴

Uit deze vergelijking blijkt dat laatstgenoemde tekst ten grondslag ligt aan de andere twee teksten. Niet alleen blijft de preektekst als een rode draad zichtbaar in À Brakels denken over vreedzaamheid;⁴³⁵ bovendien zijn de structuur en inhoud van dit onderdeel van de preek in gewijzigde vorm terug te vinden in de andere twee teksten.⁴³⁶ De *Redelijke Godsdienst* bevat de meest complete vertolking van À Brakels gedachten over dit thema. Niet alleen heeft À Brakel hierin eerdere gedachten verfijnd,⁴³⁷ bovendien heeft hij deze vergaand gesystematiseerd en uitgebreid, waardoor bepaalde thema's voor het eerst aan de orde komen.⁴³⁸

In de onderstaande tabel is de opbouw van de *Redelijke Godsdienst* gehanteerd als uitgangspunt voor de vergelijking. À Brakel heeft zijn gedachten verdeeld over 14 punten (I t/m XIV), waarbij hij verdere onderverdelingen heeft aangebracht in de vorm van cijfers en vervolgens letters (bijv. XI2(b)). De tweede en derde tekst zijn bescheidener qua omvang; respectievelijk 4 en 5 punten (1 t/m 4, 5). In enkele gevallen zijn deze verder onderverdeeld in een aantal punten, maar die zijn in het origineel niet van een cijfer of letter voorzien. Ter wille van de overzichtelijkheid zijn deze toegevoegd in superscript.

Er is gekozen voor een samenvattende opzet om de lijnen zichtbaar te maken. Daartoe is uit de originele teksten weggehaald wat minder relevant is voor vergelijking. De letterlijke tekst is echter

⁴³² À Brakel, *Latreia*, deel 2, hoofdstuk 85, 549-557.

⁴³³ À Brakel, *Hallelujah*, 330-335.

⁴³⁴ À Brakel, *Predicatie*, 19-26.

⁴³⁵ Zie punt punt XI2(a) in de vergelijking.

⁴³⁶ Dit is met name te zien bij punt XI2 in de vergelijking.

⁴³⁷ Dit is bijvoorbeeld duidelijk te zien bij punt VII in de vergelijking. In de *Predicatie* is de grondgedachte hiervan al aanwezig, maar nog niet uitgewerkt –de Bijbelteksten staan hierin bijvoorbeeld niet genoemd (toegevoegd in teksthaken). In *Hallelujah* komen al enkele uitbreidingen voor die later ook in de *Redelijke Godsdienst* zouden belanden, maar de *Redelijke Godsdienst* is de meest uitgebreide en gerijpte vertolking van À Brakels denken op dit punt.

⁴³⁸ Dit betreft met name de punten III t/m VI, IX en XII.

wel overeind gehouden, teneinde de verschillen en overeenkomsten zo helder mogelijk te kunnen zien.

Redelijke Godsdienst (1713)	Hallelujah (1689)	Predicatie (1674)
I. Benaming: “daerom spreekt den Apostel van den bandt des vredes. Eph. III:4”	[Inleiding ^a] “Daer de liefde het herte vervult, daer zal wel vrede uitvloeien. [...] Daerom wert de liefde een band genaemt, Eph. 4:4.”	
II. Onderwerp: “Het onderwerp is de ziele van een geloovige [...] deze zijn met Godt bevredigt door het Bloedt van Christus, die hare vrede is. Col. I: 20. Eph. II: 14.” (Rom. 5:1, Fil. 4:7, Job 5:2,3, Gal. 5:22)	3 ^{b2} “Zal die hem overgeven in alle die schandige en bittere ellenden, opdat hy door 't bloet zijnes kruizes vrede maken zoude. Col. 1:20. Opdat hy onze vrede zoude zijn, ende alle zijne kinderen met malkanderen een maken ende bevredigen zoude. Eph. 2:14,15. En zullen wy dan geen vrede houden onder malkanderen?”	1 ^b “en wat heeft hij niet al gedaen; vreedsame daden, om u te brengen tot vrede met zijn vader zelfs uwe zondige natuere aengenomen, soo veragt geworden, soo veel druppelen bloets gesweet en met droefheijt geklaegt! Tot der doot toe roepende; mijn godt, mijn godt, waerom hebt gij mij verlaten! En dat al om te bevredigen uwe onweerdige conscientie die te reinigen in sijn bloedt”
III. Voorwerp: “Het Voorwerp van deze deugt zijn onze Naesten [...] voor eerst ende voor al leeft de vreedzame in vrede met de Godtzalige” (Mk. 9:50) “Doch men moet zig aen die niet bepalen, maer de vreedzaemheyt breydt zig uyt tot alle menschen.” (Rom. 12:18)		
IV. Natuur: “De natuure van deze deugt bestaet in een stille vergenoegde neyginge na vereeniginge met zijn naesten.” (Spr. 3:17, Ef. 4:3, 1 Kor. 1:10, Hand. 4:32)		
V. Oorzaak: “Zulken vreedzamen gestalte komt uyt de natuure des menschen niet voort.” (Jes. 11:6,9, Gal. 5:2, 2 Thess. 3:16, Rom. 15:33, 2 Kor. 13:11)		
VI. Vrucht/effect: “Het effect ofte de vrucht van de Vreedzaemheyt is te trachten in zoete eenigheyt met zyn		

naesten om te gaan.” (2 Kor. 13:11, Hebr. 12:14, Ps. 34:15)		
VII. “Hoe zoet en beminlijk ook de vrede yemandt is, zoo moet hy op zijn hoede zijn dat hyze niet zoekenochte behoude met verlies van waerheyt ende Godtzaligheyt” (Zach. 8:19, Hebr. 12:14, Ps. 85:11, 2 Kon. 9:22, Jak. 3:17)	[Inleiding ^b] “Tot de vrede behoort waerheit ende heiligheit, 't is zonde een van die beide te krenken om de vrede te behouden” (Zach. 8:19, Ps. 85:11, Hebr. 12:14)	[Inleiding] “Daerom overdenkt alle de beveelen en geboden godts: hebt de waerheijt en vrede lief [Zach. 8:19] [...] Hebt vrede onder malkanderen [Mk 9.50] Soo vermaent paulus” (Rom. 12 Hebr. 12, 2 Kor. 13)
VIII. “Dit is de deugt die zoo ernstig geboden, ende zoo krachtig overal in Godts Woordt wordt aangedrongen.” (Matt. 5:9, Rom. 14:19, 1 Thess. 5:13)	2 “Hoe kont gy, hoe derft gy het bevel van uwen Vader nalaten te doen, die beveelt zoo dikwils en zoo beweeglijk, dat gy in vrede zult leven” (Rom. 12:18, 2 Kor. 13:11, Mk. 9:50, 1 Thess. 5:15).	
Intermezzo: “Gy die vrede hebt in de mond, maer onvrede in het herte, van hoedanige Jeremia spreekt.” (Jer. 9:5) “Hooft wat Godt van u zegt.”		
IX. Bedreigingen		
1. “Gy zijt buyten de genade”		
2. “Het beeldt des duyvels en zijner kinderen is in u” (Gen. 6:11, Gen. 16:12, Jes. 58:4)		
3. “Godt heeft een grouwel van u en zal wrake over u oeffenen” (Spr. 6:1-10, Jer. 9:8,9)		
4. “zulke het Koningrijke Godts niet en zullen betreden”		
X. “En gy, die wel waerlijk een vreedzaam herte in zyn beginsel hebt, maer zoo weynig uytwerkinge [...] tracht na een vreedzaam herte, en na een vreedzaam leven, want”		
1. “De onvrede des herten ende der daden belet u in alle godtsdiensten”	1 ^a “Onvrede is immers een werk der duisternisse [...]	
(a) “Het gemoedt raekt buyten staet tot Godt te naderen, te bidden, ende met hem te	1 ^b Onvrede verhindert het gebedt. 1 Pet. 3:7. [...]	

verkeeren" (1 Pet. 3:17, 1 Tim. 2:8)		
(b) "t Geeft groote ergernisse by de gene die buyten en binnen zijn"	1 ^c En weet gy niet, dat gy door twisten en verdeeltheden de name Godts doet lasteren van degene die buiten ende binnen zijn,	5 ^a "Gij doet de gene die buijten sijn, de mondt open, om den name godts te lasteren:
(c) "Gy raekt daer door buyten staet om tot nutte van andere te zijn, zoo veel als in u is, werpt gy de kercke overhoop" (Jak. 3:16)	1 ^d dat gy de vrome bedroeft, ende tot Godt doet zuchten, dat gy de stichtinge van de Gemeinte verdrijft, de bekeeringe van de onbekeerde verhindert, dat gy de zegen Godts van de gemeente weert, waardoor veele kinderen Gods in dorheit en doodigheit henen dwalen."	5 ^b En gij bedroeft alsoo de vrome en belet degene die Ingaen souden in Christi kercke en sijt oorsake van haer verdoemenisse, soo veel als in u is, en gij belet den segen godts over de gemeente en de stadt."
XI. 2. "Alles wat in en ontrent de Kerke is raedt u tot vrede."	3 "Bemerkt doch alle die gene, ende het gene, op welke gy eenige relatie ende opzichtelyke verbintnisse hebt:	
(a) "De Kerke is Sulammith, dat is de vreedzame." (Hoogl. 6:13)	3 ^{c1} "Is de kerke onze moeder, niet Sulammith, vreedzame? Hoogl. 6."	
(b) "Godt, die u, daer gy vyanden waert, met hem bevredigt heeft [Rom. 5:10], die is een Godt des vredes" (Rom. 16:20)	3 ^a "Godt die uwen Vader is, is een Godt des vredes." (Rom. 16, Rom. 5:10)	
(c) "De Heere Jezus, uw Bruydegom [...] is de Vrede-Vorst." (Jes. 9:5, Kol. 1:20, Mk. 9:50, 1 Thess. 5:15)	3 ^{b1} Jezus, uw Bruidegom, is de Vrededorst (Jes. 9, Kol. 1:20, Ef. 2:14,15)"	1 ^a "Christus de zalighmaecker tot wien Gij loopt, die is immers de vrededorst <u>Jesa: 9.</u> "
(d) "Den H. Geest, die in u woont, die u heeft wedergeboren, die u leert, die u leydt, die werkt in u een vreedzaam herte" (Gal. 5:22, 1 Kor. 7:15)		2 "bovendien, is de Heijlige Geest niet de werckmeester van den vreden? staet er niet <u>gal 5.</u> "
(e) "Het Evangelium, het zaedt uwer wedergeboorte, uw voedsel, is een Evangelium des Vredes" (Ef. 6:15)	3 ^d "Is niet het Evangelium door 't welke wy bekeert zijn, een Evangelium des vredes? Ephes. 6:15."	3 "Boven dat zoo is ook het Evangelium, door welckens zaedt gij wedergeboren zijt, het Evangelium des Vredes <u>Ephe. 2:17.</u> "
		4 "Bedenkt verder dat wij wij alle eene Erffnisse hebben te verwagten in de hemelen."

(f) "De Ledematen der Kerke [...] zijn vreedzame [...]"	3 ^{c2} "En zijn onze broeders en zusters, de huisgenoten niet vreedzame? Matt. 5:9"	
(g) "De Heere Jezus noemt u zijne duyve, zyne schapen." (Hoogl. 2:14, Joh. 10:27)		
(h) "De Sacramenten zijn niet alleen zegelen van uwe vrede met Godt, maer vereenigen u onder malkanderen." (1 Kor. 12:13, 1 Kor. 10:17)	3 ^e "Wy alle zyn, immers, door eenen Geest tot een lichaem gedoopt: ende wy zyn, immers alle tot eenen Geest gedrenkt. 1 Cor. 12:13."	
XII. 3. "Overweegt hier by de heerlykheit van deze deugt. 't Is een zonderling cieraet voor een Christen."		
(a) "Want daer in verthoont zich een zachtmoedige ende stillen geest, die een onverderfelyk verciersel is ende kostelyk voor Godt." (1 Pet. 3:5)		
(b) "Daer in verthoont zich de verloocheninge zijns zelfs, waer door men de zeylen van zijn Naesten overziet, ende het ongelyk voorby gaet." (Spr. 19:11)		
(c) "Daer in openbaert zig de hemelsche wysheyt: Twisten is zotten werk" (Spr. 18:6, Jak. 3:17, Spr. 16:16, Pred. 9:16, Pred 8:1)		
(d) "En als de Kerke zig in het cieraet des vreedzaamheyt verthoont, zoo isze een lieflyk ende vermakelyk voorwerp voor alle diese aenschouwen." (Ps. 133:1)		
XIII. 4. "De vreedzaamheyt heeft uytnemende belooninge:	4 "Overdenkt de heerlyke beloften die Godt aen de vreedzame belooft, en dan ook zeker geven zal."	
(a) Een vreedzame is blyde." (Spr. 12:20)		
(b) "haer herte veroordeelt haer niet; daerom hebbenze vrymoedigheyt tot Godt." (Joh. 3:21, Mk. 9:50)		

(c) "De Heere is in liefde en gunste by en met de vreedzame." (2 Kor. 13:11)	4 ^{a2} "Paulus zegt 2 Cor. 13:11. Dat de Godt der liefde en des vredes met die gene, die in vrede leven, zal zijn."	
(d) "Godts zegeningen zijn over de vreedzame." (Ps. 130)	4 ^{a3} "Voegt hier by Psalm 133:1, 2. Ziet hoe goet ende hoe lieflyk is het dat Broeders ook t' samen wonen. Want de Heere gebiedt aldaer den zegen, ende het leven tot in der eeuwigheit."	
(e) "Godt verklaert ze zijne kinderen, en erfgenaem van de zaligheyt." (Matt. 5:9)	4 ^{a1} "Matt. 5:11. Zalig zyn de vreedzame: Want zy zullen kinderen Godts genaemt werden."	
XIV. Middelen. "Hebt gy dan lust tot in vrede te leven,		
(a) zoo zyt verloochent aen gelt, eere en liefde" (Spr. 15:17, Spr. 23:25, Jak. 3:16)	4 ^b "Wel aen dan, zyt verloochent aan de goederen van de werelt, zyt verloochent aen u eigen eere, dat eigen Ik moet er uit [...] Spr. 28:25. Die grootmoedig is, wekt gekyf."	
(b) "Woont by u zelve, laet een ander zijn eygen zaken beschikken" (Spr. 15:28, Spr. 26:20, Pred. 7:41, Spr. 13:3, Spr. 26:17, 1 Pet. 4:15)		
(c) "Zyt altydt de minste" (Kol. 3:12, Gen. 13:8,9)	4 ^d "Denkt doch dat wy met menschen te doen hebben, die dagelijks in veelen struikelen, zet u dan na verdragen, na alles aen de goede zijde te vatten: Col. 3:13." (1 Sam. 25) 4 ^e "Geeft doch toe, en voegt u in alles, dat tegen de wille Godts niet en is, na andere, navolgende het exempel van Abraham, Gen. 13:8,9."	
(d) "Indien een ander u ongemakkelyker voorkomt [...] zwygt bot stil" (Spr. 17:14)	4 ^c "Zwygen, zwygen, is een byzonder middel tot bewaringe van de vrede. Als er geen hout is, gaet het vyer uit, en als er geen oorblazer is, wort het gekijf gestilt. Spr. 26:20."	
	4 ^f "Wel aen dan Bondtgenoten, Zoekt de vrede	

	<p>ende jaegtze na. Ps. 34:15. Ook dan als ze u niet ontmoet, ook dan als ze van u wech vliedt. Zoo zult gy betoonen dat gy een Bontgenoot zyt van het verbondt des vredes. Jes. 54. En Godt zal de beloofde zegeninge aen de vreedzaeme u niet onthouden.”</p>	
--	---	--

(III) Nu volgt de maniere van Christi opweckinge. Gantsch ernstig: niet soo slap en koel. 't Is als Eli vermaninge tot sijne zonen. 1 Sam: 2: 23. maer met groote beweginge en kragt met dat woort o sulamith, en dat met vier maal te herhalen, keert weder, keert weder.... Even als de Heere zijn ernst uijt druckt Ezech. 18: waer om wilt gij sterven, o huijs Israëls?

En soo blijkt Christi ernst om sijn afkeerige schapen, tot hem te roepen

1 met dat woort O (mijn) sulamith. Om uijt te drucken Zijn medelijden. en barmhertigheijt Ô mijn kint en afgedwaelde, hoe Zijt gij soo verkeert, en sinneloos. En dese mededoogende uijtdruckinge en geeft niet te kennen dat hij behagen hadde in haer ellende: schoon hij niet hardt en spreeckt; maer als medelijden hebbende. Nogtans blijkt sijn ernst uijt die vier-mael herhalinge der woorden, egter seg ik spreeckt hij als een soeten herder, die sijne afdwalende Lammeren sagtjes draegt in Zijne armen, schoon dat hare sonden seer groot waren en oorsaecke van toorne verdienden, egter gebruikt geen Reden, of woorden als vertoornt, maer als door medelijden vervult, en tot arme, swacke verloorene afdwalende schapen, O! Sulamith mijn Liefste keert dog weder - waerom wilt gij sterven en verlooren gaen, daer ik u soo beminnen?

2 Christi ernst blijkt klaer en toont zijn hertelijke genegentheijt tot haer bekeeringe, om dat hij niet slegts tevreden is, datse wel hebben een goede genegentheijt, om Christi te volgen, maer sijn soo traegh en is voor haer te moeilijk, daer is een Leeuw op den wegh en die soude haren Rok vuil maecken met de bruijt, ik segge dese gestalte valt wel veeltijts in gods kinderen datse soo lusteloos, en loom sijn, en doodt, 't welck waerlijk niet goet en is maer egter makense wel een verkeert besluit uijt, dat nog erger is: namelijk: datze geen ware genade en hebben, en twijfelen aen haer gantsche staet. Duijsternisse besit haer gantsche herte, ende en durven, nog en willen soo tot godt niet naderen. En dat komt Christus hier ook al voor, met zijn ernstig en medoogent roepen keert weder, keert maer weder ik sal u aennemen; ik sal de uwe zijn, en gij sult de mijne zijn, grijpt maer moet, keert u tot mij soo als gij zijt ik sal toonen dat ik een goede harder ben.

3 Uijt dese herhalinge der woorden drukt Christus uijt, zijn verlangen na de bekeeringe der Sijne, en hij toont zijn groote Liefde tot de Zijnen en hij toont sijn groote liefde tot zijn bruijt, om hem selfs haer mede te deelen; want dat is de natuere der liefde) en soo werckt Christus Liefde kragtlijck tot welstant van de zijne, en heeft lust om haer te troosten, en te vermaken, keert daerom weder o! Sulamith, en hebt het goede

⁴³⁹ À Brakel, *Predicatie*, 11-16.

4 Ja dewijle ik u liefhebbe soo hebbe ik Lust tot u, laet mij uwe stemme hooren, en u gedaente sien mijne suster mijn bruijt hoog. 4: 't is of Christus zeijde eij Laet mij niet te vergeefs roepen, maer komt laet ons de soetigheijt plegen

5 Christus toont ook het groot perickel en gevaer haer toeroepene, als een die onbesint, en herse-loos loopt, en dwaelt, en het gevaer niet en siet. En oversulck haer als verbaasdelijk toeroept, O keert dog weder, gij naekt tot het verderf: eij merkt dog met aendagt op't gevaer en ellende

6 Toont Christus dat deze ernstige woorden verstercken, en van hem gebruikt worden om te wesen een middel om haer te bekeeren. O gij hart slapende, en versot op de sonde, en soo geeft hij som-tijts slagh op slagh, om de zijne wacker te maecken: en daerom roept hij haer tot viermael toe, om haer gantsch wacker te maecken, en aendachtiglijk.

LITERATUURLIJST

PRIMAIRE BRONNEN

- ALLEINE, J, *Christian Letters Full of Spiritual Instructions, Tending to the Promoting of the Power of Godliness, both in Persons, & Families* (Londen: Simmons & Newman, 1673).
- BRAKEL, W. À, *Davids Hallelu-jah, Ofte Lof des Heeren, In den Achtsten Psalm...* (Leeuwarden: Gerardus Hoogslag, 1681).
- , *Waarachtig verhaal van de rekenschap, gegeven van Do. W Brakel, wegens zijne verdediging van het regt der kerk* (Utrecht: W. Clerck, 1682).
- , *Trouwhertige Waerschouwinge, Aen alle die begeerte hebben om God zuiverlijck te zoeken...* (Leeuwarden: Gerrit Hoogslag, 1683).
- , *Leere en Leydinge der Labadisten, Ontdekt en Wederleyt...* (Rotterdam: Reinier van Doesburgh, 1685).
- , *P. Yvon in alle billickheyt, oprechtigheyt en waerheyt overtuygt van veele dwalingen...* (Rotterdam: Reinier van Doesburg, 1685).
- , *De Heere Jesus Christus voor de Alleene ende Souveraine Koninck ... een verhandeling over Psalm II vers 6...* (Amsterdam: Johannes Boekholt, 1688).
- , *Een Brief Aen de Ed. Heer J.C. van Bleywijk...* (Rotterdam: Reinier van Doesburg, 1689).
- , *Hallelujah, Ofte Lof des Heeren, Over het Genaden-Verbondt...* (Rotterdam: Reinier van Doesburg, 1689).
- , *Bedenkingen over het doopen voor de doode. I Cor. XV: v 29...* (Rotterdam: Johannes de Melander, 1710).
- , *De waare christen, Of opregte gelovige...*, [ed. J. Hofman] (Amsterdam: Wed. Gysbert de Groot, 1712).
- , *Logikè Latreia, dat is Redelyke godts-dienst...* (Rotterdam: Hermanus Herts, 1713⁴) (twee delen).
- , *Predicatie uijt het Hooglied Salomons: Cap. 6: vers 13 'Keerd weder, keerd weder o Sulamith, keerd weder keerd weder op dat wij u mogen aensien: door Do.: Wilhelmus à Brakel In zijn leven bedienaar des Goddelijcken woords tot Rotterdam op den 17 Augustus 1674 binnen Middelb. in de Nieuwe Kerck. 1725* (ZB|Planbureau en Bibliotheek van Zeeland: KZGW Handschriftenverzameling 6292).
- , *Een opwekkende en sielroerende predicatie...*, (Amsterdam: Johannes Douci).
- , *The Christian's Reasonable Service...* (Grand Rapids: RHB, 1992-1995), 4 delen.
- , 'Edifying Discourses Regarding... the Lord's Supper', in: J.A. DE JONG (red.), *In Remembrance of Him. Profiting from the Lord's Supper...* Classics of Reformed Spirituality (Grand Rapids: RHB, 2012), 89-134.
- , *Not To Be Ignored: Rev. Wilhelmus a Brakel's Commentary on Revelation* [ed. Historicism Research Foundation] (CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016).
- , *Redelijke Godsdienst* [hertaald door Jasper Stam] (Apeldoorn: De Banier, 2016-2019). 3 delen.

- D'OUTREIN, J., *Afscheids-reeden Gedaan tot de bloeiende Gemeente te Arnhem...* (Amsterdam: Gerardus Borstius, 1703).
- FRANCKEN, A., *Stellige God-geleertheyd, dat is De Waarheden van de Hervormde Leer Eenvoudig ter nedergesteld...* (Dordrecht: Johannes van Braam, 1726³).
- HELLENBROEK, A., *Algemeene Rouw-klagt in de Straaten van Rotterdam Over den Zeer Eerwaarden Godvrugtigen en Geleerden Heere Wilhelmus à Brakel...* (Rotterdam: Reinier van Doesburg, 1711).
- HOFMAN, J., Brief aan Anthonie Heinsius in Veenendaal, A.J. (red.), *De Briefwisseling van Anthonie Heinsius. 1702-1720. Deel VI: 1707*, Rijks Geschiedkundige Publicatiën 189, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1984, 450-452.
- , *Waarhey, en Deugt, vloeyende uyt...* (Rotterdam: Rick van Doesburg, 1700).
- , *Vrede-basuyne Uytblazende Het aangename Jaar...* (Rotterdam: Elias Ivans, 1700).
- , *'s Levens-fonteyn geopend Tot verquikking...* (Rotterdam: Rick van Doesburg, 1701).
- , *Koningh Jesus gekroond op Sijn vryen...* (Rotterdam: Rick van Doesburg, 1702).
- , *Den regten en besten hemel op aarden...* (Dordrecht: Mattheus de Vries, 1704).
- , *'t Heyl des Heeren, de Baniere van Gods gelukzalig Volk...* (Amsterdam: Wed. Gysbert de Groot & Utrecht: Wed: van Poolsum en Soon, 1707).
- , *Het Beste Werk, En regte Pligt Der Christenen...* (Dordrecht: Jacobus van der Wiel, 1710).
- , *Het vervalde christendom, uyt hare zorgeloze Doodslaap...* (Utrecht: Justus van Stuyvezant, 1711).
- , *Een christens Regte loopbane, Der ware godzaligheid...* (Rotterdam: Nicolaas Topijn, 1712).
- , *De goede weg tot heyl en vrede ...* (Delft: Andries Voorstad, 1713).
- , *Verlustiging der geloovige ziele...* (Rotterdam: Nicolaas Topijn, 1713).
- , *Triumph der Goddelycke Waarheid...* (Rotterdam: Nicolaas Topijn, 1713).
- , *Dauids triumphe in den almachtigen God...* (1716).
- , *Het Verhoogde Nederland, Gekroond met Gods Goetheid, Nu vernedert...* (1718).
- , *Gods genade, en zegeryke barmhartigheid...* (Dordrecht: Hendrik Walpot, 1727).
- , *'s Waerelds Schouwtoneel, Vertoont...* (Amsterdam: Wed. Gysbert de Groot, 1727).
- , *Rouwklagt op 't zalig sterven, van den Godvrugtigen, en Geleerden HEER Wilhelmus Eversdyk...* (Rotterdam, 1729).
- , *Het Genadeverbond, Gegronnd op 't Verbond der Verlossinge...* (Dordrecht: Hendrik Walpot, 1735).
- HOORNBEECK, J., *De ratione concionandi*, ed. J. BRIENEN, *De eerste homiletiek in Nederland...*, (Kampen: De Groot Goudriaan, 2009), 55-205.
- HOUTEN, F. VAN, *Den ziel-verquikkende raad, voor een verlegen zondaar...*, [ed. J. Hofman] (Amsterdam: Wed. Gysbert de Groot, 1711).

- , *Geestelijk Houwelijks verzoek Van Vorst Messias Aan de Kerke, Zoo uyt Heydenen, als uyt Israël...* (Middelburg: Johannes op Somer, 1712).
- LODENSTEYN, J. VAN, *De heerlykheid Van een waar christelyk leven...*, [ed. J. Hofman] (Amsterdam: Jacobus van Hardenberg, 1711).
- , *Lukas, heilig euangelium, Beschryvende Jesus...*, [ed. J. Hofman] (Delft: Andries Voorstad, 1721).
- NEVIUS, S., *Een aandachtige leerling wordende van de Heere Jesus zelve geleert zonder hulpe van menschen...* (Rotterdam: 1706).
- RUTHERFORD, S., *De Brieven Van Samuel Rhetorfort...*, ed. J. Koelman (Vlissingen: Abraham van Laren, 1673).
- STEELE, R., 'Sermon XIV, by the Rev. Richard Steele, A.M. of st. John's College, Cambridge' in: J. NICHOL ed.), *A Continuation of Morning-Exercise Questions and Cases of Conscience, Practically Resolved by Sundry Ministers, In October 1682* (Londen: J.A., 1683), 417-440.
- The Statute of Anne 1710*, 8 Anne c.19, https://avalon.law.yale.edu/18th_century/anne_1710.asp [8 februari 2020]
- VECHOVIUS, J., *Noodige boet-prediking, door Johannes...*, [ed. J. Hofman] (Rotterdam: Nicolaas Topijn, 1717).
- WATSON, T., *The beatitudes or a discourse upon parts of Christs famous Sermon on the Mount...* (Londen: Ralph Smith, 1660).
- , 'The Heavenly Race', https://www.gracegems.org/Watson/heavenly_race.htm [19 februari 2020]

SECUNDAIRE BRONNEN

- AA, A.J. VAN DER e.a., *Biographisch woordenboek der Nederlanden. Achtste Deel. Tweede stuk* (Haarlem: Brederode, 1867).
- BEEKE, B., 'The Christian's Reasonable Service – Korean Edition', <http://www.joel-beeke.org/2019/11/the-christians-reasonable-service-korean-edition/> [31 januari 2020].
- BEEKE, B. & SMALLEY, P.S., 'Wilhelmus a Brakel's Biblical Ethics of Spirituality', *PRJ* 8 (2017) 2, 107-124.
- BIGGS, C.R., *Watchfulness in the Christian Life: A Study of Wilhelmus a Brakel's Contribution to Reformed Spirituality* (Grand Rapids: M.A. Thesis PRTS, 2015).
- BOS, F.L., 'De geboorte der Afscheiding, voornamelijk in het Noorden des Lands', *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 35 (1934), 393-428.
- BRIENEN, T., *De Prediking van de Nadere Reformatie* (Amsterdam: Ton Bolland, 1981²).
- , 'Voetius en Hoornbeeck over de homiletiek' in: J. VAN OORT e.a. (ed.), *De onbekende Voetius. Voordrachten wetenschappelijk symposium Utrecht 3 maart 1989* (Kampen: Kok, 1989).
- , *De eerste homiletiek in Nederland. Ontstaan, vertaling, inhoud en verwerking van de homiletiek De Ratione Concionandi van Johannes Hoornbeeck* (Kampen: De Groot Goudriaan, 2009).
- BRONSVELD, A.W., *De evangelieprediking, Uit onze Bloeitijd 1-6* (Baarn: Hollandia, 1909).

- BURKE, P., *A Social History of Knowledge. From Gutenberg to Diderot* (Cambridge/Malden: Polity, 2000).
- CRAWFORD, B., "'This is Felicity and the Work of Glorified Souls": Wilhelmus à Brakel on the Glory and Glorification of God', *PRJ* 7 (2015) 2, 147-146.
- DIELEMAN, K., 'Wilhelmus à Brakel and the Nadere Reformatie: A Commandment "Assaulted with highly elevated Shields"' in: idem, *The Battle for the Sabbath in the Dutch Reformation: Devotion or Desecration?* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2019), 107-130.
- DIJK, K., *De dienst der prediking* (Kampen: Kok, 1955).
- EISELE, M.W., *Moeder Kerk: Wilhelmus à Brakel and the unity of the church* (Escondido: M.A. Thesis Westminster Seminary California, 2015).
- ELSHOUT, B.A., *The Pastoral and Practical Theology of Wilhelmus à Brakel* (Grand Rapids: RHB, 1997).
- EXALTO, K., 'Simon Oomius (1630-ca 1707)' in: T. BRIENEN (ed.), *De Nadere Reformatie en het gereformeerde Piëtisme*, 149-179.
- EXPERTISECENTRUM DAVID, *Woordenlijst*, <http://www.expertisecentrumdavid.be/davidproject/teksten/DAVIDbijdragen/Woordenlijst.pdf> [7 februari 2020].
- GRAAFLAND, C., 'De kerk in de Nadere Reformatie. Wilhelmus à Brakel (1635-1711)' in: W. VAN 'T SPIJKER e.a. (eds.), *De kerk. Wezen, weg en werk van de kerk naar reformatorische opvatting* (Kampen: De Groot Goudriaan, 1990), 163-186.
- GROENENDIJK, L.F., 'Een catalogus van Hofmanniana', *DNR* 8 (1984) 3, 81-94.
- , 'De preken van Wilhelmus à Brakel', *DNR* 8 (1984) 4, 114-124.
- , 'Guthrie's vademecum en de door Koelman toegevoegde illustraties' in: W. GUTHRIE, *Des Christens Groot Interest* (Utrecht: Den Hertog, 1984), 475-512.
- , *De pedagogiek van Jacobus Koelman. Inhoud en bronnen, grondslag en ambitie* (Apeldoorn: Labarum Academic, 2017).
- HAAR, J. VAN DER, 'Puriteinse invloed uit Engeland (toegelicht uit een tweetal preken van resp. ds Joos van Laren en Dr Richard Sibbes)', *DNR* 2 (1978) 3, 89-93.
- , 'Welke geschriften van de oudvaders lazen de Afscheidenen?', *DNR* 8 (1984) 2, 61-66.
- HARTOG, J., *Geschiedenis van de Predikkunde in de Protestantsche Kerk van Nederland* (Amsterdam: Frederik Muller, 1861).
- HOF, W.J. OP 'T (ed.), *Voorbereiding en bestrijding* (Kampen: De Groot Goudriaan, 1991).
- , *Encyclopedie Nadere Reformatie I: Biografieën A-K* (Utrecht: De Groot Goudriaan, 2015).
- , 'Wilhelmus à Brakel', in: idem (ed.), *ENR I*, 121-128.
- , 'Johannes Hofman' in: idem (ed.), *ENR I*, 350-357.
- HUL, J. VAN 'T, "'Wilhelmus à Brakel, het grote licht der Friezen"', *Reformatorisch Dagblad*, 13 december 2016.
- HURD, R.M., 'Wilhelmus à Brakel's Pastoral Predestination', *PRJ* 9-1 (2017), 141-162.

- KAMP, J. VAN DE, 'Netwerken als stimulans van een geïntegreerde lees- en schrijfpraktijk: de gereformeerde predikant Theodor Undereyck (1635-1693)' in: J. VAN DE KAMP e.a. (red), *Pietas Reformata. Religieuze vernieuwing onder gereformeerden in de vroegmoderne tijd* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2015), 247-260.
- KOK, J.A. DE, 'Johannes Hofman: een controversiële publicist', *DNR* 44 (2020) 1, 2-12.
- KOOPMAN, H., 'Plagiaat bij onze oudvaders. Abraham Hellenbroek bij Joannes Beukelman en Johannes Barueth', *DNR* 43 (2019) 2, 124-145.
- LIEBURG, F.A. VAN, 'Vrouwen uit het gereformeerde Piëtisme in Nederland, (4): Sara Nevius (1632-1706)', *DNR* 12 (1988) 4, 116-127.
- , 'Warning against the Pietists: The World of Wilhelmus a Brakel' in: SPAANS, J. & TOUBER, J. (red.), *Enlightened Religion From Confessional Churches to Polite Piety in the Dutch Republic*, Brill's Studies in Intellectual History 297 (Leiden: Brill, 2019), 346-370.
- LOVE, H.H.R., 'Originality and the Puritan Sermon' in: KEWES, P. (ed.), *Plagiarism in Early Modern England* (Londen: Palgrave Macmillan, 2003), 149-165.
- MEEUSE, C.J., 'Jacobus Koelman' in: W.J. Op 't Hof (ed.), *ENR I*, 415-423.
- MELO, C. DE., *The human heart in the view of John Calvin, Jonathan Edwards and Wilhelmus a Brakel: with particular reference to the Presbyterian church in Brazil and the Pentecostal influences upon her* (Grand Rapids: Th. M. Thesis PRTS, 2015).
- MUIS, M., 'Wilhelmus à Brakels *De waare christen*. Toch geen preken van À Brakel?', *DNR* 41 (2017) 1, 45-67.
- MULLER, R.A., 'Directions in the Study of Early Modern Reformed Thought', *Perichoresis* 14-3 (2016), 3-16.
- OOSTRUM, W.R.D. VAN, 'Winckelman, Jacoba Petronella', in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*, <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/JacobaWinckelman> [8 februari 2020].
- REDACTIE REFORMATORISCH DAGBLAD, 'À Brakels "Redelijke Godsdienst" biedt brood voor het hart', *Reformatorsch Dagblad*, 19 februari 2016.
- ROOIJEN, R.P. VAN, 'Leven en geschriften van de 'ernstige Coccejaan' Frederik van Houten', *DNR* 17 (1993) 1, 55-74.
- SCHOTEL, G.D.J., *Kerkelijk Dordrecht, eene bijdrage tot de geschiedenis der vaderlandsche hervormde kerk, sedert het jaar 1572. Tweede deel* (Utrecht: Van der Monde, 1845).
- STEENBEEK, B.W., 'Brakel, Theodorus À' in: D. NAUTA e.a. (eds.), *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme. Deel 1* (Kampen: Kok, 1978), 55-56.
- STODGHILL, J., 'Our Reasonable Service: Sabbath Doctrine of the Nadere Reformatie', *The Confessional Presbyterian* 12 (2016), 185-194.
- VLASTUIN, W. VAN, 'Spiritual marriage. A key to the theology and spirituality of Wilhelmus à Brakel (1635-1711)', *Journal for the History of Reformed Pietism* 2 (2016), 27-53.

—, *The fruitfulness of a paradox: the doctrine of the covenant in Wilhelmus à Brakel (1635-1711) reapplied*. Paper presented at International Conference Researchgroup BEST, Apeldoorn, 30-31 March 2017.

—, *Retrieving Wilhelmus à Brakel's expectation for Israel. Hermeneutics of fulfillment assessed and reapplied to a classic concept*. Paper presented at BEST conference 22-23 March 2018 at Kampen.

VRIJER, M.J.A., *Ds. Bernardus Smytegelt en zijn 'Gekrookte Riet'* (Amsterdam: Spruyt, 1947).

WILLIAMS, J.B., *Memoirs of the Life, Character, and Writings of the Rev. Matthew Henry* (Boston: Peirce & Williams, 1830).

WOODMANSEE, M., 'On the Author Effect: Recovering Collectivity' in: M. WOODMANSEE & P. JASZI (ed.), *The Construction of Authorship. Textual Appropriation in Law and Literature* (Durham: Duke UP, 1994).

YPEIJ, A., *Geschiedenis van de kristlijke kerk in de achttiende eeuw. Achtste deel* (Utrecht: Paddenburg, 1807).